

1. Oprášená hypotéza

V devatenáctém století byla vytvořena hypotéza, že dnešnímu párovému manželství předcházelo - a to ještě v relativně nedávné době - manželství skupinové, v němž si všichni dospělí příslušníci dané skupiny byli vzájemně manželi. Jak tento zvláštní útvar vznikl, tím se tvůrci hypotézy nezabývali, neboť při tehdejších nepatrných znalostech zvířecího chování nemohli tušit, že vymysleli něco, co nemá v živočišném světě obdoby. Plně se soustředili na hledání pozůstatků tohoto manželství buď mezi přírodními národy nebo v mytologii a protože některé jevy lze interpretovat značně libovolně, podařilo se jim pro svou hypotézu vskutku nalézt důkazy, jaké potřebovali.

Ve světle nových poznatků, ať už etnografie, nedávno vzniklé etologie, nebo třeba i genetiky, ovšem ztratily tyto důkazy na přesvědčivosti a hypotéza skupinového manželství se začala z vědy prakticky vytrácet. U nás oficiálně přetrvávala, nekritizovaná, ale ani nerozvíjená, z čistě ideologických důvodů, neboť ji ve svém spise O původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu popularizoval Bedřich Engels. Ale dalo se vcelku předpokládat, že i zde jednou nepozorovatelně odejde cestou všelikého těla.

Kdysi jsem se hypotézou skupinového manželství dost podrobně zabývala a s jistou zlomyslnou zálibou stopovala její četné nelogičnosti a dobově podmíněné omyly. Podle mého soudu to byla hypotéza neživotaschopná a zbytečná a když jsem se později začala sama zabývat vznikem manželství, vůbec mě nenapadlo brát ji jakýmkoli způsobem v úvahu. Jistě si tedy lze představit mé rozpoložení, když jsem postupně začala zjišťovat, že ji s největší pravděpodobností budu muset přijmout.

Původně jsem vycházela z toho, že po přechodu k lovu přestala hominidům vyhovovat dosavadní primátí organizace rodiny a že tedy harémová rodina byla postupně nahrazena typem rodiny dnešní, založené na párovém (individuálním) manželství. Stále zřetelněji se však ukazovalo, že takový přímočarý proces nebyl možný. Člověk má některé sexuální vlastnosti, které by v tomto případě nemohl mít, neexistovaly by žádné důvody jejich vzniku, byly by nepochopitelné. Když se však mezi harémovou rodinu a dnešní manželství vřadilo manželství skupinové, začaly být tyto vlastnosti docela srozumitelné.

To pro mne byla situace velmi nepříjemná. Už samotná představa, že naši předkové změnili formu rodiny hned dvakrát, vnášela do celého procesu přílišnou komplikaci. Zatímco případná první změna byla logicky přiřaditelná k přechodu na lovecký způsob života - tehdy se s rodinným uspořádáním prostě muselo něco stát - druhou proměnu jsem si zatím nedokázala nijak časově umístit. Tvůrci původní hypotézy ji řadili do doby těsně předhistorické (a v některých případech nalézali skupinové manželství i v současnosti), ale jejich argumentaci jsem nemohla v ničem přijmout, právě tak, jako jejich představy o důvodech této proměny. Takové výroky jako „*uvědomili si, že uzavírat sňatek se sestrou je nemravné*“ nejsou vysvětlením, jež by se dalo brát vážně.

Sama jsem ovšem pro důvody této přeměny vysvětlení neměla. Rýsovala se mi sice dost zřetelně představa, jakými kroky se mohl celý proces eventuelně uskutečňovat, ale naprosto mi nebylo jasné, *proč* by měl vůbec proběhnout. Zatímco nevhodnost harémové organizace rodiny pro lovecký způsob života byla dost zřejmá, žádný důvod, proč by dnešní lidé nemohli docela dobře žít v manželství skupinovém, jsem nikde neviděla - jsou pro ně konec konců dodnes částečně predisponováni a jejich vlohy pro manželství párové nejsou nijak vynikající! Jestliže přesto k párovým svazkům přešli, musí mít dnešní rodina přednosti, kterých jsem si nebyla vědoma, protože jsem se o ně dosud nemusela zajímat.

Z původní hypotézy skupinového manželství byl pro mne fakticky použitelný právě jen ten nápad, že šlo o svazek, kdy si byli manželé všichni dospělí členové tlupy - nápad, který by tvůrci patrně nemohli pojmout, kdyby měli k dispozici ty vědecké poznatky, které máme dnes my, a kdyby tolik nehřešili proti logice. - Ale mohlo mi být nakonec jedno, jak k němu dospěli, trapnější pro mne bylo podezření, že bez jejich fabulací bych já sama s hypotézou skupinového manželství přijít nedokázala. I kdyby mě důkazy nakrásně tímto směrem vedly, neodvážila bych se věřit svým vlastním vývodům a hledala bych, kde jsem v nich učinila chybu. Jen díky tomu, že tu byla k dispozici hypotéza už hotová, napadlo mě ji do svých úvah zakalkulovat.

Všechny tyto okolnosti mi vzaly nadlouho chuť pokračovat, zvláště když jsem právě objevovala téma neskonale přitažlivější - samotný proces hominizace. K otázkám manželství jsem se vrátila po letech, až když jsem byla s hominizací hotova.

To dlouhé přerušení se ukázalo jako užitečné. Především se při mapování hominizačního procesu vynořily *dva* výrazné předěly - nejen samotný přechod k lovu na samém jeho začátku, ale i potomní nástup současného člověka, kam se rovněž soustředila celá řada zásadních adaptací. Bylo celkem logické, že tomu mohly odpovídat i změny v rodinné struktuře. Druhá proměna rodiny by se tím stala pravděpodobnější a navíc by byla zasazena i do odpovídajících časových souřadnic. Dále - některé problémy předchozí práce mě donutily uvažovat o vývoji dítěte a způsobu jeho výchovy a začalo se mi jasněji rýsovat obdivuhodné fungování dnešní rodiny. Nepřipadalo mi už tak záhadné, proč se nakonec prosadila proti jakékoli předchozí formě. Dokonce se mi začala jevit jako jeden z předpokladů pozdějšího strmého vzestupu lidstva.

A konečně tu svou roli sehrála i skutečnost, že jsem se po těch letech začala dívat na tvůrce bizarních hypotéz s poněkud větší shovívavostí. Kdysi jsem nad takovými výroky, jako že *párové manželství je dilem žen, které si vymohly právo patřit pouze jednomu muži* padala smíchy, ale teď jsem sama ve svých vlastních starších poznámkách nalézala dost pošetilostí, abych ony dobové úlety brala s jistým porozuměním.

Předpokládám, že část čtenářů se s hypotézou skupinového manželství ještě nesetkala - pro ně mají být předchozí řádky upozorněním, že celá věc není tak docela můj nápad. Naopak pro ty, kdo zmíněnou hypotézu znají (na příklad z obsáhlé a skvělé práce amerického etnografa L.H. Morgana *Pravěká*

společnost), mají být vysvětlením, proč se s ní v této práci setkají v tak okleštěné podobě a proč prakticky všechny vývody jejích tvůrců a obhájců jsou tu ignorovány.

Zabývat se vývojem lidské rodiny znamená zabývat se vývojem lidského sexuálního chování a vysvětlením jeho zvláštního charakteru. Odedávna si lidé kladli otázku, proč je toto chování regulováno a tabuizováno a výsledkem byla vždy jedna ze dvou odpovědí. Buď je samo toto chování špatné - zvířecké, necivilizované, nebo vůbec odporné - nebo je špatná právě jen jeho tabuizace. (Tento poslední názor zevšeobecněl v moderní době, ale dávno předtím tu byla na př. různá blouznivá hnutí, jež chtěla hledat spásu nejen ve splnutí s božstvem, ale i v oproštění se od všech sexuálních omezení.)

Oba závěry jsou přes svou rozdílnost shodné v tom, že regulaci sexuálního chování chápou až jako civilizační zásah, zušlechťující, nebo naopak deformující - do původně přirozeného děje. I věda vždy nahlížela na regulaci sexuálního chování jako na fenomén čistě společenský a jeho případnou biologickou podmíněnost prakticky neuvažovala. To bylo zcela pochopitelné v době, kdy se hranice mezi čirým instinktem a naučeným chováním zdála velmi ostrá, dnes se však při studiu vyšších savců ukazuje, že celá řada vrozených vlastností musí být jaksi dodělána až v procesu výchovy a že naopak zvíře se může naučit právě jen to, pro co má vrozené vlohy. U člověka pak podobná souvztažnost existuje ve zvýšené míře. Markantním příkladem je třeba jeho schopnost zvládnout řeč: musí se to od druhých naučit, ale dokáže to jen díky určitým vrozeným předpokladům. Není tedy zas tak fantastické posunout regulaci lidské sexuality směrem k oblasti, kde naučené chování těsně navazuje na dané vrozené dispozice a chápat ji jako fenomén v jistém smyslu biologický, nebo spíš jako biologicky podmíněný.

Myšlenka, že člověk má jakési vrozené predispozice pro regulování a tabuizování svého sexuálního chování - a že tedy jedná v souladu se svou přirozeností, když se je naučí omezovat - narazí nejspíš na nedůvěru, ne-li přímo odpor. Řada lidí byla a je přesvědčena, že různých zábran a záповědí je možné (a žádoucí) se osvícenou výchovou zbavit a mohou pro tento názor snést nespočetná svědectví o lidských skupinách, jež žádnými zábranami údajně netrpí. Problém je, že tato svědectví mohou být vyložena právě tak dobře i v přesně opačném smyslu - totiž jako důkaz, že v každém z nás jsou sexuální zábrany zformovány výchovou tak důkladně, že si je z větší části ani nedokážeme uvědomit.

Názorně si to můžeme předvést na ukázce z cestopisu italského etnografa Lidia Ciprianiho, který studoval zvyky andamánských Ongiů. Popisuje scénu, kdy manželé provádějí pohlavní akt v přítomnosti ostatních „*ležíce na boku a křížice nenápadně nohy, přičemž nakínége* (velký pletenec trávy, který zde ženy nosí místo sukne) *vše zakrývá.*“ Podle badatele svědčí toto chování „*o naprostém nedostatku studu*“ a to je názor, se kterým by s největší pravděpodobností souhlasili všichni Evropané, kteří by byli na jeho místě. Je pravda, že v devatenáctém století by nejspíš byli scénou pohoršeni, kdežto

v naší době by ji naopak sledovali se sympatiemi, ale přes tuto rozdílnost by jejich závěr „*o naprostém nedostatku studu*“ byl shodný.

Podívejme se ale na celou věc znovu. Jak vlastně badatel poznal, že se před ním odehrává pohlavní akt? Všechno co viděl byli dva lidé a pletenec trávy, nic víc. Zvedl snad nakinége, aby se přesvědčil, co se pod ním děje? My chápeme, že to asi udělat nemohl, takové věci se prostě *nedělají*, ale víme zároveň, že to ani udělat *nemusel*, protože všechno bylo možné si z celkové situace docela dobře domyslet. Lidé se za takových okolností úplně jinak tváří, jinak se smějí, jsou tu různé náznaky a narážky - a vůbec, co taky jiného by mohl muž se ženou pod tou trávou dělat?

Taková věc je ovšem jasná jen dospělým, ale nikoli třeba už dětem. Hodně malé dítě by se pod nakinége možná podívat šlo a vysloužilo by si za svou prostomyslnost posměch nebo pokárání, starší dítě už by zřejmě málo vstřícnou reakci dospělých neriskovalo a pod nakinége by se jít nahlédnout neodvážilo - a to všechno dávno před tím, než by bylo vůbec schopno smyslu celé scény porozumět. Vědělo by pouze, že se to nemá. Už to je vlastně výchova k tabuizaci sexuálního chování a okolnost, že se děje s takovým předstihem před sexuálním dospíváním, by měla vzbudit naši pozornost.

Nás však na věci zajímá etnografův konečný soud. Kde vzal svůj dojem o naprosté nepřítomnosti studu? Vždyť Ongiové prováděli svůj akt *nenápadně* a ještě se s ním skrývali pod pletencem trávy! Všechno naopak svědčí o tom, že i pro ně je tento úkon obestřen různými záповěďmi, právě tak jako pro Evropany a jediný rozdíl je fakticky jen v tom, že nemají k dispozici ložnici, jejíž dveře by za sebou zavřeli. Je to stud po andamánsku, nikoli po italsku, ale to vůbec neznamená, že by se o stud i v tomto případě nejednalo.

Jsme tedy svědky úkazu, že i objektivní a racionálně uvažující člověk, (jakým vědec jistě musí být), není schopen rozpoznat určitý jev právě jen proto, že se mu demonstruje v poněkud odlišnější podobě, než na jakou je díky své výchově zvyklý. To ho potom vede k nesprávnému závěru - v tomto případě k podpoře představy, že stud za sexualitu je pouhý civilizační (a odstranitelný) nános.

Obecný soud o sexualitě je utvářen právě tímto způsobem. Spoustu věcí prostě odněkud víme, řadu věcí si domýšlíme a na druhé straně jsme k některým prokazatelným skutečnostem zcela slepí. Vede to nejenom k jednotlivým chybným úsudkům, ale nakonec i k tomu, že se v lidské sexualitě dodneška příliš nevyznáme.

A to i přesto, že máme k dispozici výsledky moderní vědy. Za posledních sto let byl lidský sexuální akt podroben zevrubnému zkoumání, byly popsány děje, změřeny orgány, zanalyzovány výměšky, zachyceny všechny zvláštnosti či odchylky a o všem pak byly podány podrobné zprávy. Všichni jsme si je mohli přečíst a taky jsme to vesměs udělali, takže dnes rozumíme sexualitě asi právě tak, jako negramotní Andamánci. Tu nejdůležitější věc totiž žádné bádání neodhalilo: neobjevilo nic zásadně odlišného od konání jiných savců, nic, co by bylo nutné před ostatními schovávat, ať už do ložnic nebo pod nakinége. Jenomže problém je v tom, že právě tohle lidé neustále a vytrvale dělají.

Zábrany v nich prostě existují a projevují se leckdy hodně důrazně a ujišťování, že k nim vlastně není žádný důvod, jim od nich nepomůže.

V této práci budeme sledovat vývoj lidské sexuality od dávných zvířecích počátků až po dnešní stav a pokusíme se zjistit kdy, a hlavně kvůli čemu se stala chováním *regulovaným*. Nějaký důvod, proč museli lidé opustit v sexuálním chování bezproblémový přístup svých zvířecích předků a podrobit je různým omezením, bezpochyby existuje a my už máme delší dobu k dispozici dost potřebných informací, abychom ho objevili. Je pouze nutné ony nasbírané informace znovu a správně přečíst.

Nakonec ještě pár slov k celkovému rozsahu práce. Snad každá její stránka mohla být rozvedena do různých podrobností, obohacena o další příklady nebo důkazy a hlavně o rozborů dosavadních názorů. Shromážděný materiál byl dost obsáhlý a počáteční verze zabírala problém do neúnosné šíře, takže hrozilo, že hlavní linie pátrání - poměrně přehledná a napínavá - v množství odboček a podrobností ztratí gradaci. Proto jsem se nakonec rozhodla zredukovat celou problematiku jen na to nejnütnější.

Zcela záměrně jsem více místa ponechala pouze různým příkladům chování zvířat. Jeden důvod byl ten, že dostupné popisy jejich chování jsou kupodivu použitelnější, než popisy chování lidí, protože jsou výsledkem kritické vědecké práce. Naproti tomu zprávy o lidské sexualitě jsou často různým způsobem zkreslené a bylo by nutné uvádět je nejprve na pravou míru - asi jako výše zmíněnou epizodu s Andamánci. Potíž se staršími zprávami je zase v tom, že si pravidelně všímají jen úzké vrstvy nejvýše postavených lidí a jsou tedy značně nereprezentativní. Vytvářet si představy o normální lidské praxi z těchto zpráv je asi totéž, jako vytvářet si ji podle chování dnešních holywoodských hvězd. Markantně se to projevuje na příklad v chápání polygamie. Podle starších zpráv o zemích islámu se mohlo zdát, že na východ od Evropy to býval kdysi samý harém. Skutečnost byla ovšem taková, že polygamii, povolenou zákonem, si tam mohl dovolit pěstovat jen málokdo - když potom byla v řadě těchto zemí zakázána, nevzbudilo to prakticky žádný odpor, protože většina lidí se to stejně netýkalo.

Pokud neměla být tato práce zahlcena vyvracením či upřesňováním podobných záležitostí, bylo lépe se jistému typu informací vyhnout. Se zvířaty takové potíže nejsou. Přestože toho o nich nevíme zdaleka tolik co o lidech, to, co jsme se o nich v posledních desetiletích dověděli, je alespoň solidně podloženo. Ale příklady jejich chování jsou zde zařazeny ještě z dalšího důvodu - chtěla jsem, aby čtenář pochopil, že i když celý proces formování lidské sexuality vyústil nakonec v cosi velice zvláštního, po celou dobu se uskutečňoval prostředky v živočišné říši běžnými a vcelku nijak nevybočuje ze zákonitostí, jimž je na této planetě podroben všechen život.

2. Přátelské chování

Zařadili jsme člověka do určitého systému živočišných druhů (chápeme ho jako nejpokročilejšího příslušníka řádu primátů) a právem teď očekáváme, že jeho vlastnosti také budou zařazení do tohoto systému nějak odpovídat. Dá se

řící, že současná forma lidské rodiny nás v tomto směru celkem uspokojuje, neboť ji můžeme chápat jako syntézu nejúspěšnějších rodinných struktur. Člověk žije v párové rodině, která je nejvhodnější pro výchovu mláďat, ale zároveň zůstává silně fixován na širší společenství, které jeho rodině pomáhá zajišťovat bezpečí a obživu. Spojil tak vlastně výhody monogamních a polygamních struktur a zbavil se jejich nevýhod. Lidská rodina se svým zapojením do širšího společenství tedy odpovídá význačnému místu, které člověk mezi ostatními živočichy zaujímá.

Totéž už nelze tak jednoznačně říci o lidském sexuálním chování, neboť zde nám člověk z daného systému vybočuje. I když samozřejmě nelze hodnotit různé projevy sexuálního chování jako primitivní nebo pokročilé, přece jen tu platí jistá zákonitost a sice že *čím je živočich inteligentnější a v čím dokonaleji organizovaných skupinách žije, tím sporadičtější mohou být jeho sexuální projevy.*

Sexuální chování zvířat má celou řadu důležitých funkcí. Slouží k vyhledávání partnera, k jeho rozpoznávání, k utlumení jeho agrese a konečně k vyprovokování jeho ochoty a schopnosti se pářit. Musí být natolik odlišné od sexuálního chování jiných druhů, aby vylučovalo mezidruhové páření. Jeho důležitou a často nejkomplicovanější součástí bývá i boj o teritorium.

U pokročilejších živočichů však mnohé z těchto funkcí pozbývá na významu. U primátů, kteří žijí ve stabilních společenstvích a osobně se znají, se může celé sexuální chování omezit na zcela jednoduchý signál (obvykle to bývá prezentace pohlavních orgánů), jímž dají najevo svou ochotu se pářit.

Člověk pak nejen dokáže rozpoznat příslušníka svého druhu a opačného pohlaví, ale také se s ním dokáže rozumně domluvit na čemkoli. Je zbytečné, aby měl komplikovaný námluvní obřad, aby měl množství odlišujících pohlavních znaků a navíc je ještě rafinovaně zdůrazňoval, je také zbytečné, aby byl nějak mimořádně sexuálně aktivní. Odchovává tak málo potomků, že by se veškerá jeho sexuální aktivita mohla omezit na pouhých několik dní nebo dokonce hodin celého jeho života.

Tyto skutečnosti jsme měli na mysli, když jsme tvrdili, že člověk svými sexuálními vlastnostmi na příslušné místo ve vývojovém schématu nezapadá.

Než budeme pokračovat, podívejme se na dvojí hodnocení této výstřední sexuální aktivity, jež si sice nečiní nárok na vědeckost, ale zato je všeobecně rozšířená. První přisuzuje sexualitě funkci jakéhosi donucovacího prostředku: čím byl člověk chytřejší, tím méně byl ochoten zabývat se tak obtížnou činností jako je výchova dítěte. Moudrá příroda ho proto obdařila nezkrotnou chutí děti alespoň vyrábět. Bez tohoto úskoku by lidstvo patrně vymřelo.

K tomu lze dodat pouze jediné: čím byl člověk chytřejší, tím byl také schopnější pomilovat se bez nežádoucích následků. Také se dost záhy naučil vyvolávat potrat. Dokázal se zbavit i dětí už narozených a to buď legálně (víme, že některé společnosti regulovaly tímto způsobem porodnost, nebo jen kvalitu potomstva), nebo nelegálně. Nejdůležitější ovšem je, že generační pud, který nás nutí mít děti, nemá se sexualitou mnoho společného, což by mohla dosvědčit

celá řada manželských párů, které žijí uspokojivým manželským životem, ale trápí se svou bezdětností.

Druhý názor je svým důvěřivým antropocentrismem poněkud sympatičtější: člověk je (na rozdíl od nerozumných zvířat) natolik rafinovaný, že pochopil jak je milování pěkné a proto je provozuje při každé možné příležitosti a nikoli třeba jen jednou do roka.

V tomto případě je velkoryse přehlížena skutečnost, že většina zvířat je mimo své rozmnožovací období dokonale asexuální a že by na výzvy k páření nejen nereagovala, ale vpravdě by ani nechápala, co se to po nich chce. Že u nich není rozmnožovací akt provázen libostí takové intenzity, jako pohlavní akt člověka a že tedy na něm nemohou shledávat nic tak úžasného - to lze s určitostí tvrdit třeba o samicích opic, které se často ani nenamáhají přerušovat kvůli páření příjem potravy. Pracovníci zoologických zahrad jsou občas zoufalí nad tím, jak těžko se dají některé druhy přimět k páření - ostatně neúspěšné námluvy pandích medvídků sledovala světová veřejnost několik let. I když jsou takové potíže dány především nepřirozenými podmínkami zajetí, přece jen to dost jasně ukazuje, že pro zvířata není páření ničím tak žádoucím, aby se s ním namáhala mimo pořad.

Konstatovali jsme, že sexuální chování člověka příliš neodpovídá jeho postavení mezi nejvyspělejšími živočichy a vykazuje některé prvky sloužící spíše druhům méně pokročilým. To ovšem platí jen v tom případě, přisuzujeme-li jednotlivým sexuálním projevům *pouze* (nebo převážně) funkci reprodukční. Jestliže mají lidské sexuální vlastnosti a projevy sloužit úspěšné reprodukci, jsou evidentně předimenzované. Mají-li ještě funkci další, mohly by mít své oprávnění.

Je známo, že některé typické prvky sexuálního chování se mohou přesunout do chování, které s rozmnožováním nijak nesouvisí. V jiném kontextu pak nabývají nového významu. Mohou se uplatnit v projevech dominance, slouží k vylepšení hodnotního postavení ve skupině nebo k odvrácení agrese. Je příznačné, že sexuální projevy v těchto nových funkcích nalzáme právě u těch živočichů, kteří stojí člověku svými rozumovými schopnostmi nejbliže a u nichž je sexuální chování vlastně jaksi nevyužité, neboť žijí ve stabilních skupinách a odchovávají celkem málo mláďat. Tento jev byl zaregistrován poměrně nedávno. Buď není příliš častý, nebo není jako takový rozpoznáván, protože nápadný je pouze tehdy, páří-li se náznakově dva jedinci téhož pohlaví.

Můžeme se snad oprávněně domnívat, že podobné přenesení sexuálních projevů do funkčně odlišného chování uskutečnil i člověk, ale že v jeho případě šlo o přesun neskonale závažnější.

Jakou další funkci kromě reprodukční má lidské sexuální chování plnit, o tom by nám mohly něco napovědět rozdíly mezi chováním člověka a chováním jeho nejbližších příbuzných. Je jich celá řada. Poměrně nápadná je častá frekvence pohlavních styků nezávislá na ovulačním cyklu, dále je to permanentní přitažlivost jednoho pohlaví pro druhé, schopnost pociťovat rozkoš a prolínání sexuálních motivací takřka do všech oblastí lidského konání a

myšlení. Připomeňme si, že člověk je ve všech společnostech vychováván k tomu, aby svou sexuální aktivitu při různých příležitostech potlačoval. Tento společenský tlak je velmi silný a působí více či méně na každého. To znamená, že takřka nikdo není tak sexuálně aktivní, jak je mu vlastně vrozeno.

Ještě výmluvnějším jevem je v lidském sexuálním chování *přítomnost přátelských projevů*. Neexistuje jediná něžnost, jediné sblíživí gesto, jež by nebyly do tohoto chování zapojeny, ať už jde o úsměv, hru očí, doteky, hlazení, objímání, oslovení chlácholivým hlasem a použití mazlivých jmen. Pohlavní akt je prováděn zepředu, ačkoli k tomu nejsou žádné speciální anatomické předpoklady. Takové objetí však umožňuje oboustrannou výměnu něžností mezi partnery a má tedy velký psychologický efekt. V přírodě je tento způsob styku ojedinělý, můžeme se s ním setkat na příklad u šimpanze bonobo, kde je k tomu přizpůsobeno i umístění pohlavních orgánů a u australské ježury, která by to těžko mohla dělat jinak.

Přátelské projevy nejsou přirozeně v sexuálním chování ničím v zásadě neobvyklým. Prakticky každé zvíře musí mít při sblížování s partnerem jistotu, že nebude napadeno. Využití ritualizovaných přátelských projevů je pro tento účel mimořádně vhodné a nalezneme je u řady živočichů. Ale nikdy v takové míře a rozmanitosti jako u člověka.

Závažné ovšem je, že přátelské projevy *chybí* v sexuálním chování našich nejbližších příbuzných. U lidoopů probíhá páření věčně a bez něžností. Přitom ovládají takřka stejný rejstřík přátelských projevů jako člověk: dávají si najevo přízeň hlazením, objímáním, vrkavým hlasem, umějí se líbat. K sexuálnímu sblížení však tyto projevy nepotřebují.

Kdyby nějaký mimozemský etolog posuzoval naše sexuální chování na pozadí těchto faktů, mohl by docela seriózně soudit, že své partnery musíme neustále chlácholit, aby nás během pohlavního aktu nezakousli.

Existuje názor, že všechny ty něžnosti v našem sexuálním chování jsou pouze civilizačním nánosem a výsledkem určité kultivace. Člověk si zkrátka zkrášlil jednoduchý pohlavní akt celou řadou roztomilých zbytečností asi tak, jako si rituálem stolování zpestřuje prosté požívání potravy. Ve prospěch tohoto názoru mluví i fakt, že za určitých okolností se dokáže odpářit stejně nekomplikovaně, jako kterákoli opice.

To je ovšem velký omyl. Je jisté, že všechny přátelské projevy pocítujeme jako krásné a příjemné a tudíž i vhodné ke kultivaci jakéhokoli chování. Tady jde ale o to, že v nás tyto projevy - pokud jsou použity v určitém kontextu - také vzbuzují sexuální žádost. Aby to vůbec bylo možné, musíme mít *vrozenou* schopnost reagovat na ně jako na sexuální signály. Vrozené schopnosti je možné kulturně sociálním ovlivňováním poněkud zjemňovat a modifikovat, ale v žádném případě není možné je tímto způsobem zgruntu stvořit.

Pro nás je použití přátelských projevů v sexuálním chování takovou samozřejmostí, že si jenom s obtížemi dokážeme představit (a pokládat za normální) sblížování pomocí jiné soustavy signálů. Ale zoolog může zapřáhnout svou obrazotvornost a představit si, že své vyvolené jemně okopává lýtka (jako

gazela Thompsonova), nebo jí olizuje bradavky a pištivě se dožaduje mléka (jako indický kaloň), nebo že ji dokonce postríkuje močí jako mara patagonská.¹ Všechny tyto způsoby vedou u daných druhů spolehlivě k páření a jsou proto vhodnými a účinnými sexuálními signály. Nám připadají bizarní, neboť naše genetická výbava nám nedovoluje jako sexuální signály je chápat. Ale tvorovi s vrozenými vlastnostmi lidoopa by stejně bizarní připadal zase náš způsob sblížování, protože v jeho pojetí by přátelské projevy byly určeny zcela jiným situacím a v sexuálním chování by působily nepřiměřeně.

Nesmírně důležité je, že přátelské projevy *neztratily* zapojením do sexuálního chování svůj původní význam, jaký mají třeba u lidoopů a že jsou *nadále vnímány jako projevy přízně*. To vede k velice zvláštní a ojedinělé situaci a sice k tomu, že pro člověka je pohlavní akt vždycky zároveň i projevem citové angažovanosti. I kdybychom si nakrásně uvědomovali, že náš partner hledí pouze za účelem sexuálního vzrušení, nemůžeme se při těch něžných gestech ubránit dojmu, že nás má ještě také rád. Ten pocit, že jsme milováni, v nás automaticky vzbuzuje každé bezvýznamné milostné dobrodružství a dokonce i pohlavní akt kupovaný za peníze. Lidová terminologie často shrnuje lásku a pohlavní akt pod jednotné pojmy a činí tak naprosto oprávněně a s větším porozuměním pro danou skutečnost než terminologie odborná, jež se tu zbytečně snaží rozlišovat. Lidské sexuální sblížování se fakticky děje takovým způsobem, že z něj nelze city - alespoň krátkodobé a pomíjivé - nikdy tak úplně vyloučit.

Jak nedělitelná je pro člověka představa sexuality a citové angažovanosti se dost zřetelně odráží v jeho poměru k těm aktivitám, kde k vzájemným sblížovacím projevům nedochází, nebo docházet nemůže. Autoerotické projevy jsou všeobecně pocíťovány jako nedůstojné, ačkoli objektivně by mohly být chápány ve stejné rovině jako uspokojování hladu a žízně a ačkoli patrně neexistuje člověk, který by se k nim občas neuchyloval. Po tělesné stránce je autoerotika naprosto uspokojující - v určitém smyslu dokonce víc než normální pohlavní akt, neboť na př. vede spolehlivě k orgasmu, který je pro většinu mladých žen jinak nedosažitelný. Přesto je tento způsob likvidace sexuálního napětí pocíťován jako vysloveně nouzový a je také poznamenán větším množstvím předsudků, než by si pro svou naprostou neškodnost zasloužil. Příliš citelně v něm chybí právě ta část projevů, která je pro člověka fakticky důležitější než samotné tělesné uspokojení.

Je také dobře známo jak traumatickým zážitkem se může stát pro postižené osoby znásilnění, nebo vynucovaný pohlavní styk vůbec, ačkoli bez sblížovacích projevů je takový styk pouze několikaminutovou a většinou i nebolestivou záležitostí. I když tady - právě tak jako v případě autoerotiky - hrají svou roli ještě další okolnosti, rozhodující je asi skutečnost, že sexuální chování bez oboustranných přátelských projevů odporuje našemu vrozenému schématu tohoto chování a jeví se nám tudíž jako nesnesitelné.

Právě okolnost, že člověk používá ve svém sexuálním chování přátelských projevů, které však neztratily v novém kontextu svůj původní

¹ Z.Veselovský: Vždyť jsou to jen zvířata, Praha 1974

význam, nám dost zřetelně napovídá, jaká by to mohla být nová funkce, kterou toto chování mělo začít v lidském životě plnit. Jeden prvek sexuálního chování - samotný pohlavní akt - slouží samozřejmě i nadále rozmnožovacím účelům, ale jinak se jako celek stalo chováním kooperativním. Je jakýmsi zvláštním druhem *chování přátelského*. Směřuje k tomu, aby se všichni příslušníci jednoho pohlaví permanentně a velmi vřele zajímali o všechny příslušníky pohlaví druhého, má působit trvale a bez souvislosti s rozmnožovacím procesem.

Je samozřejmé, že soubor takových vlastností jsme nemohli zdědit po primátech, protože ti je prostě nemají. Ve srovnání s bezbřehou lidskou sexualitou jsou to tvorové - dalo by se říci - spořádaní a cudní. Sexuální vlastnosti člověka musely vzniknout až poté, co se od ostatních hominoidů oddělil a nastoupil cestu hominizace. Nejpravděpodobněji to souvisí s přechodem k lovu, kdy si každé pohlaví začalo opatřovat potravu jiným způsobem a osvědčená primátí organizace rodiny přestala vyhovovat.

Problém je v tom, že uvedené vlastnosti nejsou vhodné ani pro dnešní formu rodiny. My si prostě nemůžeme dovolit žít podle svých vrozených sklonů - aby naše manželství fungovala, podřizujeme své sexuální choutky nejružnějším omezením. Částečně pod tlakem, ale kupodivu i dobrovolně. Ve dvacátém století uskutečnila západní společnost experiment, který ukázal překvapující skutečnost. Liberalizace zákonů a hlavně postupná liberalizace veřejného mínění vytvořila stav sexuální svobody, kdy si každý mohl fakticky začít žít jak se mu zachtělo. Ukázalo se, že tolik pomlouvané párové manželství jeví neobyčejnou houževnatost. Lidé se sice začali častěji rozvádět, ale vesměs to činili proto, aby mohli vytvořit jiný pár. Vzniklo rovněž několik bizarních komun, aby se vesměs zakrátko rozpadly. Promiskuita se stala poněkud zjevnější, ale stále je pokládána za nesprávné chování, právě tak jako nevěra. Jestliže se ještě na začátku 20. století mohlo soudit, že párové manželství je jen výsledkem silného společenského nátlaku, dnes už to nikdo přesvědčivě obhajovat nemůže. Ačkoli člověk nesporně má polygamní vlastnosti, má také - stejně nesporně - vlastnosti monogamní. Tyto skutečnosti vedou k závěru, že poté, co se změnila primátí rodina v nějakou jinou (a to polygamní) strukturu, došlo ještě k další proměně lidské rodiny. Během ní vznikly takové vlastnosti, které umožňují vznik párových svazků.

Za normálních okolností by měly být původní a teď už nevyhovující vlastnosti při nové proměně eliminovány. To se však evidentně nestalo. Ale to neznamená, že by byl člověk nějaký nedodělaný zmetek. Pokud k druhé proměně došlo až v době, kdy se v jeho ontogenezi stále výrazněji prosazovalo naučené chování, mohly původní vlastnosti v jeho genomu zůstat a pak být během výchovy zformovány tak, aby nejen neškodily nové organizaci rodiny, ale aby pro ni byly nějakým způsobem užitečné.

Předností dnešního uspořádání je jeho neobyčejná pružnost. Člověk například je schopen za určitých okolností vytvářet rodinná uskupení polygynní i polyandrická, z nichž některá jsou plně funkční. Jak ještě uvidíme, jsou i tato uskupení formována na principu párového svazku, protože monogamní vlastnosti člověka nic jiného ani nedovolují. Byla to právě pružnost lidských

schopností, která nám zatím bránila postřehnout v té spoustě různých variací onu základní a určující linii lidského sexuálního chování. Ale vyvolávala rovněž dojem, že člověk nemá v těchto věcech pořádek, že mu zkrátka chybí pevné vedení patřičných vrozených vlastností, které by dalo jeho sexuálnímu chování stejnou neporušitelnou formu, jakou nacházíme u zvířat. Ale to by byl omyl. Současný člověk je výborně uzpůsoben k vytváření párových svazků a jeho monogamní cítění je v něm zakotveno natolik spolehlivě, že si některé jeho projevy nedokáže ani uvědomit, natož pak se jich zbavit. Toto tvrzení se patrně nebude zdát na tomto místě důvěryhodné. Úkolem této práce je najít pro ně dost přesvědčivé důkazy. O to se samozřejmě pokusíme, ale nejprve se musíme vrátit o nějaký ten milion let zpátky, tam, kde celá historie člověka začala.

3. Pokus o rekonstrukci

Pokud jde o rodinné uspořádání, dá se soudit, že ranní hominidé žili v takové formě rodiny, jaká je nejběžnější u recentních subhumánních primátů. To znamená, že každá tlupa se skládala z hlavního samce (mohlo jich být i několik), který byl vedoucím zvířetem a také pářil všechny dospělé samice, dále ze skupiny dospělých samic s mláďaty, z odstavených mláďat a ze skupiny podřízených samců. Tato základní rodinná struktura subhumánních primátů je poměrně pružná a vykazuje jisté variace jak mezi jednotlivými druhy, tak i uvnitř druhů samotných. Je tedy vyhovující pro dost širokou škálu odlišných životních podmínek. Ani tato variabilita však nebyla zřejmě dostačující, neboť v průběhu hominizace harémová rodina zanikla a byla nahrazena uspořádáním jiným.

Vystává přirozeně otázka po důvodech této změny. Anglický zoolog Desmond Morris vyslovil domněnku, že spolupráce při lovu si vyžádala jakési vyrovnání společenského statutu lovců. Aby byl hominid ochoten spolupracovat při lovu s ostatními, musel mít též zajištěná práva na vlastní samici. Žárlivost vedoucího samce a jeho výhradní právo na samice musely být v zájmu spolupráce vývojem potlačeny. To si vyžádalo změny ve společenské struktuře tlupy a změny příslušných sexuálních vlastností.²

Tento názor je velmi demokratický, ale neodpovídá prostě skutečnosti. Ve smečkách psovitých šelem má řada samců tak nízké hodnostní postavení, že se k samicím vůbec nedostanou a přesto jsou jako lovci platnými a užitečnými členy smečky. Úspěšná spolupráce těchto šelem je naopak založena na vysoké nadřazenosti vedoucích zvířat a na jejich bezvýhradné autoritě.

Rovněž Morrisova představa o nepřekonatelné sexuální žárlivosti vedoucích samců je značně přehnaná, což je možná dáno jeho zkušenostmi s jedinci žijícími v zajetí. U volně žijících zvířat se zdají být hierarchické vztahy méně striktní. Podle pozorování etologa B. Schallera jeví někteří gorilí samci značnou benevolenci nejen vůči ostatním samcům v tlupě, ale dovolovali své samice odpářit i cizím, volně se potulujícím samotářům.³ Kromě toho - důvodem, proč jsou podřízení samci nuceni abstinovat, není jen žárlivost

² D.Morris: Nahá opice, Praha 1971

³ G.B.Schaller: Rok mezi gorilami, Praha 1966

hlavního samce, ale i odmítavost samic, pro které nejsou podřízení samci dost atraktivní.

Harémová rodinná struktura nemohla být hominidům při samotném lovu nijak na překážku. Je dokonce pravděpodobné, že lov byl zpočátku uskutečňován právě těmi jedinci, jimž okrajové postavení v tlupě dovolovalo častěji se od ní vzdalovat. A právě v tom vzdalování mohl být pro tlupu problém. Jakmile se lov stal pravidelným způsobem obživy, každé pohlaví začalo žít přes den na různých místech. Byl snad tady nějaký důvod ke změně sexuálního chování?

Vzájemná výměna potravy v tom být nemohla. Závislost byla oboustranná - jestliže nalovená potrava samců byla atraktivnější a výživnější, denní zásoba nasbíraná samicemi představovala pro celou tlupu nezbytnou jistotu, jakou lov nepřinášel. Lze si docela dobře představit takové uspořádání, že by se tlupa ráno rozešla, večer každé pohlaví přineslo svůj podíl potravy a pak by si zase šla každá skupina po svém. I když je to řešení v souvislosti s člověkem dost neobvyklé, oddělený život obou pohlaví není v živočišné říši zas nic tak zvláštního.

Při podobném řešení by ovšem zůstala nevykryta jedna nesmírně důležitá funkce a sice výchova mlád'at, přesněji řečeno mladých samečků, kteří se po přechodu k lovu dostali do zcela nevídané situace.

Každá šelma se může naučit lovit od své matky, někdy výhradně od ní. Matka hominidů svá mlád'ata lovu naučit nemohla, protože sama nelovila. A mladí hominidé, kteří neměli žádné instinkty šelem, se museli v tomto ohledu učit prakticky všemu. Je zřejmé, že k tomu, aby se mohli stát úspěšnými lovci, potřebovali vedle matky také ještě otce.

V harémové rodině je vcelku málo příležitostí ke styku mlád'at s dospělými samci. Mlád'ata setrvávají u svých matek a ty jsou vůči podřízeným samcům lhostejné či nedůtklivé. Ale u opic a lidoopů zůstává celé společenství přece jen neustále pohromadě, takže mlád'ata mohou všechny ostatní příslušníky tlupy znát a pozorovat alespoň na dálku. Samci hominidů se však od tlupy vzdalovali za lovem a stávali se tak pro mlád'ata prakticky neznámými tvory.

Přechodem k lovu se samci hominidů stali něčím nesmírně zajímavým a ojedinelým. Jejich život se rozpadl na dvě různé fáze. Byli to lovci, ale dětství prožili po boku sbírajících matek a jejich výchova tedy byla výchovou ke sběračství. U matky si osvojovali základní návyky a dovednosti, se kterými však v žádném případě nemohli v dospělosti vystačit. Vliv matky nebylo však žádoucí nijak omezit, protože základní výchova mláděte spočívala na ní a na ní také záleželo, jak schopný a inteligentní tvor z něho vyroste. Bylo tedy žádoucí, aby se její kontakty s mládětem neumenšovaly, ale aby byly naopak co nejvícejší a trvaly co nejdéle.

Samci neměli možnost kvůli své časté nepřítomnosti mlád'ata vychovávat a přesně vzato nebylo ani k čemu. Dokud nebyli mladí samečci schopni sledovat je přímo při loveckých akcích, nemohli jim toho ze svých loveckých zkušeností stejně mnoho předat. Přesto bylo nutné, aby byli pro mlád'ata stejně blízkými bytostmi jako jejich matky, protože v určitém okamžiku museli převzít jejich

výchovu do svých rukou. Po dobu dětství mláďat byli jen jakýmsi čekateli na otcovskou funkci, ale předpoklady pro její vykonávání si museli vytvořit již dříve.

V harémových rodinách si musí dospívající samečci své postavení mezi dospělými perně vydobýt a nejsou mezi nimi nijak vítáni. Jsou také skupinou nejméně chráněni a nejčastěji padnou za oběť, když je skupina ohrožena. Pro subhumánní primáty nemají životy mladých samečků skutečně žádnou zvláštní cenu, ale hominidé si rozhodně nemohli dovolit takto plýtvat životy svých budoucích lovců. Dospělí lovci museli nezkušené nováčky na loveckých výpravách trochu opatrovat a ochotně jim předávat své lovecké zkušenosti a to v podstatě znamená, že se k nim museli začít chovat jako otcové.

Neznáme žádné specifické chování, které by vytvářelo vazby mezi muži a dětmi, ale předpokládáme, že nějaké podmínky pro otcovské vztahy se musely u předků člověka vytvořit. Jsme tu v přesně opačné situaci než u sexuálního chování: tam jde o adaptace, jejichž účel je nejasný, kdežto zde máme nepochybně potřebu určité funkce, ale chybí nám chování, jehož prostřednictvím by se realizovala.

Domnívám se, že v tomto případě může být první problém hledaným řešením problému druhého. Jestliže se u předků člověka vyvinulo takové chování, které sblížovalo dospělé samce s matkami mláďat, byl tím vytvořen i předpoklad pro sblížení samců s mláďaty. Samci, kteří přestali tvořit samostatné skupinky v rámci tlupy a trávili všechnen čas, kdy právě nebyli na lovu, v bezprostřední blízkosti samic, trávili čas i v bezprostřední blízkosti mláďat. Musíme si připomenout, že v harémové rodině je samotný vztah samec - mládě bezproblémový, mláďata jsou zvědavá a přítulná a samci o ně jeví zájem, ale narážejí na nepřívětivé chování jejich matek a neodvažují se příliš provokovat samce vedoucího. Právě to jsou charakteristické znaky harémového společenství a právě tyto vztahy bylo užitečné proměnit.

Výsledné řešení se jeví jako dost zvláštní a rozhodně bylo ojedinělé. Ale žádný živočišný druh se nemusel vyrovnávat s komplikacemi, jaké sebou nesla specializace na dvojí způsob obživy. Pouze u hominidů došlo k oddělení obou pohlaví provázené zároveň potřebou neustálé a intenzivní spolupráce, pouze jejich mláďata potřebovala být vychovávána jak samicemi tak i samci, přičemž poskytovaná výchova musela být rozdílná a uskutečňovala se ve dvou časových fázích. Známe živočišné druhy, u nichž se úlohy samic a samců nepřekrývají, ale u těch je přímá péče o mláďata vždy záležitostí jednoho pohlaví. Známe naopak druhy, kde musí o mláďata pečovat příslušníci obou pohlaví, ale u těch se zase úlohy samic a samců překrývají - samec tu fakticky přejímá část mateřských povinností a je funkčně jakousi druhou matkou. Takové otcovství, které se vyznačuje přímou péčí o potomstvo a není přítom jen částí funkce mateřské, takové otcovství je specifikem čistě lidským.

Vezmeme-li v úvahu všechny tyto okolnosti, nemusí nám připadat použití sexuálního chování pro upevnění vzájemných pout uvnitř skupiny zase něčím tak podivným. Hominidé nesporně potřebovali vyvinout chování, které by nějak neutralizovalo nepříznivé důsledky časté nepřítomnosti samců. Jejich sexuální

chování bylo, tak jako u mnoha vyšších savců, celkem nevyužité a už tehdy mohlo plnit i jiné funkce než čistě reprodukční - příznačné je v této souvislosti na příklad velmi nekonvenční chování šimpanze bonobo. Tím že do něj byly přeneseny všechny projevy přátelství, se stalo velmi specifickým chováním kooperativním. A díky vztahům, které se takto vytvořily mezi dospělými příslušníky tlupy, mohly pak vznikat i další životně důležité vazby. Samci, připoutaní k samicím, se začali uplatňovat též jako kolektivní otcové jejich mláďat. To, co vzniklo z původní tlupy hominidů se už oprávněně mohlo nazývat rodina.

Snad bychom mohli na tomto místě uvést, že k takovému uspořádání rodiny mají poměrně blízko některé druhy společně lovicích šelem, u nichž dochází k volnému páření uvnitř skupiny a kde i později jsou samci funkčně jakýmsi kolektivními otci všech mláďat. Ovšem právě dnešní vlastnosti člověka napovídají, že jeho skupinové manželství muselo přece jen vypadat trochu jinak. Sexuální chování zmíněných šelem je přísně účelové a slouží reprodukci. Funguje pouze tehdy, když je žádoucí, aby samice zabřezly - to znamená, že funguje zřídka. Nemá také na soudržnost skupiny pražádný vliv, neboť vřelé vztahy uvnitř skupiny jsou udržovány specifickými projevy přátelskými, které ovšem nemají se sexualitou nic společného. Kdyby se párové manželství formovalo z tohoto typu vztahů, pak by musel mít současný člověk určitý soubor projevů, které by mu sloužily k upevňování přátelství uvnitř skupiny a pak další a *odlišný* soubor projevů sloužících k upevňování párových svazků. Přejít k párovému manželství by nevyžadoval regulaci, protože by nebylo *co* regulovat. Sexuální chování by buď zůstalo málo frekventovanou činností, sloužící prostě reprodukci, nebo by se mohlo zintenzivnit a stát se tmelem párového svazku, ale jako takové by na ostatní jedince společnosti nepůsobilo a nebylo by proto nutné je omezovat.

Tady na chvíli odbočíme. Někde v rámci skupinového manželství patrně vznikl jistý zajímavý jev, vysvětlitelný jen v souvislosti s loveckou činností. Jedná se o neobyčejné zvýšení prestiže mužského pohlaví, které jde dnes tak daleko, že řekne-li se člověk, je tím automaticky míněn muž. Žena se těší prestiži daleko menší a i ve společnostech, kde třeba není pokládána za něco méněcenného a od mužského principu odvozeného, přece jen stále zůstává až „*druhým pohlavím*“. Tento jev je specifikou člověka, je evidentně nelogický, nicméně existuje a dá se vysvětlit z okolností, jež provázely sapientační vzestup.

Jak jsme si ukázali v předchozí knize, byla i u lovicích hominidů základním a existenčně výhodnějším způsobem obživy činnost sběračská, kdežto lov stále zůstával určitým luxusem. Hominidé - na rozdíl od šelem - nebyli na výsledcích lovu závislí, nemuseli lovit a je příznačné, že se v průběhu hominizace nepřestaly z hlavního proudu vydělovat vývojové větve těch, kteří lov opustili a vrátili se k vegetariánství. Pokud měl být lov skutečně prováděn, musela sbírající část tlupy podporovat své lovce nejen tím, že se s nimi dělila o nasbíranou potravu, ale musela je k tak namáhavé a nebezpečné činnosti podněcovat i projevy jistého uznání. Muž - lovec zkrátka musel v daném společenství získat větší prestiž než muž - sběrač.

Dál už pracoval jen mechanismus přírodního výběru: tlupy, které se věnovaly lovu ve větší míře, byly vystaveny drastičtější selekci a jejich sapientační vzestup postupoval rychlejším tempem. Bylo jen logické, že inteligenční úrovně současného člověka dosáhly jako první právě ty skupiny, kde se loveckým - a to znamená mužským - vlastnostem dostávalo náležitého ocenění. Priorita mužského pohlaví je tedy jakýmsi „*nezamýšleným efektem*“ sapientačního vzestupu a jakkoli tento jev původně sloužil jinému účelu, zůstal už součástí lidské existence a byl - jak ještě uvidíme - úspěšně zabudován do fungování současné rodiny.

Ale vraťme se zpátky ke skupinovému manželství. Dnešní člověk už nemá schopnost takový svazek utvořit a udržovat, neboť mu v tom brání vlastnosti získané při přechodu k manželství párovému. Největší problém by pro něho byl zřejmě v tom, že by nedokázal přijmout jako manželské partnery své blízké příbuzné. Zvířata podobné zábrany nemají, údajně snad jenom šimpanzi mají jisté potíže, když mají zařadit do svého harému matku, ale u těchto zvířat s dobrou pamětí jsou to spíš problémy dominance - je prostě těžké se rychle přeorientovat. Harmonické fungování skupinového manželství by rovněž narušoval náš *ideál mladého sexuálního partnera*. I to je specifikum čistě lidské a u zvířat neznámé - například naše domácí kočka zůstává neměnně přitažlivá i pro potomky vzdálené od ní třeba deset generací. Ideál mladého sexuálního partnera se vytvořil až při formování párových svazků a my si dnes vůbec neuvědomujeme jeho *nesamozřejmost*. Se skupinovým manželstvím je pochopitelně neslučitelná i naše schopnost se zamilovat.

Nedovedeme si už dobře představit stav, kdy sexuální chování bylo čímsi jako soustředěným probíráním srsti, jímž se vzájemně oblažují opice a mělo asi stejný význam jako úsměv nebo podání ruky. Proto bude vůči našim předkům možná spravedlivější si to ani nepředstavovat a podívat se raději, co nám existence skupinového manželství přinesla.

Nebylo to vůbec špatné. V první řadě to byla zvýšená přitažlivost jednoho pohlaví pro druhé a stálá - nikoli jen sezónní - chuť ke vzájemnému sbližování.

Dalším pěkným dárkem je schopnost pociťovat rozkoš. Řada míst na lidském těle se stala citlivými na dotek, takže k celkové chuti na milování přibyly velmi příjemné pocity. Třetím novým prvkem pak bylo zapojení přátelských projevů, které z lidského pohlavního aktu vytvořilo jakési vyznání - ne sice ještě vyznání lásky, ale každopádně už vyznání přízně.

Jedna z těchto nově získaných vlastností znemožňovala vytváření párů. Pokud měl člověk změnit dosavadní skupinové manželství za manželství párové, musel by ji obětovat, musela by z jeho genetického fondu vymizet. Pak by mohl bez komplikací vytvořit párové svazky podobného typu, jaké nacházíme u jiných živočichů a co je hlavní - nemusel by své sexuální chování nijak regulovat, žil by bez zábran a studu ve stejné nevinnosti jako ostatní zvířata.

My víme, že takovou cestou nešel a z jeho nově získaných vlastností nebylo obětováno nic. Ona problematická vlastnost byla evidentně příliš cenná,

než aby bylo možné jen tak se jí vzdát. A tak byla k jejímu uchování zvolena cesta poněkud neobvyklejší - regulace sexuálního chování.

Kdyby teď někdo zkusil hádat, která z uvedených vlastností představovala při tvorbě párů onu osudovou překážku, patrně by uvažoval o prvních dvou. Vždyť je to právě naše permanentní chuť, kterou dnes musíme trochu usměrňovat a krotit, je to právě příslib rozkoše, kvůli kterému ztrácíme soudnost a kazíme si život! Jenomže tak tomu ve skutečnosti nebylo. Nejproblematictější z celého dědictví se ukázala být část třetí. Je to neuvěřitelné, ale za všechny komplikace, které dnes se sexualitou máme, za všechnu její podivnost a nesrozumitelnost vděčíme tomu, že se naši předkové začali při pohlavním aktu objímat a líbat.

4. Vyzvání k párovému tanci

Abychom pochopili, proč nemohla vzniknout párová manželství hned po přechodu k lovu a také to, proč se stalo výhodným pro současného člověka, musíme si zopakovat několik skutečností. V prvním dílu této knihy jsme si ukázali, že předkové člověka byli takřka po celou dobu své lovecké existence lovci velké zvěře. Podobali se tak trochu smečkám dnešních společenských šelem. Jejich tlupy musely být dost velké, nejenom pro způsob lovu a kvůli bezpečnosti, ale také proto, aby - v případě že o několik lovců přišli - nedošlo k zániku jejich lovecké tradice.

Také druhá polovina tlupy, zajišťující sběračskou část obživy, musela být velká natolik, aby ubránila sebe a svou domovskou základnu. Ta musela mít i jistou strategickou polohu a - aby ji lovci po návratu našli - nemohla se libovolně přesouvat. Vychází nám z toho obraz dost velkých tlup, které jako celek byly poměrně nepohyblivé a mohly se usazovat pouze v místech, která byla dostatečně úživná pro větší množství jedinců.

Dělení takto žijícího společenství na páry by nemělo žádný smysl, nepřinášelo by žádný prospěch a zbytečně by to narušovalo soudržnost jeho členů. To všechno se změnilo až s vynálezem dalekonosných zbraní a příslušných transportních pomůcek. Jedinec vybavený oštěpem a brašnou nejen dokázal ulovit kořist sám, ale vyplatilo se mu lovit i menší zvířata, nebo paběrkovat za pochodu. Dokázal také v případě potřeby ubránit sebe i někoho dalšího. Od tlupy se teď kdykoli mohla odtrhnout malá skupinka lidí a vést chvíli samostatnou existenci. I ta nejmenší jednotka, soustředěná kolem páru, byla hospodářsky soběstačná.

Tak se stalo, že člověk poprvé za svou existenci párové svazky vytvořit *mohl*. Důvod, proč to skutečně udělal, byl v tom, že možnost dělení na menší jednotky se ukázala nesmírně výhodná. Zatímco dříve mohla žít velká tlupa jen v místech, kde bylo pro všechny dost potravy, nyní mohla v menších skupinách obsazovat i území méně úživná a nebo těmito chudými územími pronikat na nová bohatá loviště. Celá tlupa tím získala daleko větší pohyblivost a dostala nomádský charakter. Před člověkem jako by se otevřel celý svět.

To samo stačilo, aby se vlastnosti vhodné pro vznik párových svazků, začaly v lidském genomu upevňovat. Proces vedoucí k vytvoření dnešní lidské rodiny mohl začít a my se teď podíváme, jakým způsobem se to dělo.

Protože po předchozí kapitole může skupinové manželství leckomu připadat jak ztracený ráj, který snad nebylo nutné tak zbrkle opouštět, začneme pro útěchu tou nejkrásnější schopností, kterou jsme na oplátku přechodem k párovému manželství získali. Je to schopnost zamilovat se. Dokážeme se upnout k jedné určité osobě a to tak silně, že s její ztrátou můžeme ztratit i smysl své existence.

Máme-li ovšem obhajovat názor, že schopnost zamilovat se je člověku vrozena, dostáváme se do velice nevýhodné situace. Řadě autorů, kteří se k této tématice vyjadřovali, je láska něčím na způsob gramotnosti a jsou schopni ji upírat kdejaké lidské skupině. Nehodláme s tímto názorem polemizovat příliš široce, domníváme se, že je plodem evropocentrismu a také výrazem určité sociální povýšenosti.

Nedáme-li příliš na to, co se nám o té které lidské skupině sugeruje, ale vyslechneme-li přímo její svědectví, dojdeme k názoru, že lásku znají všichni příslušníci našeho druhu ať už uplatňují jakoukoli formu manželství a stojí na kterémkoli stupni civilizačního žebříčku. Papuánci, vyprávějící příběh o muži, jenž nebyl schopen ožet svou mrtvou družku a vydal se za ní do říše duchů, byli možná kanibalové, ale co je to láska, zaručeně věděli. V klasických polygammích společnostech vznikala navzdory formě manželství bohatá milostná poezie, opěvující tento jedinečný cit. Nejspolehlivějším svědectvím je slovesnost tradovaná ústně - mohla se dochovat jen díky tomu, že ve všech, kteří si ji po generace předávali, vyvolávala obdobné pocity.

Lásku si můžeme definovat jako stav, kdy má člověk zvýšený zájem o milovanou osobu a snížený zájem o všechno ostatní. Ve své nejvyšší intenzitě pak je to stav, kdy člověk má zájem *pouze* o milovanou osobu a nic dalšího už ho nezajímá.

Je to vlastně cit protispolečenský a jako takový není trvale žádoucí. Za normálních okolností je také jeho působnost časově omezená. Intenzita zaujetí se snižuje a cit se buď mění v kooperativní lásku manželskou, nebo zmizí úplně, takže je člověk schopen zamilovat se do někoho jiného. Je docela běžné, že si člověk za pomoci lásky vybuduje manželský svazek a pak se ještě párkrát zamiluje mimo.

Desmond Morris vyslovuje domněnku, že láska má působit jako mechanismus, který člověka doslova odtrhne od jeho původní rodiny a nasměruje ho mimo ni. Domnívám se, že je to představa velice přesná. Pro člověka bylo vývojově velice výhodné vybudovat si v rodině co nejvřelejší vazby, ale tím zároveň ztrácel schopnost se od této rodiny odtrhnout a přenést svůj zájem na rodinu novou. Zamilování se stalo jakousi protiváhou lásky k rodičům a to protiváhou velice účinnou.

Průběh lásky svědčí o tom, že tento cit se hodí k *vytvoření* monogammích svazků, ale nikoli už k jejich trvalému udržení. Kdyby bylo manželství závislé pouze na existenci lásky, stěží by přečkalo pět let.

Právě v souvislosti s krátkostí tohoto jediného skutečně monogamně zaměřeného chování, jež má člověk k dispozici, si můžeme položit otázku, proč se vlastně jeho vlastnosti nezměnily natolik, aby se stal spolehlivě monogamním. Známe zvířata žijící v trvalých monogamních svazcích, kde je závislost na partnerovi tak silná, že vylučuje vytvoření vazby jiné. Stává se dokonce, že ovdovělý jedinec nepřekoná ztrátu partnera a uhynie. Takové vlastnosti se nám jistě jeví jako nanejvýš vhodné i pro člověka, který potřebuje udržet své monogamní manželství po celou dlouhou dobu, kdy vychovává děti. Ovšem v době, kdy párové manželství vznikalo - a vlastně ještě nedávno - byl život člověka velmi tvrdý a často docházelo k tomu, že jeden člen manželského páru přišel o život. Kdyby měl člověk vlastnosti divoké husy a nebyl schopen se ze ztráty manžela vzpamatovat, znamenalo by to faktickou likvidaci celé rodiny. Rozhodně bylo výhodnější, když mohl být ztracený partner v krátké době oželen a nahrazen jiným.

Čistě monogamní citění muselo být také na překážku ve všech případech, kdy počet mužů a žen ve skupině nebyl stejný, což se také muselo občas stávat. Zde bylo zase žádoucí vytvoření rodin polygynních, aby žádné ženy a děti nezůstaly v rodině izolovány.

Člověk se rovněž mohl zamilovat nevhodně - do osoby, která ho nechtěla, byla zadaná, nebo neplodná. Trvalá vazba na takovou osobu by znemožňovala uzavření manželství vhodnějšího. Chovatelé zvířat se občas stávají svědky „nešťastných lásek“ svých svěřenců k zadanému jedinci a nebo se dokonce sami stávají objektem takové fixace. Nevhodně fixovaný jedinec obvykle není schopen vytvořit pár a zůstává vyřazen z rozmnožovacího procesu.

Výlučně monogamní zaměření by tedy nebylo pro člověka výhodné. Právě proto, že jeho děti vyrůstaly tak dlouho a po celou tuto dobu potřebovaly oba rodiče, byla trvalá fixace na jednoho partnera nežádoucí. Láska může být sice pokládána za silný impuls k monogamnímu soužití, ale jak vyplývá z její časové omezenosti, k zajištění trvalého soužití páru neslouží.

Hlavní pouto, které mělo udržovat párový svazek, už totiž dávno existovalo, neboť vzniklo současně s manželstvím skupinovým. Vřelé vztahy mezi muži a ženami vyjadřované a upevňované vzájemnými sexuálními projevy, byly pro zajištění jakéhokoli soužití mechanismem zcela dostačujícím. Jejich jediný nedostatek byl v tom, že byly zaměřeny vůči *všem* příslušníkům opačného pohlaví. Aby mohly fungovat jako pojítka páru, bylo nutno je napřed nějak diferencovat. Určité projevy musely být napříště směřovány především k partnerovi, kdežto vůči ostatním musely být utlumeny. Začala cesta k regulaci sexuálního chování. Jak probíhala?

Předpokládejme, že se ve společnosti našich předků začali vyskytovat jedinci s větší schopností individuální náklonnosti. Tito jedinci se snažili trávit čas co nejvíce spolu a jejich zájem o ostatní se snižoval. Svou vzájemnou náklonnost si dávali najevo tak, jak byli zvyklí a sice intenzivními sexuálními projevy. Jejich sexuální výzvy - ačkoli určené partnerovi - působily nutně i na ostatní členy společnosti. Zamilovaní jedinci tedy zvýšenou intenzitou sexuálních projevů vzbuzovali zájem, který byl už nežádoucí a objektivně

působil proti vzniku párových svazků. Proto bylo nutné ho nějak neutralizovat. První fází vývoje párového manželství tedy mohl být stav, kdy dva jedinci zůstávali delší dobu pohromadě, vysílali sexuální výzvy jeden k druhému a přestávali je vysílat k ostatním.

Úspěšnější svazky mohly vzniknout tam, kde se nejnaléhavější výzvy páru staly neviditelnými - například byly používány o samotě nebo v noci. Tím se omezila jejich působnost na ostatní. Příslušníci páru se tak stávali pro ostatní členy společnosti sexuálně méně zajímavými. Sexualita se uplatňovala především uvnitř páru. Tím se stávala poněkud výlučnější záležitostí a fixovala se ve vědomí společnosti jako projev především párových vztahů. Nejpůsobivější část sexuálních projevů přestávala být běžným veřejným chováním a stala se do značné míry soukromou záležitostí.

Čím více bylo takových přechodných párových manželství a čím déle trvaly, tím menší byla pravděpodobnost, že se vyskytne nový volný partner. Vzhledem k tomu, že muž zůstával delší dobu u jedné ženy, vznikaly také hlubší vztahy mezi ním a jejími dětmi, což bylo další z pout, které držely pár pohromadě. Všechny tyto okolnosti docela dobře stačily k postupnému vytvoření společnosti, která se skládala z párů, žijících spolu prakticky trvale. Život s jedním partnerem nemohl být pocíťován jako omezení, protože zákaz sexuálního styku s ostatními příslušníky společnosti neexistoval - nebyl žádný důvod proč by existovat měl. I když se sexuální chování uplatňovalo především uvnitř páru, mohlo plnit svou kooperační funkci i vně páru. Bylo tam pouze méně časté než dříve.

Jakmile se stalo párové manželství běžnější formou rodiny, muselo dojít také k jisté úpravě mezigeneračních vztahů. U člověka, který vychovává děti dlouhou dobu, je žádoucí, aby byly páry tvořeny především vrstevníky. Společnost, která k mezigeneračnímu dělení nedospěla, měla větší počet nefunkčních svazků. Starý muž nestačil vychovat své potomky a musel být po své smrti nahrazen jiným otcem. Vážnější bylo, že se mohl stát s větší pravděpodobností méně zdatným jako lovec. Když už nepodnikal náročnější lovecké akce, ztratil jeho syn příležitost učit se přímo od něho. Svazek mladého muže a staré ženy zase mohl zůstat neplodný a muž byl tedy jako otec nevyužitý.

Regulace podle generací mohla proběhnout z větší části samovolně. Ve společnosti, která už byla spárovaná, byli nejčastějšími volnými kandidáty manželství mladí, právě dospělí lidé. Je celkem logické, že nové páry se tvořily právě z těchto vrstevníků, takže spárování partnerů přibližně stejného věku se uskutečňovalo jaksi samo od sebe.

Až potud vypadá všechno nekomplikovaně a idylicky. Posuny v chování by však nemohly nastat, kdyby nebyly zároveň podepřeny novými vlastnostmi, které člověk až dosud nepotřeboval. Už jsme si zmínili schopnost zamilovat se a pocíťovat k jiné lidské bytosti lásku mocnou až k bolesti. Láska je ovšem dar velice problematický. Stala se tak nádherným životním zážitkem, že se člověk špatně smiřuje s tím, že ji v plné intenzitě nemůže pocíťovat pořád. Když se

jeho zanícení vytrácí ve prospěch kooperativních citů manželských, zdá se mu, že život beznadějně šedne.

Jako další atribut párového manželství se vytvořil ideál mladého sexuálního partnera. Aby ovšem mohl takový ideál vzniknout, musel být mladý partner *rozeznatelný* od ostatních. Zvířata se dělí jednoduše na mláďata a dospělé a u dospělých jedinců už prakticky nelze jejich věk spolehlivě rozeznat. U předků člověka tomu jistě bylo právě tak. Pro vytvoření párových manželství tedy musela vzniknout skupina mladých, odlišná od jiných dospělých jedinců a vyznačující se zvýšenou přitažlivostí. Člověk začal stárnout. Po dosažení dospělosti je nejkrásnější, pak se mu postupně mění postava, pleť, pigmentace vlasů a pomalu se přetváří do podoby, která se mu nelíbí.

Ono *nelíbí* je na věci podstatné. Objektivně vzato je hladká tvář a vrásčitá tvář přesně totéž co bílá růže a červená růže - rozdíl tomu dodává jen naše vnitřní hodnocení a my prostě vnímáme vrásky jako atribut nežádoucí, právě tak jako ostatní znaky, jimiž se vyznačuje vysoký věk. Nikdo nepůjde ve třiceti letech na kosmetickou kliniku, aby mu tam vytvořili tvář interesantního šedesátníka, pro nás jsou žádoucí výhradně znaky mládí.

Je to trochu nostalgická představa, skoro jako bychom nadvakrát umírali. Dávno před tím, než skutečně zestárneme, to jest fyzicky zchátráme natolik, že přestáváme být plně životaschopní, musíme se smířit s tím, že ztrácíme sexuální přitažlivost. Stejně jako láska, má pro nás i mládí takovou cenu, že bychom si přáli mít je věčně.

Dnes máme nakonec možnost si mládí velmi podstatně prodloužit a také se o to všemožně snažíme. S láskou nic podobného dělat nejde, ta si prostě přijde a odejde zcela nezávisle na jakémkoli našem přání či snaze - můžeme si o ní maximálně namlouvat různé nesmysly. Měli bychom ovšem brát v úvahu, že žádná z našich vlastností tu nevznikla pro naše větší štěstí. Právě tak jako bylo při vzniku skupinového manželství pravým důvodem zajištění otcovské výchovy pro mladé samečky a všechny ty příjemné okolnosti, jako schopnost prožívat rozkoš a doprovázet pohlavní akt přátelskými něžnostmi, byly pouze prostředky, které k tomu vedly, zrovna tak vznikly nové párové vlastnosti jen proto, aby pomohly k vytvoření optimálního prostředí pro vývoj našich dětí.

Z celé předchozí kapitoly snad vyplývá dost zřetelně, že přechod od skupinového manželství k párovému, byl poměrně snadný. Stačily jen nepatrné posuny ve vlastnostech už existujících, aby se proces formování párových svazků mohl začít uspokojivě rozvíjet. Přátelské sexuální chování, které spojovalo všechny dospělé příslušníky společnosti, nekladlo vzniku ani stabilitě jednotlivých párů žádné závažnější překážky a to platí v podstatě až do dneška. Jestliže se přesto stala sexualita nejproblematictější složkou lidského chování, nebylo to kvůli vztahům k ostatní společnosti, ale kvůli vztahům uvnitř párové rodiny samotné.

Ano, hlavní komplikace se vynořila v rodině. Tímto konstatováním jsme se konečně propracovali ke klíčovému tématu této knihy, nebo spíš k nejdůležitějšímu souboru problémů, jež se snaží osvětlit. Než se do nich

pustíme, dopřejeme si oddechovou kapitolu o tom, jak zacházíme s regulací sexuálního chování dnes.

5.Chvála konvencí

Naše chování je protkáno celou řadou nevysvětlitelných nelogičností. Jsou věci, které si prostě nedovolíme udělat, aniž bychom přemýšleli nad tím, co nám v nich brání. Můžeme držet partnera při tanci, ale jakmile přestane hrát hudba, všichni automaticky připažíme, neboť z normálního tanečního postoje se během vteřiny stává nevhodné objetí. Sneseme těsnou blízkost ostatních jen v tom případě, když stojíme za sebou nebo vedle sebe, ale jakmile se k nám někdo otočí čelem, donutí nás to o krok ustoupit. Nesmíme se dotýkat některých partií cizího těla, ale těžko bychom asi dovedli vysvětlit, co přesně nám brání hladit cizí vlasy nebo obličej. Kdyby se tabuizování týkalo jen skrývaných tělesných partií, bylo by to snad pochopitelné, ale celá věc není zdaleka tak jednoduchá. Gynekolog například může ženu náležitým způsobem vyšetřit, ale je nemyslitelné, aby jí pak pohladil vlasy - celá předchozí procedura, dosud přípustná a normální, by rázem dostala příchuť nemístné důvěrnosti. My se na veřejnosti nesmíme libovolně dotýkat ani svého *vlastního* těla - a zase jsou tu jakési podivné nepsané předpisy. Žena se například na veřejnosti svých prsou dotýkat nesmí, ale své vlasy, které jsou pro ostatní tabu, si hladit může.

Tato zvláštní pravidla nás pochopitelně nikdo neučil, osvojili jsme si je nevědomky soužitím s ostatními členy své společnosti a nevíme o nich, dokud je někdo neporuší. To se může stát a stává se při setkání jedinců z různých kulturních okruhů. Andamánec by si možná *nepovšiml*, že po tanci je ihned nutné sundat ruce s partnerčina těla a tento jeho prohřešek by nás patrně okamžitě vedl k nesprávným soudům o jeho morálce - je příliš dotěrný, je nádherně bezprostřední - v každém případě by nejspíše šlo o soud vadný.

Naše přecitlivělost na porušování společenských konvencí jasně naznačuje, že jsou pro nás čímsi velmi důležité. Také ano. Člověk dnes už prostě nemůže nic udělat s tím, že se jeho sexuální a přátelské chování kdysi beznadějně propletlo do jednoho konglomerátu. Protože potřebuje mít některé prvky sexuálního chování odsunuty do soukromí, musí se teď chovat tak, aby se mu do běžného života nepletly. Bezděčně se vyhýbá všemu, co by v dané společnosti mohlo být pokládáno za sexuální výzvu. Žádná pravidla tu nelze sepsat, protože významy chování se neustále mění podle okolností. Tak například příslušníci opačného pohlaví spolu mohou velmi nevázaně žertovat, pokud mají při svém hovoru svědky; beze svědků dostává takový hovor význam sexuální výzvy. Tato změna je velmi dobře vycit'ována a ti, kdo nemají v úmyslu navazovat bližší známost, přestávají s flirtem a uchylují se k méně provokující formě hovoru.

Rámcově lze říci, že hranice vhodnosti toho kterého chování je dána tím, nakolik je takové chování ještě *bezpečné*, to jest zda nemůže přerůst do polohy, kterou už daná společnost netoleruje. Nejdále je možno zajít při ritualizovaných formách sexuálního chování, které jsou obvykle spojeny s nějakými kolektivními zábavami. V naší společnosti je například možné objímat se při

tanci, nebo se líbat při oslavách, ačkoli jinak jsou tyto dva projevy v běžném chování nepřipustné a poněkud se tolerují jen zamilovanému mládí. (V této souvislosti bychom si mohli uvědomit, jak často byly v minulosti hodnoceny různé skupiny lidstva právě podle této společensky tolerované nevázanosti, která je v normálním životě výjimkou. Je smutný paradox, že čím vlídněji a slavnostněji byl leckdy cizinec přijímán v určité společnosti, tím pokřivenější si mohl učinit úsudek o jejích mravech.)

V normálním denním styku si muži a ženy běžně dávají najevo svůj zájem. Jejich hovory jsou protkány různými lichotkami, žerty, dvojsmyslnými narážkami. Ženy se svým chováním a péčí o svůj zevnějšek dovolávají pozornosti opačného pohlaví, muži oceňují ženské půvaby a drobnými úsluhami prokazují ženám dvornost. Takové společenské dvoření na veřejnosti je jakousi hrou, která - jsou-li její pravidla dodržována - může lidem přinášet maximální potěšení a neohrožovat při tom stabilitu manželských svazků, neboť se odehrává za účinné kontroly veřejnosti. V každé společnosti se samozřejmě najdou také otravové, kteří ostatním hru kazí - jsou to ti, kdo překračují hranice dovoleného a předstírají, že se nic neděje. Zneužívají toho, že kromě svých špatných pocitů proti nim nemáme důkazy, neboť pravidla hry jsou nedefinovatelná.

Na sexuálních zábranách je zajímavé to, že *dokud nám slouží, prakticky je nevnímáme*, povšimneme si jich, až když nám začnou překážet. Nijak nám nevadí, že máme po tanci připažit, ale jsou životní situace, kdy se chceme s partnerem objímat za všech okolností. Tehdy zábranu objevíme a nepochybně se nám bude zdát nesmyslná a směšná. Můžeme ji samozřejmě porušit, ale vysloužíme si nesouhlasné pohledy či komentáře ostatních a to pro většinu z nás znamená, že ji patrně porušovat nebudeme.

Taková zkušenost se zábranami přirozeně vede k pocitu, že jsou jenom pro zlost a že čím méně jich ve společnosti bude, tím lépe. To je naprostý omyl.

- Především vůbec nejsme schopni ve svém chování většinu zábran objevit. Jsou tak přirozenou součástí naší každodennosti, že je prostě nevnímáme. A to, o čem nevíme, můžeme těžko odbourávat.

- Člověk je schopen registrovat pouze porušování zábran, nebo jejich zanikání, jak vyplývá ze staletých nářků nad pustnutím mravů, ale není schopen postřehnout zábrany hladce fungující a nově vznikající. Zdá se to asi neuvěřitelné, ale i v současné společnosti teď nové zábrany vznikají.

- Každá taková konvence vznikla proto, že společnosti v nějakém ohledu *slouží* a dokud jí bude třeba, bude existovat i kdyby proti ní měli jednotlivci jakékoli výhrady.

Konvence, usměrňující naše společenské sexuální chování nás ve skutečnosti nespoutávají, ale vytvářejí nám naopak prostor, v němž se můžeme s jistotou pohybovat. Zlé je, když se hranice tohoto prostoru nikoli posunují - to se děje ve stále se měnící společnosti zákonitě - ale stírají a rozmlžují.

V minulých staletích to činili různí mravokárci hlavně z církevních řad, kteří viděli v každém úsměvu, v každém laškovném pohledu nestoudnost a tvrdě zakročovali proti všem zábavám, kterými se lidé těšili. Zcela správně postřehli, že jde o záležitosti mající něco společného se sexem, ale odmítli vzít na vědomí,

že jisté sexuální projevy jsou naprosto neškodné. Jejich ovečky to pak měly těžké, ať dělaly co dělaly, hřešily vždycky. Nutně v nich vznikal dojem, že všechny zákazy kolem sexu (z nichž některé byly rozumné a oprávněné) jsou nesmysl.

Reakce ve dvacátém století vypadala podle toho. Moderní evropskou společnost ovládla idea, že lidská sexualita je cosi normálního a přirozeného. Není. Kdyby byla, dělali bychom to kdykoli a s kýmkoli jako pejsci v parku. Ve skutečnosti jsou na lidské sexualitě věci nedovolené a zakázané a vždycky takové budou. Člověk musí být tvrdě vydrezírován, aby se s ní naučil správně zacházet, neboť jinak by se nemohl stát členem společnosti. Je v podobné situaci jako tygr, který - aby se vůbec dokázal jednou sám uživit - musí nejprve prochodit tři roky po boku matky a naučit se od ní lovit.

Sexuální revoluce usilovala o vymýcení všech sexuálních konvencí v pevné víře, že je to možné. Byla to snaha zcela marná. I když děláme stále více věcí, které by naše předky hluboce pobuřovaly, není mezi jejich a naším chováním jiný rozdíl než ten, jaký je mezi Evropanem schovávajícím se za dveře ložnice a Andamánem schovávajícím se pod nakíněge. Je to stále totéž chování založené na studu a usměrněné konvencemi a rozdíl je jen a jen ve formě. Je totiž utvářeno potřebami praktického života a ty se nakonec prosadí proti jakýmkoli náboženským příkazům, módám či ideologiím. V minulých staletích byla oficiální společenská doktrína velmi puritánská, ale chování většiny lidí zas tak puritánské nebylo. Dnes je tomu právě naopak - oficiálně je nám doporučováno chování velmi svobodomyšlné, ale většina lidí paličatě zastává názory velmi konvenční.

Pro příklad nemusíme chodit daleko. Každou chvíli proběhne tiskem nějaká zpráva o znásilnění - tedy o záležitosti jistě odsouzeníhodné. Když se ale dovíme, že k činu došlo v noci v mužově pokoji, kam za ním žena dobrovolně přišla, nejspíš nás napadne, že dostala to, oč si koledovala. Takovou věc žena udělat nemá a pokud tak učiní, nemůže počítat s velkou účastí. Chceme-li být ovšem pokládáni za moderní lidi, necháme si zřejmě své dojmy pro sebe, protože konvence, že žena nemá zůstat s mužem o samotě v intimním prostředí, dnes už oficiálně neplatí. Sami nebudeme vědět, proč v nás tak tvrdošíjně přežívá.

Nuže, je to proto, že nás stále v mnoha ohledech užitečně chrání. Ne snad jen před násilníky, ale nakonec i před námi samými. Dobře víme, že o samotě může přerůst neškodná koketérie do stadia, kdy nám začne být všechno jedno, nebo věci dojdou tak daleko, že je nám trapné couvnout. Daná konvence nám vytyčuje prostor, kde jsou naše sexuální výzvy zcela *nezávazné* a dělí jej od prostoru, kde už si na své chování musíme dávat zatracený pozor. Nezapomínejme, že odmítnutí sexuální nabídky je velmi bolestné a pokořující; vyhýbáme se mu tím, že už předem odhadujeme, jakou máme v té které situaci naději na úspěch. Zatímco odmítnutí vstoupit do intimního prostoru má naprosto neosobní a neurážlivý charakter, odpor uvnitř tohoto prostoru je už velice nesnadný a nebo je nefér. Pohrdání konvencemi neposkytlo člověku žádnou svobodu, spíš jej párkrát vehnalo do situací, které by si raději odpustil.

Ale vraťme se ještě ke zmíněným případům znásilnění. Zdálo by se, že dnešní zákon nebere konvenci vůbec v úvahu. To je pravda, jenomže zcela ignorovat ji rovněž nemůže. Problém je v tom, že žena, která konvenci porušila, není pro soud dostatečně důvěryhodná a nemůže počítat s obvyklou ochranou. Aby se vyloučila možnost křivého nařčení, zkoumá a hodnotí se její soukromý život a soud musí v zájmu spravedlnosti tento útok na její důstojnost připustit. Je dobře známo, že celá řada nešťastných obětí se právě z tohoto důvodu potrestání viníka ani nedomáhá.

Když si ve věci zavrhané konvence uděláme konečnou bilanci, zjistíme, že ztráty jsou neúměrně velké. A totéž bychom konstatovali i ve všech dalších případech. Lidé, kteří se programově snaží nabourávat konvence společnosti, zasahují do mechanismů, jimž fakticky nerozumějí. Snaží se nám vytvořit jakýsi báječný svobodomyšlný svět aniž chápou, že jejich úsilí může mít různé nechtěné a nepředvídatelné důsledky. Nejsme s to jejich argumentaci čelit, mimo jiné i proto, že našim tužbám vychází tak ideálně vstříc. Že je na ní přece jen něco v nepořádku, začneme tušit až ve chvíli, kdy zazní z úst našich dorůstajících dětí. Ano, teprve nad svými splašenými a bezbrannými mláďaty si uvědomíme něco z toho, *jak* konvence člověka chrání. A jak je těžké se jejich pomocí dovolávat, když chybí (rovněž i naší vinou) oficiální celospolečenská podpora.

Ta je v dnešní době mizivá. Každý, kdo se odváží obhajovat konvence, nebo se dokonce přizná k nějakým sexuálním zábránám, riskuje obvinění z pruderie a pokrytectví, což někdy nutí lidi k neuvěřitelným postojům. Televizní reportérka se zeptá dívenky, zda by jí vadilo, kdyby její chlapec chodil do veřejných domů. Samozřejmě, že by jí to vadilo, když už nic jiného, je snad alespoň přirozeně žárlivá, ale copak se může před kamerou projevit jako nějaká klášterní chovanka? A tak ta chudinka pitomá řekne, že by jí to nevadilo. Musíme zkrátka vypadat za každou cenu svobodomyšlně a nepostřehli jsme, že se znovu podrobujeme tyranii Eulálií Čubíkových, jenomže tentokrát s opačným znaménkem.

Celá situace je o to směšnější, že bez konvencí by naše společnost nemohla existovat ani minutu. Muži a ženy spolu nemohou stále jen laškovat, potřebují se setkávat v běžném životě a v pracovním procesu a tam musí své chování usměrňovat do neutrálních poloh. Všechno, co by mohlo být vnímáno jako sexuální výzva, je podle potřeby zatlačováno maximálně do pozadí.

Není to stav nijak nový. Pokud se běžně dočítáme, že zapojení žen do pracovního procesu je dílem až moderní doby, pak je tu s úděsnou nepřesností přehlíženo dobrých pětadevadesát procent vší ženské populace. Ženy byly a vždycky musely být spoluživitelkami rodin a vedle výchovy dětí též opatrovat rodině část potravy, látky, ošacení, otopu a tak dále. Jediná pravda je, že všechny tyto práce mohly dělat doma, nebo si děti mohly brát sebou. Moderní doba je zvláštní pouze v tom, že ženy musí za prací z domova - ale to se konečně týká i značné části mužů a přináší to jiný okruh problémů, než o jaké se zde zajímáme.

Od pracovních povinností byly osvobozeny jen ženy z nejvyšších vrstev společnosti, které je mohly přesunout na své služebnictvo. Nezabývaly se vlastně už ani výchovou dětí. Platily za to tím, že ztratily v jistém smyslu cenu a staly se pouze sexuálními objekty a rodičkami legitimních potomků. Průmyslový rozvoj a s ním spojený značný blahobyť umožnil tomuto modelu rodiny větší rozšíření a teprve tehdy vznikla dostatečně silná základna pro emancipační ženské hnutí. Je nutno vidět, že se vždy týkalo a dodnes se týká jen jistých společenských vrstev a že většinu žen z pochopitelných důvodů ani nezajímá. Občasné žehráni na ženský úděl nemá s emancipačním úsilím nic společného.

Pro nás je na celé věci podstatné, že pokusy o separaci obou pohlaví, které někdy vyústily až v úplnou izolaci žen, byly vždy a v každé společnosti možné pouze od určité sociální úrovně. Sultánův úředník si mohl pořídit harém a dát jej střežit gardou eunuchů, ale obyčejný Turek musel svou ženu poslat na pole nebo na trh. Viktoriánská dáma mohla chodit upnutá od klobouku až po kotníky, ale její současnice na poli si musela vykasat sukně a povolit jupku. Ženy a muži se potkávali neustále, jednali spolu, dělili se o práci a vždycky museli umět dávkovat své chování tak, aby jim přítomná sexualita nepřekážela.

Že je to někdy dávkování neuvěřitelně rafinované, nám ukáže následující příklad. Sestřičky v nemocnici se nesporně pohybují na terénu velmi povážlivém. Ošetřování vyžaduje řadu důvěrných doteků, pacienti se musí obnažovat, nedbalky a postele vytvářejí dojem intimnosti. Mužští pacienti špatně snášejí svou bezmocnost a někdy si to vynahrazují alespoň tím, že se sestřičkám neukázněně dvoří. Sestřičky si nemohou dovolit v této situaci být prostě *jen odmítavé*. Jejich povolání žádá, aby byly laskavé - ovšem laskavost spojená s odmítáním patří k provokativnímu ženskému chování a tak by tato strategie neměla žádoucí účinek. Sestry to řeší - nevědomky, ale naprosto ideálně - tím, že vklouznou do mateřské role. I velmi mladé sestřičky se začnou k pacientům chovat rozšafně jak maminy ke zlobivým klukům a tím vtisknou jejich dotírání charakter neškodné rozjívenosti. Je příznačné, že řádové sestry, chráněné svým statutem nedotknutelnosti, si mohou dovolit být laskavější.

Když dokážeme vidět, do jakých jemností je člověk schopen vycizelovat své chování, nemůžeme než být znechuceni všemi, kdo ostatním hru kazí, ať už tím, že švindlují, nebo si chtějí vynutit pravidla, podle kterých se nedá hrát. Člověk obdržel dědictví vskutku problematické, ale zacházet s ním nesporně umí a dokazuje to na každém kroku. Svými pokusy obcházet pravidla nebo je neuváženě vylepšovat, si nakonec vždycky jen ztrpčuje život.

Ale musíme postoupit dál. K nejvýraznějším konvencím patří zakrývání nahoty, jenže problém je v tom, že zde se nám k sexualitě pletou záležitosti se sexem nesouvisející. Snad každý člověk si někdy pomyslel, že celá věc se sexualitou by vypadala úplně jinak, kdyby byly pohlavní orgány umístěny jinde než tam, kde umístěny jsou. Jestli za to vděčíme jen přírodě, pak se v tomto ohledu moc nepředvedla, jestli nás takto stvořil bůh, pak měl k sexualitě evidentně nevraživý vztah. Dát dohromady pohlavní orgány s vyměšovacími je prostě neuvěřitelná směla, nebo neuvěřitelná zlomyslnost.

Ale položil si někdo otázku, co nám na vyměšovacích pochodech vlastně vadí? Krátký pohled do říše zvířat nám prozradí, že i v této záležitosti je člověk se svým odporem čímsi ojedinělým. Rada zvířat mezi svými výkaly spokojeně žije, některá se v nich záměrně válí, pro jiné jsou nezbytnou značkovací látkou nebo i potravou. Existuje skupina zvířat (a člověka k nim můžeme počítat), která výkaly ze svého okolí odstraňuje, ale to se děje bez jakýchkoli známek odporu, jak je nakonec zřejmé třeba z chování lvice, která likviduje trus lvíčat tak, že jej prostě sežere.

Byly učiněny pokusy vysvětlit náš odpor k vyměšování jako instinktivní obranu před nemocemi - ovšem to bychom museli stejnou nemilostí postihovat i svá kašlající a slinící ústa a smrkající nos. Je pravda, že ani výměšky těchto orgánů nevzbuzují naši libost, ale proto se ještě nestal nos něčím neslušným a ústa dokonce patří k tomu, co nás na druhých přitahuje.

Málo platné - z logiky věci vyplývá, že primárně došlo k tabuizaci pohlavních orgánů a s tím se pak postupně svezly vyměšovací pochody a partie, které měly tu smůlu, že byly náhodou v bezprostřední blízkosti. Jde tu vlastně o obrovský omyl, ovšem omyl nevykořenitelný.

Jakým způsobem se vytváří dnes, je celkem zřejmé. Někdy po roce života začne být dítě učeno, aby si zvyklo vyměšovat se na určitém místě. Jak si pak může povšimnout, dělají to všichni a dělají to skrytě. Další věc, kterou dítě vypožuruje, je skutečnost, že se všichni podle určitých pravidel zakrývají. Potřebuje se tomu přizpůsobit a kolem šestého roku už je na svou nahotu velice citlivé. To všechno se děje v době, kdy o nějakém sexu nebo rozmnožování neví prakticky nic a je jen logické, že si zakrývání daných částí těla spojí s tím, co zná a o čem se mu navíc říká fuj - tedy se svým vyměšováním. Všechny další informace pak už narážejí na spolehlivě zformovanou hradbu studu, která se fakticky stane nejtěžší překážkou, kterou musí později při svém poznávání sexu překonat. Jak ještě uvidíme, za normálních okolností si s tím beze zbytku poradí, neexistuje ovšem žádná pohnutka proč odbourávat stud za věci kolem vyměšování a tak si svůj odpor v sobě nese do smrti a řádně jej předá další generaci.

Celá věc je o to zajímavější, že zakrývání pohlavních orgánů původně asi nemělo jiný důvod než čistě praktický. Mužský orgán je zranitelný a při napřímené postavě jej bylo nutno něčím chránit. Volně tekoucí menstruační krev zase vadila a přitahovala nežádoucí hmyz, takže brzké zakrytí ženských orgánů je rovněž pravděpodobné. Tento praktický krok ovšem mohl k tabuizaci pohlavních orgánů značně přispívat. Když všichni chodili během dne zakrytí, pak jejich pohlavní orgány mohl spatřit jen jejich sexuální partner. To mohlo vést k vědomí, že tyto orgány *nemá* spatřit nikdo jiný než on. Každá část těla, je-li na veřejnosti zakrývána, může dostat sexuální význam. Dnes chodí ženy s holýma nohama, aniž to budí pozornost, ale v devatenáctém století stačilo dámě odhalit kotník, aby z toho mužům vysychalo v krku. Abychom si rozuměli - ženské nohy se mužům líbily vždycky, ale teprve když byly vzácně k vidění, začaly působit vyzývavě.

Chceme-li být úplně přesní, tak zakrývání *není* oním klíčovým bodem tabuizace. Známe společnosti, jejichž příslušníci se zakrývají nepatrně nebo vůbec, v jiných je nahota ve vymezených situacích zcela přípustná a takoví Eskymáci trávili část života zabalení před mrazem a část zcela vysvlečení v teplém iglů. Celá věc je zkrátka převážně určována praktickými potřebami té které společnosti a nevyhnutelně se jim přizpůsobuje. Co zůstává stejné a neměnné je vědomí, že tabuizované partie jsou něčím zvláštním, nesmí se na ně sahat, nesmí se na ně civět, nesmí se o nich volně mluvit - všichni se prostě chovají tak, jakoby neexistovaly. Přítomnost nebo nepřítomnost nějakého hadříku na tom není už tak podstatná. Jsou-li tedy někteří moderní adamité přesvědčeni, že se demonstrativní nahotou osvobozují od konvencí, hluboce se mýlí. I oni jsou plni zábran a stačilo by na ně jen šikovně sáhnout, aby je v sobě náramně rychle objevili. Bylo by celkem zábavné slyšet právě od nich pokárání, že *tohle* se nedělá.

O tom, že souvislost mezi tabuizací a mírou zakrývání není zcela přímočará, se nakonec můžeme přesvědčovat denně. V plavkách na veřejnost můžeme, v noční košili nikoli, v plavkách se dobře cítíme na plovárně, ale na ulici už bychom si pod pohledy ostatních připadali nesví atd. Automaticky se přizpůsobujeme daným zvyklostem a každé vybočení z normy se nám vrací ve formě hloupého pocitu.

Každý si už jistě uvědomil, že příslušnými konvencemi je usměrňováno nejen sexuální chování, ale prakticky všechn náš vzájemný styk. Ostatní společenské konvence vnímáme ještě méně než konvence sexuální a to prostě z toho důvodu že nám takřka nikdy nepřekážejí, nekolidují s našimi tužbami, a necítíme potřebu je porušovat. Když si je přece jen náhodou někdy uvědomíme, docela jim rozumíme a dovedeme si představit, za jakým účelem asi vznikly. Možná že nám nepřipadají obzvlášť užitečné, ale nemáme ani důvod na ně žehrat.

Právě tohle se o sexuálních konvencích říci nedá. V našem životě jsou momenty i celá údobí, kdy je pocitujeme jako nepříjemná omezení. Přitom nechápeme jejich účel, protože celkově nerozumíme svému sexuálnímu chování. Tato kapitola mohla jejich funkci zatím jenom naznačit. Přesvědčivější obraz si bude možné utvořit až postoupíme ve svém pátrání po zákonitostech lidské sexuality o něco dále

6.Sestup do ilegality

Vracíme se opět do doby, kdy se formovalo párové manželství a budeme popisovat proces, který změnil naši sexualitu nejzřetelněji a učinil ji něčím naprosto jedinečným.

Když se začaly ze skupiny vydělovat jednotlivé párové rodiny, přineslo to jednu komplikaci. Nejpravděpodobnějšími osobami, do nichž se tehdejší člověk mohl zamilovat, se stali nejbližší členové jeho rodiny - to znamená jeho sourozenci, jeho rodiče, eventuálně jeho dospělé děti. Většinu času trávil v jejich blízkosti, největšího podílu něhy se mu dostávalo od nich, měl je raději než ostatní. Svoji trvalou přítomností na něho nutně působili přitažlivěji než

ostatní členové společnosti a bylo jasné, že i on bude své sexuální výzvy směřovat nejčastěji k nim.

Byl vlastně ve stejné situaci jako naše malé děti, které jakmile se dovědí, že i ony jednou uzavřou sňatek, pokládají za zcela samozřejmé, že si vezmou tatínka nebo maminku a jsou ochotny slevit leda na sourozence, nebo oblíbenou tetu.

Tím by se ovšem rodina nebezpečně uzavírala do sebe. Vytvářela by si své vlastní zvyklosti a tradice, jež by se postupně začaly lišit od zvyklostí ostatních rodin širší společnosti. To by ale znamenalo, že k hospodářské soběstačnosti rodiny by se přidávala ještě soběstačnost společenská. Takový proces by byl v zásadě možný, výhodný by však samozřejmě nebyl. Síla současného člověka je v tom, že vytvořil silné vazby v rodině, ale zároveň si dovede vytvořit i silné vazby na společnost.

Celá věc se vyřešila tím, že rodiny si začaly své dospělé děti vyměňovat; část jich posílaly do jiných rodin a samy přijímaly nové členy odjinud. Děti tak byly vždy vychovávány i někým pocházejícím z jiné rodiny. Rodové společnosti si vytvořily pro tuto výměnu složité sňatkové systémy, které v rozvinutějších společnostech zanikly, ale v těch se zase odchod dítěte a jeho přijetí do jiné rodiny stalo slavnostní životní událostí.

Tento proces se mohl ovšem začít rozbíhat jen za předpokladu, že se dále prohloubí regulace sexuálního chování.

Jestliže k úpravě vztahů ve společnosti stačila (a dodnes stačí) jen nepatrná diferenciací přátelského chování, v rodině musela být tato diferenciací radikálnější. Něžné příbuzenské chování kolidovalo s vytvářením párových svazků s lidmi odjinud, ale jeho intenzitu nebylo samozřejmě žádoucí nějak omezovat. Bylo pouze možné je od manželského chování zřetelně odlišit. Že se tak stalo formou regulace právě sexuálních vztahů, bylo jenom logické. Nejdůležitější příbuzenské vztahy jsou mezi rodiči a dětmi a nedospělým jedincům čistě sexuální projevy stejně nikdy určeny nebyly.

A kvůli poměrům v rodině se sexualita nakonec stala doslova konspirační záležitostí. Mluví se o ní slovy, která ve skutečnosti znamenají něco jiného, používá se opisů a narážek. Lidé se k sobě chovají bez viditelných něžností, každé vybočení je možné jen v určitém kontextu. Jistou výjimku tvoří pouze skupina mladých, kteří se mohou chovat trochu zamilovaně, ale zjevně nestojí o pozornost ostatních. Nejnaléhavější sexuální projevy se odstěhovaly do ústraní - do ložnic, do tmy, pod nakiněge.

Dítě sice vyrůstá v těsné blízkosti lidí, kteří si vzájemně poskytují sexuální uspokojení a jeho domov je vlastně *jediným zcela legálním prostorem, kde se má sexuální život odehrávat*, ale díky zcela zašifrované podobě lidské sexuality tuto skutečnost nevnímá.

Jeho rodiče se k sobě nechovají jako milenci - mimo ložnici nemají potřebu obdařovat se jinými pozornostmi než takovými, které lze vykládat jako běžnou příbuzenskou něžnost. Mají se rádi, ale to v rodině všichni, že ano? Odhánějí nebo usměrňují dítě pokaždé, když překročí pomyslnou hranici, jíž je obklopen sex, ale nemusí to dělat dlouho. Někdy po šestém roce se dítě dost

spolehlivě orientuje a choulostivým tématům se doma začne vyhýbat samo. Pokud je na něco zvědavé, obrací se na vrstevníky a doma se na něco zeptá leda omylem - netuší prostě, že otázka se týká sexu. V okamžiku, kdy to zjistí, hezky rychle vycouvá.

Chování všech zúčastněných směřuje k úplné eliminaci sexuality z okruhu rodiny. Je zde nastoleno něžné příbuzenské chování, z něhož jsou všechny náznaky sexuálních výzev buď zcela eliminovány, nebo jsou pro nezasvěceného nepostřehnutelné či spíš nesrozumitelné. Celá řada našich projevů je na první pohled takřka totožná. Objímat se mohou milenci, dva hráči na hřišti, ale i dva dospělí sourozenci. Pokaždé je to projev jiných citů - mileneckých, přátelských, příbuzenských - ale vnější rozdíly jsou jen nepatrné. Ti první se mohou dlouze tisknout, ti druzí se smějí objímat jen ve chvíli nadšení, ve třetím případě můžeme vysledovat, že aktivita je zde vyhrazena ženám, kdežto muži (a už dospívající chlapci) přijímají objetí zdrženlivě a trpně. V sexuálních projevech totiž vykazují větší aktivitu muži a proto tam, kde situace vyžaduje asexuální chování, volí obě pohlaví bezděky přístup právě opačný. Z toho pak vzniká dojem, že ženy jsou citovější, což je sporné. Muži si něžné chování prostě nemohou v mnoha situacích dovolit.

Konečný výsledek tohoto zvláštního asexuálního chování v rodině je senzační. Když člověk dospěje, jsou pro něho všichni jeho nejbližší sexuálně nezajímaví. Nejsou to pro něho ženy a muži jako ostatní, jsou a zůstanou jeho příbuznými. Rozumově si ovšem uvědomuje, že nějaký milostný život měli či mají, ale není to věc, na kterou by zrovna myslel rád. A pomyšlení, že by se sám o ně mohl ucházet, mu doslova zvedá žaludek. Uzavírat sňatek s příbuznými mu připadá stejně absurdní, jako kdyby se měl ženit třeba s veverkami.

Tento stav je ve společnosti uzákoněn v různých formách sňatkových zákazů, ale všichni jistě chápeme, že o zákazy tady v pravém smyslu toho slova nejde. Copak je možné zákazem docílit abychom se do někoho nezamilovali, eventuálně se s ním tajně nevyspali? To, co nás od takového jednání zdržuje, nejsou záповědi, ale naprostá nechuť, nemožnost, či dokonce hnus.

Sňatkové zákazy patří k těm nejsilnějším zábránám, které člověk má a které prakticky není s to porušit. „Bylo by to proti přírodě,“ říká se a je to pravda asi v tom smyslu, že výchovou k regulovanému sexuálnímu chování musí projít každý člověk, aby se vůbec stal normálním příslušníkem svého druhu. U jiných živočichů se příroda s nějakými sňatkovými zábránami vesměs nenamáhal, protože jich nebylo k ničemu zapotřebí.

Když se někoho zeptáte, proč spolu příbuzní nesmějí uzavírat sňatky, pravděpodobně vám odpoví, že to má zabránit degeneraci. Je to názor všeobecně rozšířený už z toho důvodu, že jiný k dispozici prostě není. Lidé se ve své chovatelské praxi skutečně setkávali s tím, že příbuzenské křížení vedlo k degeneraci jejich stád a přenesli tuto zkušenost i na jev, který si jinak vysvětlit neuměli. Jenomže tady bylo jejich pozorování zavádějící. Užitková zvířata jsou oceňována a vybírána výhradně podle výnosů a všechna ostatní hlediska jsou zanedbávána. Ovce mohou být pajdavé a poloslepé, jen když dávají hodně masa

a vlny. Takový jednostranný výběr se po čase nutně odrazí na kvalitě stáda, které produkuje stále více neživotaschopných kusů. Příliv nové krve odjinud se může projevit jedinečně blahodárně. Je příznačné, že předsudek proti příbuzenské plemenitbě se nevyskytoval tam, kde se při chovu přihlíželo k celkové tělesné kondici, jako třeba při chovu ušlechtilých koní. Je to v souladu s poznatky moderní genetiky, která škodlivost příbuzenského křížení rovněž nepotvrdila. Mohli bychom celou věc vysvětlit trochu podrobněji, ale to by bylo v této souvislosti zbytečné. Nám stačí si uvědomit, že naši předkové žili ve společenstvích poměrně malých a že tam, kde mezi sebou opakovaně uzavírá sňatky nějaká stovka lidí, je nutně po několika generacích mnohonásobně pokrevně spřízněn každý s každým, takže nějaká výběrová hlediska nemohla hrát žádnou roli. I kdyby se mezi sebou křížili sebedůmyslněji, jejich genetický fond byl natolik stejnorodý, že bylo úplně jedno, bral-li si člověk svého sourozence, nebo až příbuzného z desátého kolena.

(Zmínili jsme se tu krátce o Morganově⁴ hypotéze vzniku párového manželství. Jedním z předpokladů této hypotézy byl právě názor, že příbuzenské sňatky jsou škodlivé a že ti naši předkové, kteří je dokázali postupně omezit, měli životaschopnější potomstvo. Ve světle moderní genetiky se tento předpoklad už ovšem hájit nedá.

Morgan se mýlil také v předpokladu, že omezování příbuzenských sňatků nakonec automaticky vedlo k vytvoření párů. To prostě není pravda. Měla-li být překážkou pouze příbuznost, pak pokaždé, když se na příklad muži podařilo najít nějakou vhodně nepříbuznou ženu, mohl si s klidným svědomím vzít i její stejně nepříbuzné sestry a přivést si do rodiny rovněž i své bratry. Nebyl žádný důvod, proč by se měl omezovat jen na párový sňatek. Mechanismem, který nastínil Morgan, by se k párovému manželství nikdy nedospělo.

Stěžejním bodem, na němž založil svou hypotézu, byl ovšem způsob, jakým se v různých společnostech oslovovali příbuzní. Tento systém bylo možno nalézt u velmi odlišných lidských skupin po celém světě a jeho zvláštnost spočívala v tom, že oslovení někdy nekorespondovalo se stupněm pokrevního příbuzenství a vždycky se lišilo podle toho, zda šlo o příbuzenství po matce, nebo po otci. Řídily se jím také sňatkové zákazy. Máme-li si to představit názorně (a zjednodušeně), pak bratrance a sestřenice z matčiny strany (děti jejich bratrů a sester), by pro nás byli bratry a sestrami a nesměli bychom si je brát, kdežto s bratrance a sestřenicemi z otcovy strany bychom sňatky uzavírat mohli a oslovovali bychom je tak, jak to odpovídá stupni pokrevního příbuzenství.

Morgan velice správně usoudil, že jev, vyskytující se po celém světě a fungující podle totožných pravidel, nemůže být náhodný a musí v něčem odpovídat realitě. Zbudoval důmyslnou konstrukci různých typů manželství, jež sice údajně už zanikla, ale zanechala po sobě památku právě jen v podivně důsledné nepřesnosti příbuzenského oslovování a sňatkových zákonů.

Nemůžeme se zde jeho hypotézou podrobně zabývat, ale pokud bude mít někdo hlubší zájem, může zjistit, že systém, který ho tak fascinoval, vůbec nemusí odrážet zaniklou minulost, ale mapuje zřejmě aktuální stav. Dá se podle něj velice dobře zjistit, kdo všechno v popisované společnosti *bydlel pohromadě*. Ti, kteří vyrůstali ve stejném hnízdě, byli zváni bratry a sestrami bez ohledu na to, že někteří byli pokrevně vzdálenější a se všemi byl sňatek pochopitelně zakázán. U bratrance a sestřenic, kteří vyrůstali jinde (patřili k jinému rodu), sňatkový zákaz nebyl nutný a oslovení odpovídalo stupni příbuzenství. Takový indián Seneka se mohl oženit se sestřenicí z otcovy strany, protože otec pocházel z rodu, který měl domov jinde a budoucí nevěsta byla jaksi přesporní. Z matčiny strany si naproti tomu nesměl vzít ani velmi vzdálenou příbuznou, protože s ní vyrůstal pod jednou střechou. U Seneků *bydlel totiž*

⁴ L.H.Morgan: Praveká společnost, Praha 1954

celý rod v dlouhém společném domě, rozděleném jen symbolicky na jednotlivé domácnosti. Pokrevní příbuzenství tu nehrálo roli, sňatkové zákazy prostě bránily tomu, aby se nebrali jedinci vyrůstající pospolu.

Domnívám se, že všechny ty složité šarády kdo, koho a ze kterého rodu si smí vzít, jež s takovou náruživostí luštili učenci v 19. století a ona bizardní tabu, jako zákaz pohlédnout či promluvit na svou tchyni, dostanou svou průhlednou logiku, nahlédneme-li je jako zábrany, jejichž pomocí lidé eliminovali nevyhovující prvky sexuálního chování ze společnosti a hlavně z okruhu své rodiny.)

Sňatkové zákazy se měnily podle toho, jak se měnila velikost rodiny, nebo přesněji řečeno domácnosti, protože uvažovaná jednotka se nemusela skládat vždy jen z pokrevně spřízněných jedinců. Korán zakazuje sňatky se soukrojenci, což příbuzní nebyli, křesťanství zase zakazovalo sňatky kmotrů s kmotřenci. Může nám to připadat jako zákaz vymyšlený suchou cestou (duchovní rodičovství), ale pravda je, že kmotrovství zakládalo jisté povinnosti, jež neměly k rodičovským tak daleko a často vytvářelo i silné citové vazby.

Je jisté, že mnohé sňatkové zákazy ztratily během doby své opodstatnění a byly-li písemně fixovány, působily na jinak smýšlející potomstvo už nepochopitelně. V minulosti si dodržování sňatkových zákazů hlídala církev a také si vyhrazovala právo udělovat dispens těm, kdo je chtěli porušit. Čtenář znalý historie si na pár takto motivovaných skandálů kolem sňatků a rozvodů korunovaných hlav jistě vzpomene. V dnešní době jsou sňatkové zákazy vcelku zapomenutou záležitostí a dokonale fungují i bez dohledu. Je úplně jedno, že si je lidé nesprávně vykládají jako zábranu příbuzenského křížení, důležité je, že v praxi si počínají správně. Tak třeba v některých rodinách se občas sejdou děti z předchozích manželství a vyrůstají spolu. Nejsou pokrevně spřízněné a nic by tedy nemělo bránit jejich pozdějším sňatkům. Přesto k nim nedochází. Kdybychom se s podobným případem přece jenom setkali, asi bychom si pomysleli, že to v té rodině muselo zatraceně divně vypadat.

Abychom si to tedy shrnuli: smyslem sňatkových pravidel není a nebylo bránění příbuzenského křížení (i když tento vedlejší účinek to nesporně má). Byl to důmyslný způsob jak vytvořit rodinu s nesmírně silnými příbuzenskými vazbami, která se však neuzavře do sebe, ale je schopna jak přijímat cizí osoby, tak vysílat své dospělé děti do cizích rodin. Pokládáme to za samozřejmost, zvláště dnes, kdy s rodinou svého partnera v jedné domácnosti zpravidla nežijeme, ale ve skutečnosti je to velice pozoruhodný a výjimečný jev. Naše děti, které jsou zaraženy, že si nemohou vzít někoho z rodiny, mají vlastně pravdu.

Ať už byly v minulosti lidské rodiny větší či menší, ať byly manželské svazky monogamní či polygamní, vždy se vyznačovaly tím, že vylučovaly sňatky uvnitř rodinného společenství. Všechny lidské skupiny také vytvořily různé formy sexuálního tabu.

V souvislosti s pokrevním příbuzenstvím si můžeme povšimnout dvojího způsobu, jakým různé skupiny lidstva přistupují k problému pokrevního otcovství. U přírodních společností se můžeme velmi často setkat s tím, že mu žádný význam nepřikládají a v některých případech o něm snad ani nevědí. Již vzpomínání Andamáci sice uznávají, že pohlavní akt vytváří pro početí jakési

příznivé klima, ale otěhotnění ženy je podle nich způsobeno až zásahem nějaké nadpřirozené síly - překročením magického kamene, spolknutím plodu atd...Podobné představy lze nalézt i jinde, třeba u australských domorodců a podnes se vlastně uchovávají v pohádkových příbězích i u nás.

Musíme uznat, že takové nazírání není vcelku nelogické. Pohlavní akt skutečně pokaždé k otěhotnění nevede, doba mezi početím a porodem je dlouhá a ne vždy úplně stejná, v malých společnostech, geneticky značně stejnorodých nemůže být žádným výrazným vodítkem ani případná rodinná podoba.

Ale lhostejnost k pokrevnímu otcovství zřejmě nezávisí na stupni poznání, protože se s ní setkáváme i ve společnostech, které mají o věci poměrně jasno - slovo *poměrně* je tu na místě, protože zcela jasno udělala v otázkách početí teprve moderní věda. „Chceš-li mít zdravé dítě, pošli svou ženu k jinému muži“ zní rada indiánského kouzelníka muži, jehož žena rodí žluté a neživotaschopné děti a to je rada nejen medicínsky přiměřená (může jít o novorozeneckou žloutenku způsobenou spojením nevhodných krevních RH faktorů), ale zároveň zcela evidentně ignorující pokrevní otcovství, na němž v naší společnosti tolik záleží.⁵ Stejná lhostejnost vysvítá i z poměrně rozšířeného zvyku půjčovat ženu váženým hostům, nebo z různých slavností, součástí jejichž rituálu bývala všeobecná promiskuita. V těchto společnostech má přitom otcovství nesporný význam, ale je to vždy otcovství *funkční*. Otcem dítěte je prostě manžel jeho matky a okolnost, že fyzickým otcem mohl být, nebo i prokazatelně byl někdo jiný, zde nehraje žádnou roli.

Byl vysloven názor, že existenci pokrevního otcovství si lidé začali uvědomovat až v souvislosti s chovem zvířat. Je to myšlenka celkem logická. Pastevci, kteří začali ze svého stáda vybírat zvířata vhodná k dalšímu chovu, jistě měli možnost význam dědičnosti rozpoznat a měli i důvod začít jí přiřkládat větší důležitost. Vždy šlo také o společnosti větší a otevřenější a tudíž i geneticky méně stejnorodé, kde mohl být výskyt jiného znaku odlišného od rodinné podoby nápadnější.

Marxističtí teoretikové rozpracovali názor, že přísné sledování pokrevního otcovství mělo souvislost se vznikem soukromého majetku a potřebou zajistit jej pro nezpochybnitelně vlastní děti. Tato představa není zcela domyšlená. Jistý nezcizitelný majetek mají příslušníci už těch nejprimitivnějších společností, byť jsou to třeba věci, jejichž hodnotu člen civilizovanější společnosti nechápe. Může to být zbraň, člun, amulet, ale třeba i pramen, nebo určitý strom. Vlastnictví a dědění těchto hodnot je hlídáno pravidly stejně přísnými jako naše zákony a to znamená, že případné důvody, proč je zajišťovat právě pro svou krev, jsou zde stejně pádné, jako ve společnosti pokročilejší. Přesto se tu zřejmě taková potřeba neprojevila.

Jiná situace ovšem nastala tehdy, kdy se už společnost stala natolik velkou a nepřehlednou, že bylo nutné ji organizovat na jiném principu než na čistě rodových vztazích. Tím principem se mohlo stát na příklad právo primogenitury. Rodinu začal navenek reprezentovat jen jeden její člen, jehož kompetence byla automaticky dána tím, že se narodil jako první. Přijetí tohoto

⁵ E.Biocca: Sama mezi Indiány, Praha 1972

principu, který významně diskriminoval další děti v rodině, bylo už pádnou pohnutkou, aby pokrevní otcovství začalo společnost silně zajímat.

Ale my si teď potřebujeme povšimnout spíše toho, že různý důraz na pokrevní otcovství se nutně odrážel na osudu dívek. Tam, kde na pokrevním otcovství nezáleželo, nebyl ani důvod oddělovat dívky od chlapců a zakazovat jim různé milostné hrátky. Pokud se stalo, že dívka otěhotněla, provdala se - nikoli ovšem podle vlastního výběru, ale podle rozhodnutí rodičů, kteří mohli dát přednost někomu pro manželství vhodnějším. Dítě, které se pak narodilo, bylo zcela samozřejmě pokládáno za potomka manželova a to i v tom případě, že je prokazatelně zplodil někdo jiný.

Šlo vlastně o sexuální svobodu dosti omezenou, nicméně v Evropanech, zvyklých na jiná pravidla, to stačilo vyvolat blouznění o rajských ostrovech obydlených ke všemu ochotnými kráskami.

Ve společnostech, kde začalo na pokrevním otcovství záležet, musely být dívky před svatbou hlídány. Pouze ve vyšších vrstvách se to ovšem dalo zařídit natolik dokonale, že to vedlo k nějakým výsledkům. Obyčejní lidé museli už z čistě praktických důvodů dopřávat svým dcerám větší volnost a nevedlo to kupodivu k výsledkům o mnoho horším. Přísný požadavek na legitimitu potomků se nakonec prosadil ve všech pokročilejších společnostech.

7. Námluvy u ptáků a u lidí

Eliminace sexuálního chování z okruhu rodiny a jeho zašifrovaná podoba, srozumitelná pouze dospělým, vedla k tomu, že se život člověka rozdělil do tří fází, pro chápání sexuality zcela odlišných. Dítě má o sexualitě představy silně zmatené a vnímá ji jako neslušnost. Během dalšího, velmi významného údobí dospívání musí toto vnímání od základu změnit a na úspěšnosti této proměny pak záleží, jaký postoj zaujme k sexualitě v dospělosti.

Povšimněme si krátce nejprve fáze první. Ten, kdo dokáže své vzpomínky přesněji časově zařadit, si může uvědomit, že k jisté výrazné proměně dochází už během dětství. Ještě ve věku asi šesti let jeví děti o věci kolem namlouvání velký zájem: chodí spolu na rande, hrají si na doktora, zasnubují se, plánují svatby atd... V té době mají obě pohlaví i stejné záliby, líbí se jim stejné hračky a hrají stejné hry. Během krátkého období se však kluci a holčičky od sebe odtáhnou a někdy po osmém roce už tvoří dvě skupiny se stále odlišnějšími zájmy a chováním. Udržují mezi sebou odstup, případné lásky pečlivě tají a o druhém pohlaví se vyjadřují s okázalou pohrdavostí. V době dospívání už k sobě mají pěkně daleko a při navazování známosti pak vlastně musí každý začínat prakticky od nuly.

Tento proces je zcela spontánní, rozhodně se neděje pod nějakým nátlakem dospělých, kteří mnohdy dětskou ostýchavost nechápou a snaží se ji bagatelizovat. S nevalným úspěchem, protože pro děti je v tomto ohledu důležitější mínění vrstevníků. Pokud jde o sexualitu, pak soud této věkové skupiny je až puritánsky jednoduchý: všechno, co s ní má třeba jen vzdálenou souvislost, je - vyjádřeno v dětských pojmech – sprosté. To je ovšem pro osvětleného člověka dost nepříjemná představa a není divu, že jsou v moderní

době neustále činěny pokusy toto pojetí sexuality v dětských myslích změnit. Jednak tu přirozeně vadí pomyšlení, že si děti třeba myslí o dospělých ošklivé věci, ale závažnější je zřejmě obava, aby v nich záporný postoj k sexualitě nepřetrval až do dospělosti a nenadělal v jejich myslích stejnou paseku jako kdysi zaslepená náboženská výchova. Řešení jakoby se nabízelo samo - dětem prostě celou věc náležitě vysvětlit.

A tak je již drahnou dobu rodičům kladeno na srdce, aby své děti včas a důkladně o sexu informovali a řada těch svědomitějších se o to vskutku pokouší. Výsledek bývá nevalný a obvykle ztroskotává na zjištění, že dětem je tato rodičovská iniciativa jednoduše protivná a že se jí snaží vyhnout. Ti méně svědomití rodiče se o trapný rozhovor na téma sexu ani nepokoušejí a nebo jej odkládají tak dlouho, až věc přestane být aktuální. Příslušní odborníci pak opakovaně konstatují, že přístup rodičů k sexuální výchově je vysloveně lajdácký.

V takových situacích se jako obvykle stává záchranou institucí škola. Učitelé sice rovněž nejeví pro tento úkol žádné nadšení, ale je-li už předmět jednou zařazen do osnov, těžko se mohou bránit. Je ovšem otázka, co se mohou děti z jejich lekcí dovědět? Něco o rozmnožování, ale na lidské sexualitě je podstatné a základní právě to, co s rozmnožováním nesouvisí! Všechny ty podrobnosti o vajíčku a putování spermie byly ještě donedávna lidstvu zcela neznámé a nikomu to ani v nejmenším nepřekáželo. Naše děti to pochopitelně znát *mohou*, ale že by jim to nějak pomohlo orientovat se v sexuální problematice, je naprosto iluzorní. Budou třeba znát a případně i používat několik odborných výrazů nepatřících do běžné konverzace, možná tím vyvolají známý dojem že „děti dnes vědí o sexu více než my“, ale ve skutečnosti zůstane v jejich myslích nesourodá směs představ značně bizarních.

Především se tím nezmění jejich náhled na sexualitu jako na něco špatného. I když to nebudou říkat, stejně to budou cítit. To je nevyhnutelný důsledek toho, že na ni v běžném životě narážejí jako na záležitost skrývanou. Těch pár osvětových akcí vždycky bude stát proti obrovské záplavě slov, zámlk, narážek, změn hlasů, posuňků atd..., jimiž dávají všichni dospělí nevědomky najevo, že sexualita skutečně žádná neškodná záležitost není. Takže vymlouvat dětem jejich záporný postoj k sexualitě ani nestojí za námahu.

On jim také vůbec v ničem nevadí. To až jako dospělí si vybaví všechny ty nesmysly, které jim kdy strašily v hlavách, připomenou si potíže, které prožívali v čase dospívání a snadno podlehnou iluzi, že při lepší a včasější informovanosti by toho byli ušetřeni. Není to bohužel pravda, protože cestu k dospělému chápání sexuality si musí každý prošlapat sám a je to právě jedna z těch věcí, při které mu žádná sebedůmyslněji podaná informace nepomůže.

Jednoho dne se tedy děti pustí do objevování sexuality na vlastní pěst a v té chvíli si kupodivu i ti nejliberálnější rodiče začnou přát, aby se jim to moc nedařilo. Je to vlastně dost zajímavé - ve všech případech, kdy něco zvládnou rychleji nebo lépe než ostatní, jsou rodiče pýchou celí bez sebe, ale teď je to najednou jiné. Kdyby se měli dovědět, že jejich šestnáctiletý synek je zdatný sexuální borec, nejspíš by je to vyděsilo a sdělení, že si dcerka počíná

s mimořádnou obratností, by už vůbec považovali za katastrofu. A nebyla by to jen nějaká rodičovská úzkostlivost, neboť stejné pocity nepatříčnosti mají nad přiliš protřelými mláďaty všichni dospělí. Ať jsou hlásány jakékoli svobodomyšlné zásady, jakýsi vnitřní hlas neodbytně trvá na svém, že mladí mají se sexualitou počkat, mají zůstat nesmělí a ostýchaví a chovat se zdrženlivě.

Evropané minulých staletí měli pro tyto pocity logické vysvětlení - sexualita je konec konců hříšná a špinavá záležitost a není tedy divu, že si před ní dospělí přejí uchránit své děti co nejdéle. Dnes, kdy se sexualita stala pouhým „složitým biologicko-společenským jevem“ zůstaly pocity dospělých nezměněné a nikdo si s nimi neví rady. Oficiálně jsou oceňovány a zavrženy jako relikty maloměšťáctví či jiné neosvícenosti. Ve skutečnosti byl požadavek na zdrženlivé chování mládeže vlastní všem společnostem a nepochybně přežije všechny revoluce od říjnové až po sexuální. Rodiče se jím v dnešní době řídí také - nemohou jinak, než své děti napomínat, usměrňovat, přemlouvat a zakazovat jim - jenomže bez opory obecně uznaných zvyklostí to mají nesmírně komplikované. Ono *nesmí se, nedělá se to, nesluší se to* má totiž jednu úžasnou výhodu a sice že je nádherně neosobní. Když dnes otec zakáže svým dětem nějaký povážlivý výlet, jeví se to nutně jako projev jeho osobní nepřejícnosti nebo nepochopení, když to býval obecný úzus, pak jakoby ani nešlo o zákaz. I dnes se snaží rodiče vést své děti stejným směrem jako jejich předchůdci, ale musí se o ně více bát, víc se s nimi hádat, častěji z bezradnosti kapitulovat. Mají to proti dřívějším neskonale těžší.

Ale problémy výchovy se budeme zabývat až na jiném místě. Všimněme si raději, že v tradičních vesnických společnostech, jakkoli tam byla mládež přísně vedena, se vlastně se stoprocentním úspěchem moc nepočítalo. Všechny ty písničky o ztracených věnečcích plynoucích po vodě jasně napovídají, že si mladí lidé nejenom příležitost k lásce našli, ale že se mohli spoléhat i na jisté pochopení - není přece možné zpívat písničky o něčem, co je pokládáno za naprosto zavrženíhodné! Takže společnost obyčejných lidí byla v konečném důsledku k pokleskům mládí benevolentní a požadavek zdrženlivosti nebyl ani tak zákazem, ale - právě tak jako dnes - jakousi zdržovací taktikou.

Kdo ovšem nebyl ochoten promíjet naprosto nic, byla církev. V matrikách devatenáctého století můžeme nalézt překvapivé množství nevěst, u jejichž jména je připsáno ošklivé slůvko *padlá*. Ve skutečnosti to neznamenovalo nic horšího, než že nevěsta už nebyla panna. S ústupem zbožnosti padlých dívek ubylo, protože nevěsty přestaly být ochotné se panu faráři ze všeho zpovídat.

Do jakých absurdních poloh se církev se svou adorací panenského stavu dostala, je nakonec dobře známo. Její nekompromisní postoj přejímaly i vyšší společenské vrstvy, které měly vždycky možnost své děti nepřetržitě hlídat a mohly tak požadavek zdrženlivosti přivést až k nesmyslnosti. Dívky byly nakonec střeženy nejen před muži, ale vůbec před vším, co třeba jen zdálky připomínalo sex. Na mládence byly oficiálně kladeny tytéž požadavky, ale většinou se cynicky předpokládalo, že si zkušenosti opatří někde pokoutně

u prostitutek nebo služek. Nehodlám zde rozebírat nakolik to bylo nemorální, zajímá nás to jen potud, že to byla praxe krajně škodlivá.

Ten nápad, že se má člověk naučit sexuální úkonům od někoho zkušenějšího, totiž připadá spoustě lidí docela dobrý i dnes a samotný fakt, že podobný názor vůbec mohl vzniknout, asi nejmarkantněji svědčí o lidské neschopnosti vnímat sexualitu objektivně. Pravda je totiž taková, že na pohlavním aktu vůbec není čemu se učit! Tento úkon sestává z několika pohybů tak prajednoduchých, že kterákoli jiná denní aktivita je proti tomu vrcholem pohybového umění. Stačilo by, aby si člověk příslušné tělesné partie důkladně prohlédl, případně si je osahal a přesvědčil se na co a jak reagují - čili aby postupoval přesně tak jako při kterékoli jiné činnosti - a musel by celý úkon provést hned napoprvé a bez problémů.

Jenomže právě tohle mladý člověk nedokáže. Není schopen se podívat, není schopen se dotknout, není dokonce schopen na některé věci třeba jen pomyslet. Je řádným produktem výchovy, která v něm nevyhnutelně navodila představu sexuality jako čehosi nepřístojného a všechny úkony, které bude muset v budoucnu absolvovat, v něm ve chvíli startu vyvolávají jen stud a rozpaky. To, co musí překonávat není nevědomost, ale *zábrany* a od těch mu žádná cizí zkušenost neodpomůže.

Abychom se snad nezačali litovat, tak člověk není v takové situaci zdaleka sám, celá řada zvířecích druhů má při námluvách potíže rázu zcela obdobného. Tak třeba pro ptáka hájícího své teritorium bývá každý příslušník jeho druhu nežádoucím vetřelcem a to se týká jak druhých samců, tak i samic. Budoucí nevěsta tedy může počítat spíš s bolestivými klofanci, než s projevy náklonnosti. Samičky se proto přibližují opatrně, aby utlumily samečkovu zuřivost žebrají a nařikají někdy jako mládě a když je třeba, poodlétají z jeho dosahu. Než se v samečkově hlavičce srovnají dva protichůdné požadavky - zahánět všechny ptáky, ale nechat na pokoji jednoho z nich - chvíli to trvá a složité námluvní obřady ptáků slouží mimo jiné i právě tomuto účelu. Zajímavé je, že se to pokaždé nepodaří. Znamý etolog Niko Tinbergen pozoroval samici lyskonoha, která málem nezahnízдила, protože odháněla samečky příliš dlouho (u lyskonohů obsazuje teritorium samička), takže když se konečně dostala do správného rozpoložení, žádný nápadník už nebyl k mání. Nakonec se jednoho opozdilce přece jenom dočkala. Huř dopadla pozorovaná samička racka stříbřitého, která byly příliš plachá než aby dokázala čelit útočnosti samců a tak zůstala na ocet.⁶

Je velmi mnoho zvířat, která musí každou rozmnožovací sezónu změnit své obvyklé zvyky a vlastně i povahu - zarytí samotáři musí najednou snést přítomnost dalšího jedince, s dosavadním konkurentem je nutno spolupracovat, partnerem se stává ten, z koho bylo dosud nutné mít strach - a i když příroda jistí podobné zvraty nejrůznějšími prostředky, nebývá spárování nijak jednoduché. Člověk prodělává obdobnou změnu pouze jednou za život a nemůžeme se celkem divit, že ho to nějaké úsilí také stojí.

⁶ N.Tinbergen: Zvědaví přírodovědci, Praha 1977

Také on má k dispozici speciální námluvní obřad. Ten spočívá v tom, že muž naléhá, kdežto žena odporuje. Při povrchním pohledu by se mohlo zdát, že muž o pohlavní spojení stojí, kdežto žena nikoli - a tak to také bývalo příležitostně interpretováno - ale to je samozřejmě nesmysl. Oba stojí o totéž, každý má ovšem v námluvním obřadu jinou úlohu. Hraje ji mimovolně, veden pouze tím, co mu přináší potěšení. A potěšením námluvní obřad nesporně je, protože - ačkoli je určen především nezkušeným milencům a pouze v jejich případě má rozhodující důležitost - dopřávají si jej lidé s chutí celý život.

Aby se začínající milenec propracoval k nějakému cíli, musí v sobě překonat jistou zábranu. Dřív, než je nucen to učinit, je zastaven odmítavým gestem partnerky. Tohle dovolila, ale teď už nechce. A proč nechce? Ále, je to takové divné. A co je na tom divného? A ona neví...Tak nějak začínají ty kouzelné tahanice o každý centimetr těla, které se někdy protáhnou i přes několik známostí a během nichž z obou zúčastněných opadají zábrany jedna za druhou. Člověk si zvykne na tělo a důvěrnou blízkost toho druhého, doteky, které se zdály být příliš odvážné, se stanou samozřejmostí, z pocitů, v nichž se dosud mísila libost s jistou štitivostí vymizí postupně všechno nepřijemné.

Okolnost, že mladí lidé mají nejsilnější schopnost se zamilovat, prodlužování námluvního obřadu silně napomáhá. My si uvědomujeme pouze spojovací účinek lásky, který je nepochybný, ale láska má v tomto období stejný význam i jako určitá brzda. Zvyšuje nesmělost obou zúčastněných (co by si proboha pomyslel?) a přináší jim tolik blaženosti, že se po dlouhou dobu uspokojují i velmi skromnými výdobytky. Zamilovaný člověk také na svou lásku neustále myslí a pozvolna se osměluje i ve svých představách. Když k tomu všemu připočteme i jistý společenský nátlak a psychologický účinek neporušené panenské blány, musíme uznat, že člověku je dopřána spousta času, aby se nepozorovaně zbavil každé myslitelné zábrany, kterou si v sobě z dětství do dospělosti přinesl.

Co se stane, když si člověk onen protahovaný námluvní obřad neprodělá? Na první pohled nic tragického - i bez tohoto začátku se k sexuálnímu životu nějak dostane. Zůstanou mu ovšem i zábrany a ty se mohou projevit těmi nejrůznějšími způsoby. Pocity viny, pocity ošklivosti, pohrdání sebou samým, přetrvávající pojetí sexuality jako nedůstojné sprost'áčinky, již člověk nerad podléhá, protože tělo chce bohužel své, sexualita jako nechutná manželská povinnost, ostýchavý sex manželských ložnic versus nevázaný sex pokoutních příležitostí - poznáváme to, že ano? Samé průvodní jevy evropské morálky silně poznamenané křesťanským pojetím sexuality jako hříchu.

Postoj křesťanství ani jiný být nemohl. Vždyť jeho činitelé nikdy neměli možnost zbavit se zábran, jež si v sobě každý přinese z dětství. Nejenže neprodělali mileneckou fázi, ale vždycky zavrhovali na sexualitě právě ty její prvky, které ji činí pro člověka nejpřitažlivější. Je přímo groteskní, že byli ochotni strpět z celého sexu jen tu jeho část, kterou máme společnou se zvířaty - totiž rozplozování - a všechno to, co je na něm pouze a výhradně lidské, příkře odsuzovali jako projevy „zvířecího chtíče“.

Vyšší sociální vrstvy měly k podobnému pojetí poměrně blízko. Jejich způsob života - možnost důkladnější separace pohlaví, snadnost, s níž si mohli zámožnější muži obstarávat nelegální požitky - to všechno přispívalo k stejně nepřirozenému chápání sexuality, jakou si vytvořila církev. Je velice smutné, že oficiální postoj společnosti k sexu býval vlastně utvářen těmi, kdo v jistém smyslu neměli možnost plně dospět. Nikdy jej naštěstí nedokázali beze zbytku prosadit. Obyčejní lidé žili dost po svém a jejich postoj k sexu byl na celém světě překvapivě podobný a v podstatě správný.

Nemusíme v tom hned vidět nějakou mystickou moudrost lidu. Nižší sociální vrstvy žily vždy pod silným tlakem existenčních podmínek a hodil se jim každý bod, který mohly na své konto získat. Fungující rodina a dobře vychované děti byly právě pro ně nezanedbatelnou hodnotou. V dlouhodobém horizontu přežívaly a prosperovaly ty skupiny lidí, které si osvojily nejužitečnější vzorce chování. Lidé nepotřebovali vědět, proč se má mládež chovat zdrženlivě, nebo si to mohli zdůvodňovat zcela nesprávně, ale tyto postoje převládly prostě proto, že jejich nositelé byli proti jiným dlouhodobě úspěšnější. Máme tu co dělat spíše s něčím jako je přírodní výběr, než se záměrnou tvorbou společenských zásad.

Požadavek na zdrženlivé chování mládeže, cena, jaká se připisovala panenství, ženský zvyk okolkovat a odmítat mužské dotírání - to všechno se na první pohled jeví jako *překážka* přirozeného sexuálního života. Ve skutečnosti jde o vzorec chování sexualitě *sloužící*, neboť vytváří z nedospělých jedinců sexuálně hotové bytosti. Zdržovací taktika vede nakonec k tomu, že mladí lidé - původně plní ostychu a zábran - to jednoho dne spolu udělají i kdyby bezpečně věděli, že za to budou druhý den čtvrceni.

Takový mechanismus proměny jistě není příliš průhledný. Je těžké uvěřit paradoxu, že obrana panenství vlastně směřuje k tomu, aby mohla dívka v příslušném čase řádně podlehnout a že jen takto zkompletovaný proces má teprve ten správný smysl. Důležité je, že u průměrných lidí, kteří si nemohli dovolit pro každou svou dceru jednu dueňu a kteří sledovali chování mládenců stejně přísným okem jako chování jejich dívčích protějšků, to v praxi docela dobře fungovalo.

Nálady a pocity, které člověk v mládí prožívá a postoje, jaké zaujímá vůči dospělým, byly nescetněkrát popsány, ale to ještě neznamená, že byly také správně pochopeny. Obvykle se uvádí, že dospívající je zmaten proměnami svého těla, ale obávám se, že se tímto tvrzením bere zavděk jen proto, že žádné vhodnější není. S tělem se zas nic tak hrozného neděje, aby z toho někdo musel být špatný hned několik let. Ve skutečnosti není člověk zmaten proměnami svými, ale proměnami světa, který jej obklopuje. Až doposud žil v prostředí, které bylo z jeho hlediska takřka asexuální. S dospíváním získává novou vnímavost a najednou zjišťuje, že některé řeči, posušky a úsměvy dospělých ztrácejí svou jednoznačnost a vynořuje se za nimi ještě další, víceméně erotický podtext. I k němu se dospělí začnou chovat jinak. Zatím byl záměrně i bezděčně před jejich sexuálními hrátkami chráněn, ale teď jakoby ho zvolna začali brát do spolku. Přestávají si před nim dávat pozor, trousí narážky a podezření ,

vyptávají se na známosti, hodnotí dívčí půvaby, *dívají se*, vedou řeči plné dvojsmyslů. Pobuřující je, že o věcech nesmírně závažných - alespoň z pohledu dospívajícího - mluví s naprostou lehkovázností a neporozuměním.

Dospívající si začíná všimnout věcí, které jako dítě nevnímal a kterým nerozuměl a shledává, že svět dospělých je jaksi podivně zkažený. Kdyby alespoň člověka nepodezírali ze stejných špatností jaké provádějí sami, ale oni vždycky hned myslí na to nejhorší! Vůbec nechápou, že mladý člověk touží jen po přátelství a nebo po čisté lásce a na některé věci nemá ani pomyslení. A i kdyby - je přece poctivější dávat průchod svým přirozeným citům a touhám, než je pokrytecky zapírat, jak to činí dospělí.

Ano, jsou pokrytečtí, protože když se člověk snaží mluvit a jednat stejně svěťácky jako oni, dostane se mu leda okřiknutí nebo posměchu.

Zmiňovali jsme se o tom, jak precizně bývá nadávkováno společenské dvoření dospělých a jistě pochopíme, že toto nevědomé chování si nováček nemůže osvojit jinak než několikaletou praxí. Než se tak stane, nutně zůstává v nových situacích nejistý a vztahovačný a často zažívá tíseň podobnou té, jakou pocítujeme, když přijdeme do cizího prostředí. Ano, dospívající se po jistou dobu stává cizincem mezi dospělými a není divu, že se více přimyká ke svým vrstevníkům, mezi nimiž podobnou nejistotu necítí.

Tímto přechodným stavem se musí prokousat každý sám a jako se v tomto období zbavuje nevyhovujících zábran, tak si zároveň zvyká na ty zašifrované způsoby dospělých. Společenské dvoření ztrácí v jeho očích provokativnost tou měrou, jak se jeho jednotlivé projevy stávají normální součástí jeho vlastního chování. Po čase dokonce přestane rozumět tomu, že ho takové projevy vůbec kdy mohly pobuřovat nebo zraňovat.

Na počátku této kapitoly jsme vyslovili pochybnosti o smyslu sexuální výchovy dětí, na jejím konci se můžeme stejně skepticky vyslovit o snaze uvést postoje dospívajících a dospělých do souladu. Mladí lidé evidentně vnímají skutečnost jinak než dospělí a na tom prostě nelze nic změnit. V tradičních společnostech si také s postoji mladých lidí příliš hlavu nelámali a už vůbec je nenapadlo přikládat jim nějakou závažnost a nebo se jim dokonce přizpůsobovat.

Nejzřetelněji se to projevilo při uzavírání sňatků, které bylo plně v režii rodičů a to i v těch společnostech, které se nezajímaly o legitimitu potomstva a své mládeži ponechávali před sňatkem značnou sexuální volnost. Pozoruhodné na tom je, že po praktické stránce byla dřívější mládež pro manželství připravena tak, jak se nám o tom dnes ani nesní - mladí lidé byli spoluživiteli rodin a spoluopatrovníky svých sourozenců už od samého dětství a zabezpečení provozu vlastní domácnosti pro ně nemohlo být žádným problémem. Přesto jim schopnost odpovědně rozhodovat ve věcech sňatku přiznána *nebyla*. To co je v očích společnosti diskvalifikovalo, nebyly jejich schopnosti, ale nezralé a nedospělé postoje. Je nutno říci, že jsou to postoje, se kterými se vesměs vstupuje do manželství dnes.

Ten, kdo si partnera sám vybírá, volí toho, do koho je zamilován. Ten kdo je zamilovaný, bezpečně ví, že jeho láska všechno překoná a nikdy neskončí a

proto nevidí v manželském soužití nic obtížného. Teprve když jím sám projde, začne chápat, že všechno je trochu jinak.

Rodiče sjednávající svým potomkům svatbu byli jistě raději, když při tom mohli vzít ohled na jejich případnou náklonnost - rozhodně to vždy zjednodušovalo situaci. Ale sami na první místo kladli všechny ty praktické záležitosti, pro něž mají zamilovaní tak pramalý smysl. Ze zkušenosti už věděli, že láska je cit naprosto nespolehlivý, se kterým nelze při dlouhodobém soužití s jistotou počítat a na němž není rozumné něco trvalého stavět. Je sice pravda, že dokáže přenášet hory, ale rodiče se snažili svým dětem zajistit, aby raději hory přenášet nemusela.

Za pragmatickým postojem rodičů jistě bývala i určitá starost o vlastní blaho, neboť v tehdejších dobách bývali na svých dětech ve stáří závislí, ale to nemohlo být podstatné. *Žádné chování sloužící pouze odcházející generaci by nemělo naději se trvale prosadit.* Tato zvyklost musela nějakým způsobem prospívat především budoucnosti, jinak by její všeobecné rozšíření bylo nepochopitelné - nezapomínejme, že se přece jen musela občas prosazovat přes určitý odpor. Když společnost přijala zásadu, aby při tvorbě nových rodin měli rozhodující slovo ti, kdo manželskou praxí už sami prošli, zřejmě se jim to v nějakém ohledu vyplácelo. Ale o tom už si řekneme podrobněji až v další kapitole.

8. Sňatky z rozumu

V moderní společnosti si už po několik generací vybírá své životní partnery každý sám a když se v jiných částech světa náhodou setká s lidmi, jimž sňatek ještě sjednávají rodiče, naplňuje ho to soucitem a také údivem, že si takové znásilňování osobní svobody vůbec může někdo nechat líbit. Ve skutečnosti moderní člověk o této sňatkové zvyklosti v podstatě nic pořádného neví a jeho představy jsou vesměs utvářeny jen podle kriticky naladěných starších spisovatelů, pro něž byl osud dětí bezohledně prodávaných za majetek, tématem obzvláště oblíbeným.

Pravda je taková, že ani ty minulé, ani ty současné adepty sjednáváných sňatků nemusíme příliš litovat, nebyli zdaleka tak bezmocní, jak by se nám dnes zdálo. Jednak mívali rodiče ve všech dobách své děti rádi a záleželo jim na jejich štěstí víc než komukoli jinému. Také neměli možnost neustále je hlídat a museli se čas od času smířit s nevyhnutelností - když dcerka touží po lásce, jí otec marně bránit chce - jak se zpívá v jedné francouzské písničce. Veřejné mínění sice vyžadovalo od dětí poslušnost, ale to samé veřejné mínění naopak krotilo případnou bezohlednost rodičů. Láska mívala své sympatizanty za všech dob.

Čistě majetkové důvody se mohly vyskytovat tam, kde nějaký podstatný majetek vůbec byl. Bohatství naprosté většiny lidí spočívalo právě jen v jejich schopnosti vydobýt si den co den svůj potřebný díl obživy. Nicméně i nepatrné majetkové rozdíly vytvářely v tehdejší společnosti silné sociální předsudky, které ovšem nebyly žádným výhradním atributem dospělých. Formovaly se už

od dětství a je pravděpodobné, že opovrhoval-li sedlák chalupníkem, sdílely jeho děti tento postoj s ním. Znamenalo to, že láska mezi příslušníky různých společenských úrovní asi nebyla jevem příliš častým.

A pokud jde o nenaplněnou lásku - nuže ani my dnes nemůžeme mít každého, kdo se nám líbí, dostaneme právě jen toho, kdo o nás stojí. Za těchto okolností je zřejmě každému souzeno prodělat si nějaké to milostné trápení a to bolí stejně, ať za ně může kdokoli. Vezmeme-li všechny tyto věci v úvahu, můžeme se začít dívat na minulost střízlivěji.

Od tradiční sňatkové praxe se ustoupilo nikoli proto, že by snad lidé osvíceně pochopili nezadatelná práva mládeže a začali se chovat civilizovaněji, ale z toho důvodu, že dobrý a osvědčený způsob uzavírání sňatků přestal být v moderní společnosti realizovatelný. Zvyklost totiž měla svůj smysl jen v předindustriálních společnostech, uspořádaných do malých přehledných celků - vesnic, městských čtvrtí, sociálních skupin - kde se lidé navzájem znali, pracovali v blízkosti domova a prakticky se nestěhovali. Zde měli rodiče o vrstevnících svých dětí velmi dobrý přehled a mohli odmalička hodnotit i jejich možnou způsobilost pro případné manželství. A jako zralí lidé ji zřejmě dokázali posoudit uvážlivěji než jejich zamilované děti, už proto že věděli, že láska přichází a odchází, ale manželství musí vydržet.

Změna (alespoň u nás) nastala už koncem 18. století, kdy s počínající industrializací začal přesun rozrůstajícího se obyvatelstva z venkova do měst. Lidé se začali více stěhovat, jezdit za prací, nalézali uplatnění v nových profesích, dostupnější vzdělání umožnilo i častější sociální vzestup. To všechno začalo rodičovskou intervenci vyřazovat přirozenou cestou ze hry. Jak mohla třeba babička Magdaléna Novotná ovlivňovat volbu svých dcer, když je už v mládí poslala vydělávat si službou ve Vídni? Kde měl sedlák vybírat nevěstu synkovi, kterého nechal vystudovat na doktora? Celá společnost se měnila tak, že výběr životních partnerů se už jen z čiré nutnosti stával záležitostí zcela osobní.

Jedna všeobecně rozšířená zvyklost tím zanikla a nemůže být již žádným vědomým úsilím znovu uvedena v život. Důvod by bylo možné vyjádřit lapidárně: rodičům se již nedostává těch informací, díky jimž mohli v minulosti posuzovat volbu životního partnera nejkvalifikovaněji.

Co z výše uvedených skutečností vyplývá? Nic menšího, než že naše dnešní svoboda volby není žádnou *vymožeností*, žádnou ideální metou, ale právě jen stavem vyvolaným specifickými změnami společnosti, který by se samovolně etabloval i v případě, že by žádné pokrokové síly neusilovaly o jeho prosazení. Dokonce lze říci, že kritické hlasy na adresu tradiční sňatkové zvyklosti by nemohly mít valný ohlas, kdyby nešlo o zvyklost už přežilou a odcházející.

To bylo ovšem z perspektivy 19. století ještě nerozpoznatelné a to hned z několika důvodů. Jednoho si musíme povšimnout obzvlášť bedlivě, neboť v oblasti společenských věd se tato komplikace objevuje dosti často. Už jsme se o ní zmiňovali, ale bude užitečné si ji oživit.

Jde o to, že dostupné prameny o společenských jevech jsou zpravidla zcela nereprezentativní. Zachycují takřka výhradně poměry těch vrstev, které svým postavením - bohatstvím, vzděláním či povoláním - tvořily v té které společnosti vždy jakousi výlučnou menšinu. Vždycky jsme v situaci, že postoje úzké skupiny lidí jsou široce zdokumentovány, zatímco většinová část společnosti jakoby neexistovala.

Náš problém je v tom, že zvyklosti oné zdokumentované skupiny se často vymykaly obvyklým normám, což je v případě, že potřebujeme osvětlit právě smysl a funkci těchto norem, překážka dosti závažná. Hodnotu rodinné výchovy lze na příklad těžko vypátrat tam, kde byly děti svěřovány námezdným silám, námluvní obřad nemůžeme objevit v prostředí, ve kterém dívky neměly vůbec žádnou volnost a tak bychom mohli pokračovat ad libitum.

Když z těchto vrstev zaznívala případná kritika společenských zvyklostí, nemohla přirozeně vyvolat nějakou širší odezvu. Teprve s tím, jak se měnila společenská situace, jak slábl vliv privilegovaných rodin a institucí a zvedala se celková úroveň obyvatelstva, začala se týkat většího počtu lidí. A tehdy se výše zmíněná nereprezentativnost dostupných svědectví projevila velmi neblaze. Stávalo se totiž, že osvícení kritici bojovali proti jevům, které byly stejně už na ústupu, stavěli se proti zlořádům, kterými naprostá většina společnosti nikdy netrpěla, kritizovali zvyklosti, které znali právě jen v té deformované podobě, jakou jim vtiskly vyšší vrstvy.

Nelze to nikomu zazlívát, protože vývoj, tak jak probíhal, nebyl a nemohl být současníkům dostatečně srozumitelný. Vzpomínali jsme tu na příklad babičku Magdalénu Novotnou, jejíž dcery uzavřely sňatek už bez matčiny asistence. Vnučka Barunka však byla zase provdána postaru, podle vůle rodičů. Rodina se totiž mezitím pozvedla na vyšší společenskou příčku, jež sice pro ženu znamenala lepší životní úroveň, ale zároveň i její naprostou existenční závislost, nejprve na rodičích a potom na manželovi. Takto se často střetávaly různé protichůdné tendence a jistě nebylo snadné rozpoznat, která je ta, jíž patří budoucnost.

Tím se ovšem stalo, že reformátoři často bojovali proti zvyklostem, jimž vzhledem ke všem těmto okolnostem fakticky nemohli porozumět. To jistě nevadilo v případech, kdy pomáhali pohřbívat zvyklost, která už beztak sama skomírala (jako třeba při sjednávání sňatcích), ale byly tu bohužel i zvyklosti další, jež obyčejným lidem užitečně sloužily a jen z pouhého nepochopení byly odmítnuty jako náboženské předsudky či přežitky minulosti. Tím sice v obecném povědomí neztratily zcela svou platnost, ale rozhodně pozbyly potřebné oficiální podpory. A přirozeně už nikoho ani nenapadne hlouběji zkoumat, čemu vlastně sloužily.

Snad se nám to názorně osvětlí na rozboru jedné konkrétní zvyklosti (nebo spíše souboru zvyklostí), která je už v dnešní době oficiálně naprosto neobhajitelná, ale stojí za pozornost už proto, že provázela lidstvo snad po celou dobu jeho existence a v našich myslích se stále jakýmsi ponorným způsobem uchovává. Jedná se o chování spojené se zvláštním statutem panenského stavu, který měl obrovský význam nejen v mnoha kultovních představách, ale byl také

obecně ctěn i v civilním životě. Od dívky se vyžadovalo, aby se chovala nenápadně a zdrženlivě, tak jak se o tom zpívá v lidových písničkách - jen ta panna je poctivá, co se mládencům vyhýbá a když se vyhnout nemůže, začervená se jak růže. Ostatní členové společnosti pak byli povinni její předpokládanou nevinnost naprosto respektovat, nebylo dovoleno s ní příliš volně mluvit, měla právo na ochranu jak ze strany rodičů, tak i ze strany celé společnosti, dotěrnost mužů byla pokládána za urážku, znásilnění panny byl zločin a hlavně těžký hřích. Jaký mělo toto chování účel?

Ti, kdo ho podrobili kritice, v něm spatřovali pouze snahu zajistit budoucímu manželovi legitimní potomstvo. Jistěže tomu tak bylo, ale jen jaksi prvoplánově. Jak jsme si ukázali, další možný užitek přinášela panenská zdráhavost rovněž při odbourávání zábran v námluvním obřadu, jenže ani to ještě nebude ta hlavní stopa, neboť se tím nevysvětluje, proč se měla dívka chovat zdrženlivě nejen ke svému mláďenci, ale i k ostatním.

Jenže v těch ostatních lidech asi právě bude ten problém: dívka zdaleka nepřitahovala jen svého vyvoleného, ale i ty, o které nestála. Představíme-li si životní praxi obyčejných lidí, pak pochopíme, že jejich dcery byly vlastně dost zranitelné. Nemohly být dostatečně střeženy, musely se s ostatními účastnit všech tehdejších existenčních činností a při tom se nutně dostávaly i do situací, kdy nebyly chráněny ničím jiným než právě určitými všeobecně uznávanými pravidly. Předpokládané panenství jim v tradiční společnosti zaručovalo nedotknutelnost.

Ale ani to stále ještě nebylo na celé záležitosti to hlavní. Ochrana dívek před dotěrností mužů byla sice věcí důležitou, ale v tomto ohledu musela být nějak zajišťována i bezpečnost ostatních žen. Proč byl kladen důraz právě jen na nedotknutelnost dívek?

Kupodivu proto, že byly nejen zranitelné, ale zároveň i nebezpečné. Společnost před nimi musela chránit to, co pro ni bylo nejcennější a sice stabilitu stávajících rodin. Dnes jsou svobodná děvčata obávanou a reálnou hrozbou pro manželské svazky, protože chybí příslušné chování, jež by bránilo ženatým mužům něco si s nimi začít.

Svádět tento stav jen na samotná děvčata, by bylo krajně nespravedlivé. Uvědomíme-li si, jakým způsobem vnímá mladý člověk okolní svět, jak nerealisticky hodnotí společenské dvoření, jakou závažnost připisuje obligátnímu laškování dospělých, nemůžeme se divit, že se mladá dívka cítí zájmem starších mužů nesmírně polichocena a že je okouzlena jejich sebejistotou daleko snadněji než námluvám svých ještě neotesaných vrstevníků. Nějaké výčitky svědomí, že svým vztahem možná ničí hotové manželství, od ní nemůžeme dost dobře čekat, neboť to, co cítí, je přece láska a to, co ničí, je bezcenný svazek, ze kterého již láska dávno vyprchala. Těžko ji soudit či přivádět k rozumu, trpí - jako ostatně všichni mladí lidé - jakousi sníženou sociální přičetností.

Něco takového se dříve nemohlo stát, ačkoli lidé měli tenkrát stejné slabosti jako dnes. Vždycky měli muži mimomanželské choutky, vždycky se jim líbila mladá děvčata, vždycky bylo snadné poplést mladé holce hlavu, ale

zvláštní statut svobodných dívek pomáhal likvidovat tyto nebezpečné okolnosti dřív, než mohl nastat jejich fatální souběh.

V moderní době byl požadavek na zdrženlivé chování dívek odmítán hlavně jako prvek diskriminace, který měl dívkám bránit ve společenském uplatnění. Při pohledu na vyšší vrstvy mohl takový dojem skutečně vzniknout, jenže tam se stala nesmyslnou posunčinou už samotná zvyklost. Dívky z lepších rodin *nepotřebovaly hrát* nevědomost, protože nevědomé skutečně byly, *nepotřebovaly demonstrovat* svou ctnost, protože stejně neměly příležitost o ni přijít. V jejich případě byla celá konvence dokonale samoúčelná jako dvorská etiketa. Ale v prostředí, kde se obě pohlaví neustále setkávala při obstarávání denní obživy, bylo vytvoření odpovídajících pravidel chování naprostou nutností a plnilo tam nesmírně důležité funkce. Kdyby společenští reformátoři byli ochotni dohlédnout trochu níže, než jen na své bezprostřední okolí, museli by poznat, že zdrženlivé chování dívek s jejich společenským uplatněním nekoliduje, spíše naopak. Ve stejném čase, kdy se v publikacích rozbíhal boj za ženskou rovnoprávnost, vydávaly se panenky, co sedávaly v koutě, přes Atlantik a osidlovaly po boku mužů nový kontinent. Bez soustavy zvyklostí, proti nimž byl právě veden útok, by se něčeho takového odvážit nemohly.

V oné době začal být oficiální názor společnosti ve stále větší míře určován příslušníky pokrokové inteligence, kteří v touze osvobodit člověka od všech zotročujících pout, nezůstali jen u kritiky nepochopených zvyklostí, ale nastolili také nový ideál manželství. Napříště to měl být svazek, jehož jediným oprávněním je láska a vzájemné porozumění. Tvůrci tohoto ideálu byli přesvědčeni, že podaří-li se člověku najít k sobě toho pravého, pak harmonické soužití je tím jaksi automaticky zajištěno. Děti byly možnou, leč nikoli zcela nezbytnou součástí tohoto svazku a nikdo si příliš nepřipouštěl myšlenku, že by snad instituce manželství měla sloužit v prvé řadě jejich prospěchu. Prioritou se stalo samo manželství (ale posléze to už nemuselo být ani manželství) a rodina jakoby ustoupila do pozadí. Všechny požadavky, které dosud byly v zájmu dětí na manžele kladeny - schopnost a ochota rodinu materiálně zabezpečit, udržet ji i po ochladnutí vzájemných citů, obětovat jí některé své touhy a ambice - to všechno bylo odmítnuto jako výraz měšťácké či klerikální zpozdilosti. (Ve skutečnosti moderní vize narážely spíš na nepochopení „zdola“, ale tomu reformátoři, zvyklí pozvedat zaostalý lid k vyšším metám, pochopitelně nevěnovali pozornost.)

Je naprosto jisté, že propagované moderní zásady se v žádné dřívější společnosti nemohly prosadit, ačkoli touha po ideálních manželských svazcích se objevovala v lidové i umělé slovesnosti snad odjakživa. Udělat cíl z manželství samotného totiž znamená zbavit je těch jeho funkcí, kvůli kterým vlastně vzniklo a bez nichž by vůbec nemuselo existovat. Blaho manželských partnerů je z hlediska budoucnosti irelevantní, započítává se jen jejich schopnost vytvořit odpovídající prostředí pro rozvoj další generace.

Společnost, která by se soustředila na zajišťování prospěchu svých dospělých členů a pomíjela by při tom zájmy jejich dětí, by prostě v minulosti nemohla dlouho přežít. Nemohla by tak fungovat ani společnost moderní, kdyby

tu nedošlo ještě k souběhu dalších okolností. Především to poprvé byla společnost celkově bohatá, žijící pod stále menším existenčním tlakem, který si - málo platné- vždycky nakonec vynutí své. Dále to byla společnost, která dovozovala (a nakonec i vyžadovala) přesunutí některých povinností a závazků z jedince na různé instituce, především na stále bohatší stát. Neblahé důsledky špatného fungování rodiny tím pádem nebyly dobře *postřehnutelné*, protože po fyzické a vzdělanostní stránce bylo o děti postaráno jako nikdy předtím. To jsou důvody, proč nerealistické vize reformátorů mohly tentokrát překročit rámec knih a po relativně dlouhou dobu působit i na širší veřejnost.

Ale ani v tomto případě se nestaly zásadami všeobecně uplatňovanými v praxi. Byly sice přijaty jako oficiální názor společnosti - všichni, kdo jsou oprávněni se k dané problematice vyjadřovat, se k nim hlásí - ale v normálním životě nabyly s to se plně prosadit. Byla tu již řeč o některých velmi nemoderních postojích, na nichž lidé přes veškerou osvětu tvrdošijně setrvávají - o nechuti rodičů poučovat své děti o sexu, o jejich snaze držet mládež co nejdéle na uzdě - a na nich je zřejmé, že jisté prvky lidského chování mají dost velkou odolnost, aby přečkaly všechny krásné nápady vymyšlené od psacího stolu.

Problém je v tom, že dnešní oficiální představy o fungování manželství a rodiny jsou tvořeny směsicí zásad vzájemně si odporujících, což někdy vytváří situace naprosto neřešitelné. Tomu se vyhnuli jen ti z reformátorů, kteří předpokládali, že rodina jako instituce není nutná a přestane existovat. Lidé méně extrémističtí se spoléhali na to, že bude-li mít každý možnost rozumně si vybrat partnera, není třeba dělat si s dalším soužitím už žádné starosti. Nemohli tušit, že dřívější manželství zdaleka nebyla udržována jen hrozbou sankcí či existenční tísní, ale že byla ještě podpírána propojenou soustavou zvyklostí, které lidem pomáhaly tam, kde nestačily individuální rozum či vůle. Protože šlo často o zvyklosti vsutku podivné, jejich souvislost s manželstvím byla navíc nezřetelná, byly jako neužitečné deklarativně odmítnuty. Přitom v nás - jako na zapřenou - stále žijí asi v tom smyslu, že se nám určité chování prostě líbí a jiné zase nikoli. V praxi se pak s dost špatným svědomím často řídíme tím, co skutečně cítíme a ne tím, o čem se nám říká, že bychom jako moderní a vzdělaní lidé cítit měli. I moderní společnost přirozeně potřebuje, aby rodiče nemuseli mít obavu o své dcery, i ona má zájem na tom, aby manželství byla stabilní, ale nikdy se vlastně nepokoušela prozkoumat mechanismy, jež takovému stavu napomáhají. V poslední době se ozývá volání po návratu k tradičním hodnotám, aniž se vůbec ví, co tyto hodnoty znamenají a jakým způsobem se vytvářejí. Předchozí kapitoly měly ukázat, že jejich účel není snadné postihnout a že se často skládají z prvků, jež se na první pohled jeví jako dokonale neužitečné, ale ve skutečnosti svůj smysl mají.

Už z toho mála, co jsme zatím probrali, může být zřejmé, že konečným cílem a měřítkem úspěšnosti jednotlivých vzorců chování bylo vždy zformování a fungování stabilní párové rodiny. Proč má mít základní společenská jednotka právě takovou podobu a čím byl tento způsob uspořádání pro lidstvo tak cenný, že jej nejprve vytvořilo a pak uchovávalo po celou dobu své existence v těch

nejrůznějších společenských podmínkách a proměnách, to lze pochopit jen tehdy, až bude jasné, jaký proces se v kruhu rodiny vlastně uskutečňuje. Opusťme tedy na pár kapitol tematiku manželství a podívejme se zblízka na problematiku rodinné výchovy.

9. Zbytečná bezradnost

Jedním z rysů 20. století byla i hluboká skepse k budoucnosti rodiny. Zdálo se že postupně přestane existovat, nebo se změní natolik, že se nebude podobat ničemu, co bylo známo dosud. Vznikaly projekty na kolektivní výchovu dětí, tvořily se komuny a jiná netradiční společenství, rozvod se stal běžným jevem a svobodné či osamělé matky rovněž. Dovolávat se rodinných hodnot znamenalo přiřadit se ke zpátečníkům a intelektuálně se znemožnit. Jak víme, dnes se situace mění a rodina dostává ve společnosti opět své čestné místo. Ostudné je, že se tak stalo až pod náporem praxe - musely se projevit smutné výsledky ústavní výchovy a obrovská rizikovost neúplných rodin - aby se vůbec začalo uvažovat o tom, že rodina má možná subtilnější funkce než jen zajišťovat dětem bezpečí a obživu. Jaké jsou to funkce, o tom se moc nevědělo a - nechceme-li se spokojit s obvyklými vágními sentencemi - neví se dodnes. V minulém století se společenské vědy rozrostly o celou řadu speciálních oborů, člověk jimi byl nahlédnut ze všech úhlů, byly prozkoumány i ty jeho hlubiny, na něž ani nebyl zvědavý, ale fungování rodiny zůstalo této pátrací vášně ušetřeno. Snad s několika výjimkami, jako je třeba psychoanalýza, jenomže pro tu je rodina institucí natolik neblahou, že má člověk celý život co dělat, aby se z jejího ničivého vlivu ve zdraví vzpamatoval. Když uvážíme, že další zprávy o rodině pak podávají především ti, co se zabývají rodinami nefungujícími, nemůžeme se divit, že i dnes jsou naše představy o užitečnosti rodiny spíše platonické. Zdůvodnění toho, proč má být člověk vychováván právě v této instituci, zatím chybí, nebo má k přesvědčivosti velmi daleko.

Co si například počít s tvrzením, že dítě má vyrůstat v úplné rodině proto, aby se mohlo s rodičem stejného pohlaví identifikovat a aby si podle rodiče opačného pohlaví namodelovalo představu budoucího partnera? Odpovídá tento výrok alespoň v něčem našim vlastním zkušenostem? Pokud vím, děti se postupně cítí být vším možným od medvídků Pú až po Ramba, od princezny až po odloženou sirotu, obdivují nesčetné idoly, ale rodiče mezi nimi zrovna nefigurují. Dospívající děti se dokonce rodičům podobat přímo odmítají a to se valně nezmění ani v době, kdy zakládají rodinu vlastní. Pamatují si, co se jim doma nelíbilo, pamatují si *především* to, co se jim nelíbilo a vědomě usilují o to, vychovávat potomky jinak. Přijde ovšem čas, kdy začnou svým rodičům rozumět a někdy se jim i obdivovat, ale to už je na nějaké ztotožňování pozdě, protože vlastní děti jsou nejspíš na odchodu.

Nikde tu nelze shledat důkaz, že by právě rodiče byli pro své děti nepostradatelnými vzory. Jistě, psychologie pracuje s jevy prvoplánově nezřetelnými, ale máme-li uvěřit v nějaký proces, musíme zaznamenat alespoň jeho náznak, když už ne plný důkaz, jinak jde o hypotézu vyrobenou suchou cestou. Z praxe bylo prostě známo, že lidé vyrostlí v neúplných rodinách bývají

špatnými rodiči a že se častěji upínají na nevhodné partnery a tak byla tato skutečnost bez hlubšího porozumění opatřena výkladem, který nemá nakonec větší hodnotu než článek víry.

Pro laika je rodina místem, kde jsou děti vychovávány. Odborníci jsou ovšem přesvědčeni, že k něčemu takovému rodiče ještě nedorostli. Poslechneme-li si jakoukoli zasvěcenější debatu na toto téma, s údivem zjistíme, že rodina není s to tak závažný úkol plnit a že jakýkoli výchovný problém je v první řadě způsoben tím, že rodiče dělají něco (ale nejčastěji všechno) špatně. Školské projekty jsou budovány na předpokladu, že teprve tam se může dostat dětem plného mravního vědomí, děti jsou vybízeny, aby se svými rodiči probíraly a posuzovaly správnost výchovných postupů, běžně se předpokládá, že rodiče bývají svým dětem příkladem spíše špatným. Pokud příslušné vědní disciplíny shlédnou na běžně používané výchovné metody, vesměs je rozcupují a zavrhnou jako škodlivé a hned také doporučí něco, co se v rodinách normálně nedělá. Potíž ovšem je, že tyto alternativní postupy jsou v praxi zpravidla nepoužitelné. Svědomití rodiče, přístupní odborným radám, jsou už z čistě provozních důvodů nuceni od nich nakonec upustit a vychovávat své děti postaru - ovšem s deprimujícím pocitem, že co činí, špatně činí.

Dnešní výchovné poučky byly vypracovány odborníky nikoli na normálně fungující rodinu, ale na její patologické odchylky a jsou volky nevolky schvalovány laiky udolanými jejich argumentací. Jako příklad nám může posloužit názor na tak běžný výchovný prostředek, jakým je pohlavek. Nechejte o něm chvíli diskutovat pár sociálních pracovníků a pediatrů, kteří viděli do krve ztlučená nemluvnata a přiberte k tomu laiky, jimž vzpomínky na vlastní utržené pohlavky pochopitelně *nejsou* příjemné a kteří je dnes svým dětem také nerozdávají s žádným nadšením a odsudek jednoho tradičního způsobu výchovy bude neodvratný. Pokud jste rodič, pohlavků se zřejmě nevzdáte, ale přiznat se k tomu, nebo to dokonce obhajovat, chce dnes velkou odvahu.

Problém je v tom, že obhájit se nedá takřka žádný prvek běžné výchovné praxe. Její nutnou součástí je *donucení*, záležitost už v samé podstatě nepříjemná, nedemokratická a snad i antihumánní. Registrujeme-li pouze *tuto* součást (a nemáme-li navíc jasno, jak celý proces funguje), je naprosto logické, že jsme velmi nakloněni kterýkoli z dílčích prvků eliminovat v naději, že se tím celý výchovný proceslepší.

Osobní zkušenost tomu jen přitakává. Každý z nás si odnesl z dětství pár ošklivých zážitků (zakazovali nám o co jsme moc stáli, zbytečně na nás křičeli, nutili nás dělat, do čeho se nám nechtělo), mnohé z těchto příhod byly nesporně důsledkem výchovného selhání (schytali jsme něco jen omylem nebo jen proto, že rodiče byli vzteklí), takže není divu, že si více slibujeme od metod, při nichž se podobné věci nemohou stát. Výsledek je ovšem problematický. To, co nám nakonec po odbourání všech nepříjemností zbude (pochvala, povzbuzování, rozumné vysvětlení, chápavé rozmluvy, projevy lásky) je sice úžasné, jak brzy zjistíme, bez dalšího v praxi nepoužitelné. To bychom museli mít k dispozici děti už vychované, nebo by nám musela být veškerá jejich činnost lhostejná.

Takže nakonec se nejspíše zase vrátíme k tradičním metodám s tristním vědomím, že ideály nejsou bohužel pro nás.

Je však taková rezignace nutná? Kdybychom se na člověka dokázali podívat jako na kteréhokoli jiného savce, mohli bychom si problém nastolit jinak. Proč byl vlastně během vývoje postaven vztah rodičů a dětí na tak mocnou emocionální základnu? Proč jsou děti tak silně vázány právě na rodiče? Co když je to právě z toho důvodu, že se během jejich soužití uskutečňují procedury krajně nepříjemné? U rodičů je to zřejmé - ti si musí kvůli dětem odírat kdeco, od klidu a spánku až po materiální potřeby - ale netýká se totéž i opačné strany? Výchova je často velmi nepohodlná, ale může být vůbec jiná? Odstraníme-li z ní všechno, co nám na ní vadí, bude to ještě výchova? Právě z toho, že ji mohou úspěšně vykonávat pouze osoby, na nichž dítě citově visí, můžeme paradoxně soudit, že to pro ně je - a má být - záležitost dost krušná.

Přehlédneme-li dosavadní pedagogické teorie zjistíme, že by se daly rozdělit zhruba do dvou směrů. Jeden vychází z toho, že člověk se rodí jako sobecké a amorální zvířátko a je nutné dodat mu výchovou jisté mravní dimenze, druhý proud naopak hlásá, že lidská přirozenost je od původu dobrá a následnou výchovou se nezbytně jen deformuje. Dá se říci, že praxe tradiční rodiny se vždy řídila názorem prvním, moderní výchovné směry naopak často zaujímají vůči jednotlivým prvkům tradiční výchovy silně kritické stanovisko a tím, že se z výchovného procesu snaží vyeliminovat jakékoli donucení, stavějí se na pozice směru druhého. Přirozeně, vždyť v denním styku rodičů s dětmi lze jen vzácně objevit něco, co by se přímo dalo chápat jako rodičovská láska či pedagogický um - je to jen nekonečný sled planých řečí, zbytečných příkazů a malicherných sporů. Není divu, že nikoho ani nenapadlo hledat v těchto trivialitách nějaký závažný smysl a že cílem všech dosavadních reforem byla snaha některé zvyklosti vymýtit a pozvednout jednání rodičů na trochu uspokojivější úroveň.

Jak si lze domyslet, my se budeme silně zajímat právě o ty triviality. V předchozích kapitolách jsme se pokusili ukázat, kolik lidských zvyklostí vzniklo jako podpora právě tohoto typu rodiny a logicky nám z toho vyplývá, že to byla i podpora právě tohoto způsobu výchovy. Až si probereme některé z těch běžných situací, jež každý z domova důvěrně zná, zjistíme možná, že o metody netřeba se příliš starat a že se nám zdají nemožné jen proto, že správně nechápeme jejich smysl.

V prvním dílu této práce jsme si povšimli skutečnosti, že v průběhu hominizace se lidská matka od dítěte oddálila a že byl jejich vzájemný čistě tělesný kontakt částečně nahrazen řadou kontaktů dalších, hlavně zvukových. Potřebovali jsme obrátit pozornost hlavně na význam onoho *oddálení* a příliš už nás nezajímal fakt, že oba zúčastnění zůstali i po této změně k sobě připoutáni těsnějšími pouty, než jaká se mohla vytvořit ve vztahu k ostatním. Je to méně nápadné než ono trvalé objetí opičí matky a mláděte a například v prostředí domova, který pro dítě představuje cosi jako velkou náruč, i hůře pozorovatelné ale na všech místech, kde se matka s dítětem pohybují v cizím prostředí, se dá tato vzájemná připoutanost dobře vysledovat. Díváme-li se třeba na autobusové

zastávce na čekající maminky s dvou až tříletými dětmi a všimneme-li si *všech* kontaktů, které se mezi nimi za tu dobu uskuteční - pohledů, doteků, otázek a odpovědí, hrábnutí do vlásků, urovnání punčošky atd...zjistíme, že jsou takřka nepřetržitě. Kdybychom si je mohli zviditelnit do grafické podoby, dostali bychom něco jako obraz společného krevního oběhu. Když se maminka poněkud vzdálí, dítě viditelně zneklidní a když ji dokonce zakryjí ostatní lidé, je to hotové neštěstí.

Tento modifikovaný pozůstatek těsného opičího objetí sebou nevyhnutelně nese skutečnost, že lidská matka je nucena takřka všechny své činnosti vykonávat někde v blízkosti svého dítěte. Nebudeme si na tomto místě všimnout, jaké omezení to přináší jí, víc nás teď zajímá, co tato situace znamená pro dítě. Tedy - nic příjemného. Nemůže si dělat co by si přálo, musí se chť nechtě přizpůsobovat povinnostem, jimž nerozumí, jež ho vcelku nezajímají a při nichž velmi dlouho leda překáží. Kdyby šlo o tvora stejně opatrného, poslušného a soběstačného jako bývají jiná mláďata, nebyl by to možná problém, ale dítě je mládětem velmi výjimečným. Na jedné straně je velice dlouho neschopné postarat se o svou bezpečnost a alespoň některé své potřeby, na druhé straně je nesmírně zvědavé, podnikavé a také stále připravené prosazovat si svoje představy. Aby bylo možné vedle takového tvora vůbec zastat příslušné penzum práce, je nutné neustále ho vláčet sem a tam, ledacos mu nařizovat a zakazovat a vůbec dělat všechno, co už tak mají maminky ve zvyku. Jisté rysy výchovy jsou tedy dány už samotnými vlastnostmi obou zúčastněných a podmínkami v nichž se odbývá.

Během historie člověka se změnilo nesmírně mnoho věcí, ale tahle základní situace zůstávala stále stejná. *Matčina výchova byla vždycky jen jakýmsi vedlejším pracovním úvazkem, který se průběžně realizoval během sběru plodů a vydělávání kůží, při okopávání pole a sprádání vlny, nebo nakonec mezi úklidem a vařením. Za těchto okolností vlastně nikdy nebylo dost času zabírat se jenom samotným dítětem a naopak to přinášelo nutnost stále na něm vyžadovat, aby se matce přizpůsobovalo.* Tomuto údělu mohly uniknout jen děti z privilegovaných rodin, jejichž matky přesunuly veškeré své pracovní povinnosti na služebnictvo. Jenomže v takových rodinách byla podřízeným osobám přenechána i samotná péče o dítě, takže uvažovat v této souvislosti o nějaké rodinné výchově nemá ani smysl. Všimněme si jen, že ačkoli se mohly tyto nájemné síly věnovat dítěti neskonale intenzivněji než kterákoli průměrná matka a více se přizpůsobovat jeho potřebám, žádný zvýšený efekt taková péče nepřinášela.

Dá se tedy říci, že už pouhým setrváváním po boku matky byly děti předurčeny k tomu, aby se s nimi manipulovalo bezohledněji než s kterýmkoli jiným mládětem. Další takovou determinantou se stala samotná jejich inteligence. Kdyby nebyly tak dychtivé po nových podnětech, tak vynalézavé a neúnavné, nebylo by prostě třeba je stále hlídat, okřikovat a preventivně jim vyhrožovat. Inteligence sebou nezbytně nese i schopnost udělat si vlastní názor, odhalit slabosti protivníka a zajistit si dosažitelné výhody. Po této stránce se

dítě vyvíjí nesmírně rychle a pro dospělé, kteří mají na starost jeho sociabilitu, je už v prvních letech svého života rovnocenným protihráčem.

Kolem třetího roku zvolna mizí oboustranná potřeba stálých tělesných kontaktů a začne se více uplatňovat řeč, což je také kontakt, ale neskonale srozumitelnější, takže se dá snadno postřehnout jeho případný donucovací charakter. Citlivé duše, kterým zatím nijak nevadilo, že matka na příklad několikrát za den dítě k jeho naprosté nelibosti svlékne a oblékne, se najednou začnou pozastavovat nad tím, že značná část jejich rozmluv s dítětem má formu rozkazů a zákazů. Jdi si hrát - nehraj si pořád - pojd' sem - neplet' se mi tu - přestaň skákat - nestůj jak dřevo - uklid' si hračky - umyj se - mlč už - to je jen nepatrný zlomek pokynů, jimiž matka během dne svého potomka oblaží. A dělají to všechny. Některé to sice zvládají ručkou hedvábnou, jiné mají způsoby spíše šikovatelské, ale bez drezúry se neobejde žádná. A dítě to přijímá. Jakkoli neochotně, ale přijímá.

Neberme to jako samozřejmost, protože právo výchovy nepřiznává dítě jen tak ledaskomu. Poslechnout musí pochopitelně každého, ale vnější podrobení neznamená ještě souhlas. Tady se můžeme opřít už o vlastní zkušenost a vybavit si, jak byl náš postoj k různým dospělým v tomto smyslu rozdílný. Když nás pokáral ten nesprávný (nejspíš asi cizí) člověk, zasáhlo nás to třeba citelněji, ale zároveň se v nás zmáhal jakýsi pohoršený nesouhlas - co jemu je proboha do toho? Když se nám podařilo za takových okolností samozvance ošidit, udělali jsme to nejen bez výčitek svědomí, ale dokonce i s pocitem jakéhosi morálního zadostiučinění. Naproti tomu maminciným požadavkům jsme se často vzpírali, ale nikdy jsme nepochybovali o tom, že má plné právo je vymáhat.

Je tady zřejmé, že i když matka průběžně svěřuje své dítě ještě dalším osobám, okruh těch, kdo ji mohou opravdu odpovídajícím způsobem zastoupit, je nutně jen omezený. Nejspíš k nim budou patřit všechny ty příbuzné a známé, s kterými je dítě sžité a jejichž pokyny vnímá jako samozřejmost.

Jen jaksi doplňkově to bývají muži. Jednak proto, že domácí záležitosti nejsou jejich doménou, ale hlavně proto, že necítí potřebu stále se dítětem zaobírat. Jejich přístup k dětem je odlišný. Po věcné stránce mohou mateřskou osobu kvalitně zastupovat, ale s oním neustálým mateřským usměřováním se u nich nesetkáváme. Je jisté, že tento mužský přístup k výchově nám připadá osvícenější a jaksi velkorysejší, takže není divu, když se setkáváme se snahami prosadit ho i do chování matek. Ano, žena s podobným nadhledem bývá osobně sympatičtější (jak dětem, tak i přihlízejícím), ale to ještě nic nevyovídá o tom, jak jsou tyto způsoby vyhovující z hlediska čistě mateřské funkce.

Na typicky ženském přístupu k dětem je pro přihlízejícího deprimující především jeho přízemní úroveň. Většina konverzace se pravidelně točí jen kolem mytí, oblékání, úklidu, způsobů při jídle a to rozhodně nejsou témata, jež by mohla duchovněji založeného člověka k čemukoli řádnému inspirovat. Nebo snad ano? Podívejme se, co k tomu podotýká klasik:

„Máte mnoho učených, velmi učených lidí, ale žádný z nich nemá ruce řádně umyty“ pravil jistý Francouz k nám a o nás a vyznačil slovy těmito

obrovský rozdíl mezi vzdělaností a civilizací" - píše Jan Neruda ve Skromných myšlénkách a pokračuje -, „co se mě týče, civilizaci dal bych vždy přednost. Vzdělanost pravá sahá příliš hluboko, jest a zůstane vždy jen předností nevydělávajících, světu napolo odcizených jednotlivců, civilizován ale může být národ *celý*.“

Nuže, co se maminek týče, rovněž dávají přednost civilizaci a vedou v tomto směru zápas skutečně heroický. Nejenom, že nás musí všechny tyto věci naučit, ale ještě jsou nuceny je stále znovu na nás vymáhat, protože jsme příliš líní, než aby se nám do nich chtělo. Nemohou za to, že ona úctyhodná stavba civilizace je tvořena i takovými drobnostmi jako jsou vyčištěné boty a takovými pošetilostmi jako je správné držení příboru. Naopak, je to právě *bezvýznamnost* těchto jednotlivostí, co úsilí maminek neobyčejně komplikuje, protože už malé dítě rozpozná, jak jsou neobhajitelné. Vyňaty z kontextu a prozkoumány kritickým okem, působí často jako hotové nesmysly. Proč by například nemohl člověk při jídle mlaskat? Zdraví to neškodí, mravní či intelektuální úroveň to také nesnižuje a v některých společnostech to naopak patří k bontónu. Za těchto okolností se každé vymáhání slušných způsobů snadno jeví jako úplná malichernost.

A jiné to není ani s těmi příkazy a požadavky, ve kterých lze nalézt jakési racionální jádro. Například mytí zřejmě člověku prospívá, ale musí se to dělat pořád? A právě teď? Samozřejmě že nemusí - o tom se ostatně přesvědčujeme pokaždé, když se nám podaří mamčinu bdělému oku uniknout. Nic se nestane. A kdybychom žili v jiné společnosti, třeba bychom se nemuseli mýt vůbec. Na způsobu výchovy by to ovšem nic nezměnilo, protože by nás nejspíš proháněli zase kvůli jiným věcem.

Takže způsob, jakým jsou nám civilizační zvyklosti vpravovány do hlav, je do jisté míry dán už tím, že jako jednotlivosti jsou racionálně nezdůvodnitelné a jediným jejich ospravedlněním často může být jen chabý argument, že se to tak v naší společnosti dělá a nebo naopak nedělá. Jak víme, v minulosti s tím rodiče při výchově vystačili a své civilizační vymoženky před kritickými výhradami svých bystrých a líných potomků úspěšně obhájili. I dnešní rodiče se o to stále snaží, ale bez všeobecné společenské podpory to mají neskonalé těžší. Poté, co některé osvědčené zvyklosti ztratily při moderním způsobu života platnost, došlo k jistému rozkolísání celé hodnotové soustavy a námitky, které byly dříve vznášeny proti různým zvykostem jen vzpurnými potomky, dostaly prostor i v relevantních společenských ideologiích. Je jistě jen otázka času, kdy i v širším povědomí získá argument „dělá se to, nedělá se to“ opět svou ztracenou legitimitu a jistě by k tomu došlo i v případě, že by smysl daných zvyklostí zůstal i nadále nejasný. My se nicméně o jejich objasnění v příštích kapitolách pokusíme, aby ten každodenní zápas s hodnotovým relativizmem nezůstával stále jenom na rodičích.

10. Nenápadná cesta civilizace

Když se blíže podíváme na jednotlivé rodičovské příkazy a zákazy, zjistíme, že jejich společným jmenovatelem je vlastně standardizace. Správné je

to, co dělají ostatní v našem okolí, špatné je to, co ostatní normálně nedělají. Maminka na nás nežádá, abychom si drhli ruce stejně pečlivě jako chirurg, (ačkoli tím bychom zlikvidovali jistě více bacilů), ale ani nám nedovolí zavádět doma hygienické zvyklosti vysokohorských Šerpů. Nevadí jí, když se smějeme, ale nesmíme se smát jako blázni, utěšuje nás když pláčeme, ale jak je toho pláče moc, můžeme si od rezolutnější matky vysloužit i pohlavek.

A netýká se to jen projevů chování, ale dokonce i charakterových vlastností. Nedovoluje se nám například, abychom byli příliš štedří. Je to poměrně známá situace: dítě daruje svou hračku kamarádovi a místo toho aby bylo pochváleno, jsou z toho v rodině silné rozpaky, zákazy a pláč. Chtějí snad rodiče, aby z dítěte vyrostl lakomec? Asi sotva, jak je vidět už z toho, že stejné rozpaky nastanou i tehdy, když je dítě nikoli dárcem, ale naopak obdarovaným. Žádná radost z toho, že potomek přišel zdarma k báječné hračce, dárek není vítán, ale nejspíš bude s mnoha omluvami pěkně vrácen.

Jednání rodičů je v tomto případě impulsivní a špatně by pochodil ten, kdo by se nechal dítětem vyprovokovat k jeho zdůvodnění. - Být štedrý je přece správné, ne? Čím cennější dárek, tím větší radost, není-liž pravda? Proč bonbóny ano, ale hračku ne? Je pravda, že na hračku si dítě nevydělalo, ale na bonbóny přece také ne - uspokojivého výsledku se nelze dobrat, protože situace racionální vysvětlení nemá. Lze z ní ale zřetelně vyčíst, o co při rodičovské výchově běží: ačkoli často operuje s absolutními kategoriemi dobra a zla, ve skutečnosti je pro ni dobré to, co je obvyklé, normální, přiměřené. V praktickém životě jsou zkrátka všichni rodiče obhájci průměru a zlaté střední cesty.

Mohli bychom teď tento životní postoj zesměšnit, nebo jej naopak zaštitit citáty klasiků od Hesioda přes Aristotela až po Horátiovu Aurea mediocritus, ale spíš nás musí zajímat, jaký účel ono bezděčné lpění na zlaté prostřednosti má.

Nesporně je to návod k chování, ale návod samozřejmě závazný jenom do určité míry. Nikdo nás v dospělosti nemůže donutit ani uprosit, abychom se jím zcela dogmaticky řídili, ale *skutečnost, že byl do našich myslí v dětství vpraven, umožňuje, abychom měli v každém okamžiku poměrně jasno, že se od něj na tu či onu stranu odchylujeme*. I v případě, že některou společenskou normu neuznáváme a demonstrativně ji porušujeme, stále víme o tom, že existuje a že se ocitáme někde mimo ni. Dokážeme též odhadnout, co si v této chvíli o nás myslí ostatní lidé, protože jejich mínění je na stálém uvědomování si oněch všeobecně uznávaných norem rovněž postaveno.

Ostatně - těch záměrných či nezáměrných úchylek od limitu je i u nejméně konformních jedinců jen velmi málo. V naprosté většině nám společenské předpisy a normy zcela vyhovují už proto, že jsou stále znovu vytvářeny chováním každého z nás. Za normálních okolností si jejich existenci sotva uvědomujeme. Jen otázky dětí nebo setkání s příslušníkem jiného kulturního okruhu nás občas přimějí zamyslet se nad nimi.

Naléhavěji si existenci obecných norem uvědomíme v situacích, kdy nám začnou nějakým způsobem vadit. To se běžně stává s konvencemi, které regulují naše sexuální chování, jednak proto, že často směřují proti našim touhám, ale

také proto, že mnohé z nich si osvojujeme nikoli už během dětství, ale až v období dospívání. Není divu, že rozumování nad smyslem konvencí (a to nejen sexuálních, ale i ostatních), je charakteristické právě pro tuto životní etapu.

Je užitečné si uvědomit, že celý ten soubor norem a zvyklostí, který nám rodiče vpravují do hlavy, je právě jen jakýmsi *etalonem*, tedy nástrojem, jehož pomocí poměřujeme společenskou přijatelnost svého chování. Můžeme se jím řídit více či méně, ale nemá smysl pokoušet se o jeho zrušení či radikální přeměnu, protože ovlivnit můžeme beztak jen tu jeho nepatrnou část, kterou osobně přispíváme k jeho vytvoření. Nemá ani smysl pozastavovat se nad tím, že jde hodnotově o pouhý průměr, neboť to je prostě dáno logikou jeho vzniku. Povšimněme si raději jeho předností. *Díky tomu, že je v podstatě dán a víceméně všemi uznáván, může být vštěpován dalším generacím i těmi, kdo se jeho ustanoveními řídí jen nedokonale* - což fakticky platí o komkoli z nás. Nemůžeme se honosit tím, že bychom například nikdy nelhali, ale své děti k pravdomluvnosti svědomitě vedeme, máme nesčíslné množství chyb a slabostí, ale dětem jejich poklesky sice odpouštíme, ale neomlouváme. Toto jednání není žádným pokrytectvím a je naprosto legitimní, protože tím jen *předáváme* pravidla, jež nesporně ctíme, jakkoli je nedokážeme vždy sami dodržovat.

Ale to jsme si zatím objasnili jen část celé záležitosti. Je naprosto jasné, že i během té nejintenzivnější výchovy může být s dítětem probrána jen nepatrná část společenských zvyklostí, že na některé problémy vůbec nepříjde řeč a že většinu budoucích životních situací nemůžeme dětem zprostředkovat ani modelově. Pouhým předáváním informací by se jim zkrátka z celého souboru potřebných pravidel mohl vštípit jen nepatrný zlomek. Dá se tedy soudit, že tady působí ještě něco dalšího a to podstatně účinnějšího.

Je to ona směšná a často s nechtutí snášená maminkovská pečovatelská vášeň. Dítě zahrnuté typickou ženskou starostlivostí si nevyhnutelně zvykne na to, že je neustále sledováno, kontrolováno a opravováno. Když je v matčině dosahu, zřetelně vnímá její kritické oko, při výpravách někam mimo je preventivně vybaveno náležitými příkazy a radami a tedy také vědomím, že dohled stále trvá. Ono pomyšlení „co by tomu řekla maminka“ se pak stává základem vznikající starosti o to „co by tomu řekli ostatní“. Neustálá kontrola zvnějšku postupně vyvolává schopnost a potřebu sebekontroly. Dítě tak zdaleka není odkázáno jen na ta moudra, co mu stačí rodiče během výchovy sdělit, protože je bezděky vedeno k tomu, aby stále citlivěji vnímalo své okolí samo a snažilo se mu přizpůsobovat i bez vnější intervence.

Když celou záležitost pořádně uvážíme, zjistíme, že tento mechanismus osvojování je jediné možné. Vždyť společenské zvyklosti jsou tvořeny i takovými nepostižitelnými maličkostmi jako je například dodržování určité vzdálenosti mezi dvěma jedinci, přijatelná hlasitost slovního projevu, bezděčné odvrácení pohledu od kompromitující situace, míra gestikulace atd. - tedy samé věci, které nelze popsat nebo ukázat, protože jsou dodržovány bez jakéhokoli vědomého úsilí.

Obsah toho, co maminka svým dětem stále připomíná, není zkrátka zdaleka tak důležitý jako samotný fakt, že *stále něco připomíná*. Její permanentní usměrňování nemá za cíl zformovat nás do určité vytčené podoby (jakkoli si to třeba sama přeje), je to jen ten nejlepší myslitelný způsob jak nás přimět, abychom se už od malička učili usměrňovat se sami. Je to vlastně nezbytné, protože naprostou většinu vztahů, které kdy v životě navážeme, si musíme umět uspořádat bez rodičovské opory. Vzpomeňme si, že takové závažné věci, jako je pojetí cti, smysl pro fér plej, pravidla boje o dominantní pozici atd. - to všechno se řeší nikoli doma, ale až někdy ve škole mezi vrstevníky. Tam jsme odkázáni jen sami na sebe, ale to už naštěstí stavíme na základech, které jsme předtím získali od rodičů.

Lidé, kteří se domnívali, že výchova spočívá (nebo by měla spočívat) v předávání co největšího kvanta moudrostí, museli být při setkávání s jejími praktickými ukázkami upřímně znechuceni. To, co z mateřské výchovy zbude po odečtení všech těch požadavků na čistotu, pořádek či slušné způsoby, je vcelku dost ubohé. Momentální nápady, nepřesné odpovědi, osvědčené sentence, zděděná moudra a dokonce i jakýsi výchovný folklór (neškleb se, zůstane ti to). Není divu, že pokud byli teoretiky, dívali se na rodičovskou výchovu s despektem a pokud byli sami rodiči, cítili se občas svým jednáním zahanbeni. Ale rodičovské řeči nejsou určeny k tomu, aby byly brány zcela vážně, právě tak jako nejsou určeny k tomu, aby se příliš pátralo po jejich racionálním smyslu. Slouží prostě poněkud jiným způsobem, než na jaký jsme u informací zvyklí. Když se v tradiční rodině vyslovovaly hrozby typu „kdo při jídle kope do stolu, kope svým rodičům hrob“, nebo „když děvče hvízdá, Panna Maria pláče“, stěží někdo očekával, že to bude bráno doslova. Šlo jen o barvitější a zapamatovatelnější vyjádření toho, že se to zkrátka nedělá. A plnilo to svou funkci rozhodně lépe než marné pokusy vysvětlit proč bonbóny ano, kdežto autíčko už ne.

At' už rodičům vytýkáme cokoli, rozhodně je nemůžeme podezírat, že by při výchově dětí zanedbávali jejich morální úroveň. Naopak, nikde nejsou člověku tak často vytýkány jeho charakterové vady, nikde si s povděkem nepovšimnou jeho chvályhodných vlastností, jako právě v rodině. Díky těmto projevům si každý může učinit představu o tom co je správné a co je špatné už ve velmi útlém věku a skutečnost, že se s touto hodnotovou stupnicí seznamuje prostřednictvím osob, na nichž mu záleží, pak způsobuje, že o ní nejen ví, ale že cítí potřebu se jí stále řídit.

Básník Zdeněk Rotrekl kdysi v rozhovoru o letech strávených v komunistickém lágru vyslovil myšlenku, že žádný člověk nedokáže páchat zlo jakožto zlo. Dělá-li něco špatného, musí sám sebe nejprve přesvědčit, že to zlo není. To je naprosto zásadní postřeh. Člověk je skutečně v dětství zformován k tomu, aby byl dobrý a pokaždé, když začne v tomto smyslu selhávat, začne se cítit špatně, je nešťastný, hrozí mu výčitky svědomí. Aby se tomu vyhnul, musí své svědomí nějakými výmluvami patřičně ukonejšit.

I to se vlastně naučí doma. Když je malý, žádné výčitky svědomí nemá. Ale jsou tu nevlídné pohledy rodičů, jejich výtky, jejich nespokojenost, což vyvolává snahu přimět je aby se nezlobili, protože tohle spadlo samo, takhle jsme to nemysleli a on si začal první. Káravý hlas svědomí se pak k výčítkám rodičů přidává až postupně a rozhodně není jejich vinou, že se dá často uchlácholit příliš snadno.

Člověk je ovšem natolik inteligentní a sociabilní tvor, že se naučí reagovat na požadavky (i na morální požadavky) svého okolí i v tom případě, že se jeho výchova uskuteční nějakým neklasickým způsobem - například v ústavu. Ale je otázka, zda se schopnost, jejíž vznik je vyvolán potřebou být se svými milovanými v souladu, může plně rozvinout, když dítě žádného svého blízkého nemá. Člověk dokáže i své nejčernější poklesky obhajovat vskutku vynalézavě, ale pro ostatní členy lidské společnosti se stává problémem teprve když se vůbec nenaučí chápat, že by je omlouvat měl.

Ovšem je-li člověk zformován k tomu, aby byl dobrý, nebo se o to kvůli svému svědomí alespoň snažil, proč se mu to zjevně tak špatně daří?

Myslitelé, kteří se zabývali neuspokojivým stavem společnosti, často hledali příčinu buď v nedokonalosti samotného hodnotového žebříčku, nebo v nedokonalosti těch, kdo mají povinnost jej ostatním vštěpovat - tak byli v minulosti pro špatný příklad kárání panovníci, dnes to povětšinou odnášejí rodiče. Tyto názory jsou založeny na předpokladu, že existuje jakési absolutní hodnotové měřítko a celý problém je pouze v jeho dokonalém poznání a správné aplikaci a přestože bylo nesčetněkrát poukázáno na vratkost tohoto předpokladu, udržuje se s houževnatostí vskutku neuvěřitelnou. Ve skutečnosti se můžeme denně přesvědčovat, že jednotlivé morální kategorie pro nás mají podle momentálních okolností různou závaznost a že se nelze automaticky řídit ani těmi z nich, které jsou všeobecně vnímány jako nesporné. Pravda například má v našem vědomí jednoznačně kladnou hodnotu, kdežto lež vždycky zůstane na tom záporném konci hodnotového žebříčku, přesto v praktickém životě - pokud nejsme etickými nedochůdčaty - často a bez výčitek svědomí lžeme. Ošklivá káčátka chválíme, že jim to sluší, necháváme se zapřít před nevítanými hosty, po proklímaném projevu nadšeně zatleskáme. Někdy lžeme z milosrdenství, jindy z pohnutek méně ušlechtilých, někdy prostě jen z provozních důvodů. Pozoruhodné je, že všechny tyto čáry s pravdou nás nezviklají v přesvědčení, že lhát se zkrátka nemá a ještě pozoruhodnější je skutečnost, že dokážeme rozpoznat, kdo z nás je lhář a kdo pravdomluvný, ačkoli přísně vzato lžeme všichni.

Problém nastane teprve tehdy, když začneme záležitost pravdy a lži rozebírat podobně jako případ s nevhodně darovanou hračkou, což se nám nejspíš přihodí v období dospívání, kdy si všechny dosud bezelstně přijímané hodnoty potřebujeme trochu přerovnat. Snadno potom dojdeme k některému ze dvou závěrů - buď absolutní pravda neexistuje a respektování nějakého hodnotového žebříčku je nesmysl, nebo že sice existuje, ale její pravou podobu lidstvo nezná, snad s výjimkou několika vyvolených. V dospělosti nás tyhle věci většinou přestanou zajímat, což je nakonec dobře, protože výše zmíněnými

závěry se dají proti eventuelním námitkám svědomí obhájit jak drobné přestupky, tak bohužel i úplné zvrhlosti.

V kapitolách o vzniku našeho sexuálního chování jsme poukázali na skutečnost, že jsme v tomto ohledu zformováni do té míry, abychom zvláštnost některých jeho jevů ani nevnímali, natož je pak dokázali uspokojivě vysvětlit. Totéž lze říci i o problému, který teď řešíme - stále se zabýváme jen tím, proč lidé hodnotový žebříček porušují i když by nás více mělo zajímat, *proč jej vůbec mají*, trápíme se nad tím, že spolu špatně vycházejí, ačkoli bychom měli žasnout nad tím, že spolu dokáží žít.

Kdyby nějaký mimozemský etolog porovnával chování současného člověka s chováním ostatních živočichů, rozhodně by ho zaujalo, jak jsou v něm namíchané prvky vyhraněného individualizmu s obrovským smyslem pro kolektiv. Člověk potřebuje žít uprostřed širších společenství - ne pouze tím způsobem jako třeba ptáci v koloniích, kteří vzájemnou přítomnost prostě jen snášejí - ale potřebuje se s těmito společenstvími také do určité míry citově ztotožňovat. Ať už je to tlupa, kmen, parta, národ atd., neustále se vřazuje do mnoha skupin „našinců“, s nimiž se cítí spřízněn. Zároveň si až nedůtklivě hájí právo mít jen své vlastní teritorium, své vlastní názory, své vlastní představy o svém osudu a lpí na této své osobní suverenitě s žárlivou láskou.

Kdyby si pak onen hypotetický mimozemšťan uvědomil, že za nesmírně strmým vzestupem současného člověka stojí vlastně *kolektivní využívání individuální inteligence*, začal by chápat, čemu ten složitý komplex citové angažovanosti slouží a mohl by začít pátrat po způsobech, jakým se stále znovu v každém z nás vytváří. Objevil by samozřejmě některé genetické předpoklady, objevil by i jisté analogie toho, jakými způsoby vytvářejí a udržují své svazky zvířata, ale nejvíc by ho nejspíš zaujalo ono nesčetné množství pravidel, jakými se lidé ve vzájemném styku vědomě a nevědomě řídí. A nedalo by mu už velkou práci poznat, že je to důmyslný prostředek jak zaryté individualisty přimět ke kolektivnímu soužití a spolupráci, aniž by se museli své - tolik ceněné - osobitosti vzdát.

V podstatě se jedná o jakési mimikry, o neutrální obal na dráždivém léku. Způsoby, kterými nás maminka do života vybaví, tlumí a zastírají naši *jinakost* a tím ji činí pro ostatní snesitelnou. Když se například narodíme jako nespolečenští bubáci, stejně budeme svému okolí adresovat potřebné dávky přízně, jako jsou pozdravy, poděkování, zdvořilé prosby či omluvy - i když možná s menším šarmem. Tyto laskavosti jsou z naší strany *formální*, protože jsou vázány na stanovené situace a nikoli na to jak je nám kdo sympatický, ovšem nesmírně důležité je, že jsou přesto příjemcem vnímány jako projevy skutečné přízně, jak je patrné už z toho, že se cítí dotčen či znepokojen, pokud se mu jich od nás nedostane.

To se netýká jen zdvořilosti, tímto způsobem výchova balí do přijatelného obalu i jiné naše vlastnosti. *Naši povahu nezmění*, ale tím, že nám vstúpí určitý hodnotový žebříček a hlavně v nás vyvolá potřebu stále se mu přizpůsobovat, nutí nás, abychom své nežádoucí vlastnosti trochu krotili (nebo alespoň

zastírali) a snažili se chovat tak, abychom obecným normám mravnosti vyhověli.

Některé vlastnosti - jako třeba pravdomluvnost - mají pro společnost význam zcela zásadní. Kdyby si lidé nemohli vzájemně důvěřovat, komunikace by ztratila smysl a každá společnost by se brzy rozpadla. Proto si pravda udržuje svůj absolutní statut, ačkoli musí v praktickém životě často ustupovat například ohleduplnosti. Patří k základům, na kterých společnost stojí a tak ani každodenní selhávání na její výsostnosti nic neubírá.

A takových mravních kategorií, bez nichž by žádné společenství nemohlo fungovat, najdeme více. Protože prostupují všemi civilizacemi a kulturami, jež se v historii člověka vytvořily, jsou brány jako kategorie absolutní.

Ovšem ti, kdo tyto hodnoty v naší mysli etablují, to sami nedělají z nějakých vznešených celospolečenských pohnutek, ale především pro své vlastní blaho. Prostě si přejí mít spořádaný domov a slušné a milé děti a proto se snaží dospět k žádoucí harmonii se svými nejbližšími. Že je to zároveň výchova k potenciální snášenlivosti i s dalšími lidskými kolektivy, už je při tomto úsilí jen jakýsi nezamýšlený efekt - nicméně je to právě ten efekt, kvůli kterému se párová rodina po celou dobu existence současného člověka udržela. (Je ovšem nutno uvést, že všechny společenské zvyklosti a morální zásady, které si ta která společnost vytvářela, byly jako závazné pocíťovány vždy jen vůči „našincům“ a ve vztahu k cizím často neplatily, nebo dokonce dostávaly opačný význam - vzpomeňme jen, jak různě je například hodnoceno zabití ve válce a v míru. To je komplikace, kterou asi bylo nutné připomenout, ale blíže se jí zde věnovat nebudeme.)

Vzájemná snášenlivost je ovšem jen určitým předpokladem. Bylo by trochu málo, kdyby lidé dokázali jen pokojně spočívat - vlk s beránkem - vedle sebe. Prubířským kamenem všech výše zmíněných procesů je nikoli jen prostá koexistence, ale až na ní založená schopnost *kooperace*. Neboť teprve na té se stále znovu prověřuje životnost jednotlivých společenství a funkčnost jimi vytvářených vzorců chování.

Každého z nás už výchovné působení zformovalo tak, že si ani nedokážeme uvědomit, nakolik je spolupráce tvorů nadaných vlastní vůlí nesnadná a nesamozřejmá. Realizace každého záměru totiž vyžaduje vůli *jedinou* a to znamená, že ve všech případech, kde spolu kooperují dvě individuality, se nutně vždycky podrobují jedna druhé. Někdy je to naprosto zjevné - to když je na jedné straně rozkaz, kterému se slabší strana volky nevolky musí podrobit, ale totéž se děje v případě, když je něčí záměr přijímán druhou stranou dobrovolně a s vnitřním souhlasem. I zde - ačkoli to není pocíťováno - vždy jeden jaksi velí a druhý poslouchá i kdyby šlo třeba jen o tahání pilkou.

Ano, spolupráce je nevyhnutelně založena na principu poslušnosti - tedy na něčem, co všichni bytostně nesnášíme. A přesto nakonec spolupracovat dokážeme, protože existují jisté rafinované způsoby nátlaku, které nám umožní poslouchat, aniž by to příliš zraňovalo naši pýchu. Například nátlak prosazovaný vlídností, domluvou či jinými nenásilnými prostředky přestáváme

vnímat jako nátlak a jakkoli nás pokaždé nedokáží přimět ke kooperaci, přece jen nás pro ni příznivě naladuje a nedráždí nás k odporu. Rovněž nás neuráží, rozkazují-li nám lidé jaksi předem k tomu stanovení. Takto se naučíme přijímat nejprve rodiče, ale později pak i celou řadu dalších, pro tu kterou situaci kompetentních osob. „Ty mi nemáš co poroučet,“ slyšíme často z dětských hádek a v této obhajobě vlastní suverenity je už zároveň obsaženo uznání skutečnosti, že kdosi jiný takové právo má. Zase to neznamená, že onu kompetentní osobu za všech okolností poslechneme, naprosto podstatné je, že nás její nadřazený statut neuráží. Maminku například neposlechneme často a od jistého věku už vůbec, přesto její právo mluvit do našich věcí zůstává nezpochybnitelné.

Onen zásadní rozpor mezi potřebou obhájit vlastní vůli a nutností potlačit ji v zájmu spolupráce lze překlenout i dalším způsobem, a sice tím, že se pro nás cizí vůle jaksi odosobní a vydává se za všeobecně uznávanou zvyklost - naše známé *dělá se to, nedělá se to*. Tato metoda funguje s nesmírnou účinností, což si paradoxně uvědomujeme až v situacích, kdy se takto prezentované cizí vůli vzepřít chceme a potřebujeme. Najednou zjišťujeme, že vcelku není komu se vzpírat, ale to už je problém jisté konkrétní situace a nikoli systému samotného.

Jistě by se o celé věci dalo uvažovat ještě dál, ale to nejpodstatnější už bylo řečeno. Hlavní problém je v tom, že při poznávání výchovného procesu sledujeme jev, kterým jsme byli sami zformováni, takže za normální a samozřejmé pokládáme to, čeho bylo dosaženo až jistými specifickými prostředky naší výchovy. Není nic samozřejmého na tom, že se můžeme klidně pohybovat mezi zcela neznámými lidmi, že rozumíme abstraktní řeči jejich signálů, že s nimi dokážeme spolupracovat a sdílet určité mravní hodnoty. Teprve když si plně uvědomíme tuto skutečnost, můžeme začít chápat, co se to v procesu výchovy s každým z nás děje.

Nikomu jistě neušlo, že v předchozích kapitolách byla jako vychovatelka zmiňována jen matka a otec se vyskytoval nanejvýš pod souhrnným názvem rodiče. Je to zcela záměrné. Na situacích, kdy se působnost matky a otce překrývá, není nic zajímavého - oba fungují víceméně stejně, právě tak jako třeba babička, teta, nebo kdokoli jiný, komu dají dítě na starost. Otcova úloha začne být zajímavá až tam, kde je jedinečná a jiným způsobem nenahraditelná. O tom si však - po velmi dlouhé oklice - řekneme něco až v příští kapitole.

11. Jedna nepochopená konvence

V jedné z předchozích kapitol jsme se už zmínili o vysoké prestiži mužského pohlaví, o pravděpodobném důvodu jejího vzniku i o tom, že byla využita při konstituování párové rodiny. Pro všechny společnosti které známe, byla tato mužská nadřazenost samozřejmostí. Poprvé začala být zpochybňována až s příchodem moderní doby, kdy emancipace žen - jinak přirozená součást tehdejšího celkového emancipačního procesu - přerostla ve feministickou kritiku všech patriarchálních zvyklostí, která v různých obměnách zaznívá dodnes a přirozeně se dotkla i rodiny. Odvěká konvence, příznávající mužům takřka ve všech ohledech prioritu, byla od té doby nesčetněkrát podrobena rozboru po vzoru nevhodně darované hračky a pochopitelně i se stejným

výsledkem - že totiž nemá žádný racionální podklad. Z toho se pak už lehce vyvodilo, že stejně nesmyslné jsou všechny projevy chování, které onu základní konvenci podpirají a začalo se vehementně bojovat i s těmi.

Jako už v jiných případech které jsme probírali, byla i kritika patriarchálního modelu společnosti založena na hlubokém omylu, který je nicméně zase příznačný.

Požadavek na emancipaci žen se objevil v těch společenských vrstvách, které dotyčnou konvenci znaly jen v její deformované podobě, kdy skutečně nesloužila, nebo byla využívána k faktické diskriminaci. Tato omezená zkušenost pak byla přenesena i na ty vrstvy, kterých se to vlastně nikdy moc netýkalo. Půvabný příklad ostatně nalezneme i v naší historii. Jak známo, byl naší první feministickou tribunou Americký kroužek dám, založený osvíceným vlastencem Vojtou Náprstkem. Dámy se scházely v domě jeho matky, paní Anny Fingerhutové, která po manželově smrti převzala a řídila rodinný podnik, aniž se kdokoli pozastavoval nad tím, že je jenom žena. Paní Fingerhutová ovšem nebyla *dáma*, takže si nikdo ani nepovšiml, že jí, právě tak jako většině jejích vrstevnic, feministická agitace nic neříkala.

K celkovému neporozumění věci přispívalo vlastně i to, že v privilegovaných vrstvách obstarávaly převážnou část domácích prací služebné osoby a proto nejběžnější pracovní činnosti žen měly v očích těchto vrstev punc naprosté podřadnosti. Dámám z Amerického klubu a jim podobným nikdy nešlo o *jakékoli* pracovní uplatnění, šlo výhradně o práci společensky ceněnou. O tu ovšem začalo jít i dalším vrstvám společnosti, která díky průmyslové revoluci prožívala nebývalý sociální pohyb a nabízela uplatnění i těm, kdo se dosud na společensky ceněných profesích podílet nemohli. Potřeba těchto profesí stále vzrůstala (čímž se zároveň stíral jejich privilegovaný statut), takže k jejich okupaci ženským živlem by asi došlo v každém případě.

Tím naprosto nemíním snahy tehdejších průkopnic emancipace jakkoli snižovat. Jejich osobní postavení bývalo opravdu nezáviděníhodné a jejich úsilí nejen ušlechtilé, ale přinášející i své cenné plody. Jde jen o to, že jejich zcela výlučná zkušenost vnímání celé problematiky značně zkreslila a zatemnila skutečné problémy, které nová doba před ženy postavila. Některé z nich byly nesmírně vážné a dodneška nejsou uspokojivě vyřešeny.

Tak třeba ženy se vždy zabývaly prací, při které bylo možno vychovávat děti, což v dobách, kdy se řada životních potřeb obstarávala a vyráběla někde v domě či bezprostředním okolí, nebyl žádný problém. S nástupem moderní velkovýroby tyto domácí pracovní povinnosti jedna po druhé mizely, což se na jedné straně projevilo celkovým vzrůstem životní úrovně, ale zároveň stavělo ženy (poprvé v historii) před dilema zda práce, nebo děti. Je dobré si všimnout, že nejprve docházelo k podobnému paradoxu, jaký jsme zaznamenali v případě Boženy Němcové, která tím, že se dostala na vyšší společenskou úroveň než její matka a babička, přišla zároveň o jistou jejich nezávislost. V tomto případě vzrůstal počet žen, jimž manželův příjem umožňoval zůstat v domácnosti, ale byla to už domácnost neprodukující, bez vlastního výnosu, což ženy stavělo do

nepříjemné závislosti, charakteristické dosud jen pro vyšší vrstvy. Tak se rozšiřovala i základna těch, kterým feministické apely mluvily z duše.

Vznikající rozpor mezi dvěma odvěkými ženskými funkcemi - spoližitelskou a pečovatelskou - právě *to* byla „ženská otázka“ uplynulých dvou století a nikoli hloupé spory na téma mužských a ženských schopností. V těch neplodných exkurzech zcela zanikla skutečnost, že dnešní zaměstnanost žen není žádnou vymožeností moderní doby, ale jen novou variantou odvěkého normálního stavu. Variantou ne zcela povedenou, protože problémy vzniklé oddálením pracoviště od domova nelze zcela zlikvidovat, ale jen zmírnit.

Dělo se to nesčetnými způsoby, které často zdánlivě neměly s problematikou emancipace souvislost. Velký význam například mělo snižování počtu dětí, ke kterému by se však rodiče hůře odhodlávali, kdyby se zároveň nesnižovala i dětská úmrtnost. Školní docházka určitě nebyla koncipována jako záskok za zaměstnané matky, nicméně tomuto účelu báječně posloužila - v tomto případě působily dva významné trendy moderní doby naprosto v souladu. Existovala i cílená opatření, jako třeba zavedení mateřské dovolené nebo zřizování školek, ale tyto státní zásahy měly na rozdíl od spontánních procesů tendenci přerůst do nefunkčních nebo i vysloveně škodlivých poloh - takovým případem bylo například zřizování celotýdenních jeslí, jež pečovatelskou funkci matky prakticky eliminovalo.

Celý proces přizpůsobování rodiny převratným změnám moderní doby byl příliš proměnlivý a složitý než aby zde mohl být kvalitněji rozebrán. Přesto bych chtěla zmínit alespoň jednu epizodu emancipace, ze které je patrná jak její rozpornost, tak i úžasná přizpůsobivost, s jakou mohla svobodná společnost reagovat na vzniklé problémy, aniž je vlastně potřebovala plně chápat.

Jednou z největších vymožeností moderní doby byla stále se zvyšující materiální úroveň všeho obyvatelstva, která se však do osudu žen promítla dvojakým způsobem. Jejich domácnost s veškerým tím narůstajícím množstvím hrců, oděvů a nábytku, s přibývajícím náročností na úpravu jídla a domácího pohodlí, se fakticky stávala *domácností bohatých lidí*. Jenomže tento proces se poprvé týkal celé společnosti, ve které tím pádem ubývalo těch, kdo byli ochotni se za žebráckou úplatu o všechny tyto věci starat. Oba tyto trendy nevyhnutelně ústily do paradoxu, že ženám se dostalo bohaté domácnosti, ve které však úlohu služebnictva musely zastávat samy.

A byl zde další trend a sice přesun obyvatelstva z venkova do měst, při kterém mizela celá řada povinností - starost o topivo, výroba náradí, stavba a údržba domu - jimiž přispíval k obsluze domácnosti muž. To všechno návrat žen k výdělečné existenci neobyčejně ztěžovalo, navíc vytvářelo velice nespravedlivé rozdělení povinností a přirozeně tedy vzbuzovalo odpovídající pocity roztrpčení. Rozpravy na téma, co všechno může a nemůže žena, se přesunuly k úvahám, co všechno by měl dělat muž a repertoár manželských něžností se rozrostl o tahanice, kdo umyje po večeři nádobí.

V západních zemích, kde mohly probíhat korigující spontánní procesy, se celková situace nikdy příliš nevyhrotila. Sociální rozvrstvení zde stále ještě zabíralo dost širokou škálu, přísun levné pracovní síly z málo rozvinutých zemí

do jisté míry řešil i problém služebnictva, existence malých rodinných podniků umožňovala mnoha ženám zapojovat se do pracovního procesu pružněji podle momentálních potřeb, ale hlavně tu byla rychle reagující ekonomika, která brzy začala nabízet domácnostem široký výběr technických vymožeností. Jestliže ještě v padesátých letech představoval souběh domácích a zaměstnaneckých povinností naprosto neúměrné zatížení, pak následující léta postupně smetla valnou část problému se stolu nebo spíš do automatické pračky.

U nás bohužel probíhaly věci jinak. Socialistický režim sice hlasitě proklamoval emancipaci žen a šířil iluzi, že ji uskutečňuje (tolik školek! tolik žen v politických funkcích! jejich takřka stoprocentní zaměstnanost!), ale ve skutečnosti se zmohl jen na to, že ono dvojnásobné břímě ženám ponechal. Zpočátku dokonce předpokládal, že rodina víceméně zmizí a rozpráhl se k několika kolektivistickým projektům, které však naštěstí nedokázal realizovat. Ale už kvůli těmto představám se v plánovaném hospodářství s výrobou domácí techniky takřka nepočítalo a než konečně přišla na pořad dne, zaplatila to jedna generace žen životem opravdu nezáviděníhodným.

Ale nechejme už historie a obraťme konečně pozornost ke konvenci, která byla pro feministicky naladěné ženy moderní doby tak nesnesitelná. Nešlo jen o to že umožňovala vyslovovat pochybnosti o způsobilosti žen k provádění profesí, jež zatím zastávali muži - to, jak už asi chápeme, bylo vyvoláno nezvyklostí a novostí tehdejší situace - ale teprve teď začal být velmi citlivě vnímán fakt, že všechno, co se týkalo mužů - ať už šlo o jejich celkovou charakteristiku, schopnosti či povahové vlastnosti - bylo zřetelně oceňováno výše než když se týkalo žen. Některé nesporně kladné vlastnosti připisované ženám, „ženské vlastnosti“, muži nemuseli nebo dokonce ani nesměli mít, protože by to snižovalo jejich prestiž. Právě tak se vystavovali posměchu, když vykonávali „ženské práce“. K jejich chování bylo veřejné mínění shovívavější a dokonce měli i jakési vydržené právo na některé neřesti atd.

Nejbolestněji se průkopnic ženské emancipace ovšem dotýkala převaha mužů ve všem, co se nějak týkalo oblastí duševna, ať už šlo o vědecké myšlení či uměleckou tvorbu. Tady byla jakákoli feministická argumentace krajně obtížná, protože jestliže skutečně existovaly objektivní překážky, které bránily ženám vyniknout například jako objevitelkám nových pevnin nebo stavitelkám chrámů, pak v psaní poezie nebo filosofických traktátů jim vcelku nikdy nic nebránilo. Tady zkrátka nějaké argumenty o tisíciletém zotročování žen zněly racionálně uvažujícím člověku trochu falešně.

Ve skutečnosti byl falešně postaven už samotný problém. Správné otázky měly směřovat jiným směrem: proč si vlastně ceníme filosofie či básnictví více než opatrování dětí? Proč myšlenkově stavíme všechny aktivity veřejné nad aktivity, jimiž se udržují naše domovy? Vždyť opatrovat děti je životně důležité, vždyť domov je našemu srdci neskonale dražší než jakákoli instituce?

A při takto položené otázce už by se začalo rýsovat i její řešení - *co když je to právě proto?* Jestliže některé záležitosti nemají pro člověka životní důležitost, jestliže neslouží jeho základním potřebám, lze jejich existenci zajistit zvýšením jejich prestiže, jakýmsi povýšením do šlechtického stavu. Řekli jsme

si, že k favorizování mužského pohlaví došlo nikoli proto, že lov byl důležitější než sběr, ale právě proto, že pro hominidy tato obtížná a nebezpečná činnost životně nutná *nebyla*. Proto byl muž-lovec obestřen aureolou a analogie tohoto mechanismu dnes vytváří i onu paradoxní situaci, jíž se zabýváme.

Primární je zde konvence o nadřazenosti mužů - *ta* je v našem vědomí pevně zafixovaná a druhotně dodává jakési vyšší posvěcení i záležitostí, jimiž se muži zabývají. Poměrně zřetelné je to v případě mužské a ženské práce, protože tady už v minulosti způsobovaly technologické změny přesuny z jedné kategorie do druhé - například když se ruční mletí obilí vykonávané ženami (a otroky) stalo záležitostí mlynářů a tím se i povýšil její statut. Ale nemuselo jít ani o technologické změny. Táž práce, odmítaná muži jako ženská, mohla být vždy bez újmy na cti vykonávána, pokud se tak dělo mimo domácnost. Konvence nepřestala působit ani dnes, kdy prakticky každý může dělat cokoli - povšimněme si například, že o profese, jež jsou hodně feminizované, ztrácejí muži zájem.

Když se tedy feministky v průběhu emancipačního procesu snažily dokazovat, že jsou stejné jako muži, že mohou dělat totéž co muži, podléhaly sugesci zmíněné konvence daleko více než ženy, kterým šlo o zaměstnání jen jako o výdělečnou činnost a po jiné stránce je patriarchální model společnosti nijak zvlášť neznepokojoval. Feministky také vždy s hořkostí konstatovaly, že hlavní překážkou jejich ideálů nejsou ani tak mužští šovinisté, jako spíše ignorance žen.

Poté, co v záležitosti zaměstnání ztratila konvence o mužské nadřazenosti na významu a stalo se tak vlastně bez větších problémů, zesílil dojem, že je možné ji z lidského vědomí vymýtit úplně, protože se tam beztak dostává až v procesu výchovy. To je ovšem sporné. Lze jistě připustit, že k příslušným postojům *je* člověk vychováván, ale mechanismus, jakým se to děje, určitě není dost srozumitelný, aby bylo možné jej změnit. Pokud vím, jsou malí chlapci těmi nejotloukanějšími a nejpeskovanějšími tvory pod sluncem, pokud vím, výchova jak doma, tak i ve škole spočívá z valné části ve snaze udělat z nich alespoň tak spořádané bytosti jako jsou holčičky a nic z toho se za normálních okolností do jejich příštího mužského sebevědomí nepromítá. Čelit by se tomu dalo snad jen nějakým rafinovaným celospolečenským vymýváním mozků, ale tady už je namísto otázka, proč by se to vlastně mělo dělat?

Konvence je prostě konvence a s jako takovou se s ní má i zacházet. To znamená brát ji vážně, ale nikoli doslova. Má se ve skutečnosti asi tak jako zavedený zvyk klást na mapě sever vždycky nahoru, při čemž se samozřejmě nepředpokládá, že při hledání severu začneme šplhat na nejbližší kopec. Ale také by se asi nevyplatilo dát v zájmu nějaké ideální rovnováhy polovině map opačnou orientaci.

Jako i v jiných případech také tuto konvenci velmi málo vnímáme ve chvílích, kdy hladce slouží. Navíc máme ještě sklon pokládat tuto její stránku za samozřejmost, jež by fungovala i bez oněch příměsí, které se občas staví do cesty našim momentálním zájmům. Případá nám normální, když se ženy v nebezpečí zachraňují přednostně, ale tato konvence je nerozlučně spjata

s představou slabé ženy a muže-ochranitele. S pobouřením vzpomínáme na dobu, kdy se ženám upíralo vzdělání, ale už nám nevádí, že je nikdo nikdy neverboval na vojnu atd. Nemůžeme mít jedno bez druhého a za to, že v průběhu emancipace zcela nezmizela některá ženská privilegia vděčíme tomu, že konvence nadřazenosti mužů zůstala zachována.

Ono také nelze dost dobře odstranit něco, čím je naše myšlení prostoupeno natolik, že je tím v mnoha směrech poznamenán celý náš hodnotový žebříček. I kdybychom - feministkám pro radost-ponižovaly mužskou pýchu sebevíce, stejně se neubráníme tomu, abychom si automaticky nespojovali například odvahu s představou muže a vysoce si této vlastnosti necenili a naopak třeba trpělivost nevnímali jako vlastnost ženskou a celkem vzato i bez glorioly.

Každý, kdo hájil konvenci a přitom ji bral jako přesný otisk reality, nebo kdo ji naopak zatracoval s poukazem na to, že realitě neodpovídá, si nejen zastíral cestu k pochopení jejího smyslu, ale připravoval se i o potěšení z objevování jejich roztomilých nelogičností - které právě mohou ledacos napovědět.

Tak třeba je možné si všimnout, že ačkoli řada mužských povolání nebo i koníčků vyžaduje trpělivost nikoli jen lidskou, ale přímo andělskou - viz třeba některé lovecké techniky - zůstává trpělivost vlastností typicky ženskou. Když si pak vybavíme, za jakých okolností bývá požadavek na tu kterou ženskou vlastnost vznášen (a kdy se muži její nedostatek promíjí), zjistíme, že ono rozpočítávání na ženy a muže se ani zdaleka neuplatňuje ve všech životních situacích stejně. V mnoha případech vykazuje konvence takovou pružnost, že se do ní vejde prakticky cokoli, existuje ovšem oblast, kde naše myšlení zůstává velmi rigidní. Jedná se o ideální model manželského - přesněji řečeno rodičovského či potencionálně rodičovského - páru. Je vcelku jedno s jakými vlastnostmi či temperamentem se člověk narodí, v jak emancipované době žije a jaké postavení zastává, jako člen rodičovského páru se stává právě jen typickým představitelem svého pohlaví s předepsanými charakteristikami, chováním a samozřejmě i s příslušným místem v dané hierarchii. To je právě případ vzpomínané trpělivosti - je zařazena mezi ženské vlastnosti, protože je žádoucí jednak pro ženinu pečovatelskou funkci v rodině, tak i pro submisivní roli v manželském páru.

Jak pevně je v našem vědomí tato podoba rodičovského páru zakotvena, si můžeme ověřit na případech žen - vladařek. Vyskytovaly se porůznu ve všech dobách a ve velmi rozdílných společnostech a ačkoli vládnutí bylo vždy vysloveně mužskou záležitostí, nijak zvlášť nevádílo, když oním mužem na trůně byla občas žena. Vždycky tu však vyvstával problém s postavením jejího manželského partnera, ten se prostě nikam nevešel. Je příznačné, že v minulosti usedaly na trůn buď panny nebo vdovy a že pokud měly nějaké vztahy k mužům, mohlo se tak dít pouze neoficiálně a nejlépe tajně. V dnešní době už sice bývají královny řádně provdané, ale princ - manžel stále zůstává persónou společensky naprosto nezařaditelnou. Do podobně nezakotvené pozice - i když ne v tak vyhraněné poloze - se ostatně dostávají manželé všech výše

postavených žen. V jiných vztazích a jiných situacích může žena zaujmout přednostní postavení před mužem, ale v manželském páru je takové porušení obvyklé hierarchie pocíťováno jako nepřírozenost a je také například vděčným zdrojem komiky.

Je pozoruhodné, že konvence tak silně působí právě v té oblasti, kde může být denně konfrontována s neodpovídající realitou, neboť do oné žádoucí podoby manželského páru se lidé při své různosti nemohou nikdy vejít a jsou neustále stavěni do situací, kdy ji z čistě praktických důvodů dodržovat ani nelze. Trochu to připomíná ono čarování s pravdou - i tady zřejmě jde o ideál evidentně nedosažitelný, ale pro fungování společnosti naprosto nepostradatelný. Ostatně - v době, kdy se základ pro konvenci o mužské nadřazenosti v lidském vědomí vytváří, není realita od ideálu zas tak daleko. Na malé dítě musí působit otec opravdu velice imponujícím dojmem - k tomu stačí už samotná jeho velikost, dospělejší rysy, hluboký hlas a také jistá odtažitost jeho chování. I muž, který o dítě přímo a často pečuje, si nezvykle zacházet s ním s onou ležérní samozřejmostí jako matka a jeho projevy něžnosti jsou - a musí být - zřetelně tlumenější.

Z některých dětských výroků lze poznat, že dítě skutečně vnímá otce jako někoho doslova všemohoucího. S přibývajícimi léty je tento dojem pochopitelně korigován a pozapomenut. Každý si poměrně brzy uvědomí, že otec je „taky jenom člověk“, ale samotný údiv nebo zklamání, jimiž bývá toto poznání provázeno, svědčí o tom, že ideál muže byl již vytvořen, přičemž jeho vysoké parametry mohly být namodelovány podle jedinice, který jich ve skutečnosti vůbec nemusel dosahovat. Byly prostě dány jeho funkcí otce a prestiží, která této funkci přísluší.

Samotná skutečnost, že konvence mužské nadřazenosti existovala po celou dobu historie člověka a že se nejzřetelněji uplatňuje v rodičovském páru, naznačuje, že její primární funkce nějak souvisí s výchovou. A tady je velmi těžké rozpoznat jakým způsobem, protože - přiznejme si to - mužské pokolení ctnostmi zrovna neoplývá! Nemusíme hned myslet na výmluvné skóre v oblasti kriminálních deliktů, na pováženou je už větší sklon k hrubostem, pití a neřádným způsobům vůbec. Rozumná matka - pokud se obává, aby její děti někde něco špatného nepochytily - by o přítomnost otce v rodině neměla raději stát (a jak víme, občas skutečně musí indisponovaného otce z dosahu dětských očí nenápadně odklidit). S přihlédnutím ke všem těmto nesporným faktům by z dětí, vychovávaných pouze matkou, měli logicky vyrůstat jedinci daleko hodnější, slušnější a přízpůsobivější. Proč tomu tak ale ve skutečnosti není?

„Nic si ze mě nedělá“, žalují často neúspěšné osamělé matky a veřejnost rovněž připisuje výchovné selhání nedostatku otcovské přísnosti. Není to vysvětlení zcela chybné, ale rozhodně není ani úplné. Jak víme, mnozí muži jsou bytostně neschopni na dítě třeba jen zakřičet a jejich autoritě (a dobré výchově) to nijak neubírá. Otcovská přísnost je totiž do značné míry jen iluzí. Už ze samotného faktu, že o děti pečuje převážně matka, zcela přirozeně plyne, že tím omezujícím a trestajícím elementem v rodině je fakticky ona. Otec se do těch denních rozmíšek a konfliktů neplete a zasahuje, až když už je situace

vyhrocenější, nebo když je k nějakým sankcím matkou delegován. Jeho ojedinělé zásahy bývají však neskonale působivější než obvyklé matčino peskování, protože pro dítě je muž bytostí vždycky poněkud hroživou. *Nepotřebuje* se chovat přísně, někdy stačí „aby svým tmavým obočím kývl“ a zachvěje se i velký Olymp, natož pak malý provinilec.⁷

A tady už se začínáme dostávat k jádru věci: neúplné rodině skutečně chybí otcovská autorita, ta však nespočívá jen v nějakých konkrétních vlastnostech či chování, ale je prostě dána tím, že otec je muž a tedy osoba s vysokou společenskou prestiží. Nemůže být ve své úloze zastoupen kupříkladu tak, že si matka osvojí něco z typicky mužských způsobů, protože tím se stejně nic neřeší. Odlišné výchovné působení otce a matky je totiž vzájemně *komplementární*, jedno bez druhého ztrácí účinek a uplatňuje se teprve jako celek. Zjednodušeně funguje celý proces asi takto: matka svou denní péčí o domov vštěpuje dětem určité návyky a mravní zásady tak jak jsme si to popsali v předchozí kapitole. Otec se v tomto dění angažuje pouze okrajově, ale je vlastně první dítěti známou dospělou osobou, která matčiny požadavky uznává a podřizuje se jim a tím jaksi potvrzuje jejich důležitost. A je to osoba velmi významná a mocná, která by nikoho poslouchat nemusela a mohla by si dělat co chce - jak také ostatně někdy dává najevo. Přesto se dobrovolně podrobuje řádu, který v domácnosti diktuje matka, souhlasí s jejími představami o správném chování a stará se, aby jí a dětem nic nechybělo.

Takhle nějak funguje alchymie rodinné výchovy, kde jednotliví členové rodičovského páru sice mohou být případně nahrazeni jinými (a to i nepřibuznými) osobami, ale vždycky jen tak, aby ono základní schéma bylo naplněno. Nějaká dívka k dětem - jakkoli schopná - může těžko plnit mateřskou roli, protože jí chybí kompetence paní domu. Mateřskou osobou musí být někdo, kdo smí kromě dětí příležitostně dirigovat i hlavu rodiny. U otcovské funkce je zase rozhodující, aby dotyčný muž byl v této roli dítětem akceptován, což třeba v případě matčinyh druhů asi moc nejde. A nezanedbatelné je i prostředí mimo vlastní domov: tam, kde se úplné a fungující rodiny vyskytují spíše jako rarita, je ohrožena i autorita rodičů z rodin spořádaných.

Účinnost rodinné výchovy je tedy dána ani ne tak kvalitou zúčastněných osob (i když na té samozřejmě také záleží), jako spíš určitým neměnným typem vztahů. Ty jsou plně založeny na konvenci, která muže staví na privilegované místo v rodině i společnosti a na faktu, že v prostoru domova se tyto privilegované osoby dobrovolně podrobují řádu určovaném ženami. Takto vyjádřeno to vypadá jako abstraktní a vyumělkovaná konstrukce, ale pokud jsme měli štěstí vyrůstat v normální rodině, jistě víme, že právě tak nějak to v praxi doma chodí.

Ten prakticky zažívaný příklad je zřejmě velmi důležitý. Můžeme si povšimnout, že dívky pocházející z neúplných nebo jinak narušených rodin nemívají později jako manželky patřičné sebevědomí, nedokáží se prosadit a nebo se účinně zastat svých dětí. Zatímco v normální rodině je ženské submisivní chování vlastně jakousi formalitou, tyto ženy skutečně submisivní

⁷ Homér :Ilias

jsou. Od nikoho nečekají úctu ani ohleduplnost, případnou mužskou brutalitu berou jako nezměnitelnou danost, službu rodině se od svých manželů neodvažují žádat. Jakoby z modelu rodičovského páru pochopily právě jen jeho nejhrubší obrys a všechny doladující jemnosti, tak jak se projevují v jeho praktickém fungování, jim zůstaly skryty. Stejně to bývá i u jejich mužských protějšků; i ti jakoby z mužské dominance chápali jen její nejzřetelnější projevy. Obdivují hrubou sílu, odvalu, bezohlednost a představa, že by se snad muž měl podřizovat řádu diktovanému ženami a sloužit potřebám domova, je jim velice vzdálená. Pokud takoví jedinci navíc žijí v prostředí, kde s nimi ostatní tyto postoje sdílejí, vzniká celá sociálně pokleslá vrstva, ze které již pro nikoho takřka není úniku.

Celá věc má alespoň tu světlou stránku, že funguje i opačně. Realita, v níž mnohé dítě žije, nemusí být zcela ideální, ale pokud je zasazena do normálního okolí, nic není ještě ztraceno. Vždycky existovalo mnoho rodin neúplných, či jiným způsobem porušených, ale širší příznivé prostředí mohlo tento handicap značně korigovat. Dítě má pro základní schéma rodiny obdivuhodnou vnímavost (asi proto, že má jeho obrovskou potřebu) a dokáže jeho podstatu jaksi nasávat i z náhradních a nouzových zdrojů. Na dospělých pak je, aby ono zdánlivě primitivní, ve skutečnosti však nesmírně rafinované schéma - starostlivá maminka jako vládkyně domácnosti, obdivuhodný tatínek jako hlava rodiny a její reprezentant ve společnosti - dětem dopřáli. Nic lepšího se totiž pro jejich blaho vymyslet nedá.
